תולדות
שלמה מימון

כתובות בידי עצמו בשפת אשכנז.

(עם תמונתו).

תֻרגם לעברית על ידי

י. ח. טביוב.

חלק ראשון.

ספר ראשון.

הוצאת „תושיה“.

ווארשא. תרנ"ט.

בדפוס מ. י. האלטער ושותפו, נאלעווקי 7.

ТОЛДОТЪ ШЛОМО МАЙМОНЪ

т. е.

Автобіографія Соломона Маймона.

Перевелъ съ нѣмецкаго

И. ТАВЬЕВЪ.

Часть первая. Книга I.

Изданіе „ТУШІЯ“.

ВАРШАВА. 1898.

Типографія М. И. Гальтера и Комп., Налевки 7.

Дозволено Цензурою
Варшава, 1-го Декабря 1898 г.

הקדמה.

הפלוסוף שלמה מימון, אשר את תולדותיו אנחנו נותנים בספר הזה כפי אשר ספרן בעצמו בספרו הכתוב אשכנזית, — הוא חזיון לא נפרץ בישראל, לא רק בגלל כשרונותיו הנפלאים, כי אם גם בגלל מקרי חייו המשונים. אמנם ארץ פולין (גם מדינת ליטא נחשבה אז לפולין), מקום לדתו וגדולו של החכם החריף הזה, הצמיחה לנו בכל הדורות המין אנשים מצוינים בעלי שכל עמוק וחריף, כידוע לכל מי שבקי מעט או הרבה בספרות הרבנית. אבל יען כי כמעט כל גאוני פולין הקדישו את כחותיהם הרוחניים אך ורק לעיונים תלמודיים, ל„פלפולא דאורייתא", זה כַּר צר ומצומצם שאי אפשר לרוח כביר להתהלך ולהתפתח בו ברחבה, — לכן לא נגלו לנו כשרונותיהם וגבורת שכלם רק מצד אחד, קטן מאד לפי ערך, ואין אנחנו יודעים עד כמה היו מגדילים לעשות בשכלם ובחריפותם בעניני מחקר ומדע כלליים הנוסדים לא רק על פלפולי־מלים ועל קושיות ותירוצים הפורחים באויר. ואולם שלמה מימון הראה לנו את גבורת שכלו בכל רחבו ובכל עמקו בתור פלוסוף וחוקר מעמיק, ובו ראינו בפעם הראשונה עד היכן מגיע כח השכל של יהודי פולני מחוץ לארבע אמות של הפלפול התלמודי, ועד היכן מגיע כח החריפות של יהודי פולני מעבר לגבול החדודים וה„גלייך־ווערטלעך" של הרבנים והדרשנים והקבצנים, שבהם יזכו יהודי־פולין לפרסום גדול בכל העולם עוד יותר מאשר בתורתם ו„למדנותם". והאַבטוביוגרפיה של החכם הגדול הזה נכבדה בעינינו מפני

טעמים רבים, והם שהמריצונו לתרגמה עברית בעד קהל הקוראים הגדול של ה„ביבליותיקה העברית". ואלה טעמינו: א) יען כי כדאי הוא הפלוסוף היהודי, בעל „גבעת־המורה", שיכתבו ספורי מאורעותיו בספר עברי, גם אלו לא היו מקרי חייו נִפלים ומלבבים. ב) יען כי חיי מימון הם רבי־עלילה ומלאים ענין וחפץ לכל קורא, וביחוד לקורא העברי. ג) יען כי המחבר דנן אשר כתב את תולדותיו בעצמו אָצל על ספרו מרוחו החריף, והוא מתאר את התמונות בכשרון ציר אמן ומתבל את דבריו בחדודים יפים מאד, וספרו נעים למקרא עד מאד. ד) יען כי בספר תולדותיו נגלו לפנינו תמונות חיות ואמתיות מדרכי החיים של היהודים בפולין ובאשכנז בעת ההיא בכלל, ומקורות ה„השכלה הברלינית" בפרט.

אבל יותר מכל הטעמים המספיקים האלה עורר אותנו עוד טעם יותר נכבד להרגם את הספר עברית. כל הבקי במנהגי החיים והחנוך של אחינו הפולנים והליטאים יכיר ויודה, כי כל אותן התמונות המעציבות אשר יעביר מימון על פנינו מחיי בני דורו, מתאימות היטב, לדאבון לבנו, אל תמונת החיים אשר החזינה עיני כל איש ברוב ערי פולין וליטא בזמן הזה. החדרים הנאלחים, המלמדים הפראים, סדרי הלמוד והחנוך המקולקלים, נשואי בסר, וכל יתר התמונות המעציבות אשר יתאר מימון בלעג מר מחיי בני דורו, — כל הדברים האלה עודם מצויים וקימים בדורנו, כמעט בלי כל שנוי. לכן יש לספר התולדות הזה לא רק ערך ביוגרפי, וגם לא רק ערך קולטורי היסטורי, כי אם גם ערך חנוכי ומוסרי גדול מאד. כי הוא בא לא ללמד על עצמו, על קורות ימי המחבר ודורו, כי אם על הכלל כלו, על הליכות היהודים גם בזמן ההוה. בשוט לשונו יעיר על החסרונות הגלויים גם בדרכי חיינו עתה ויעורר את הקוראים לתקן את המעֻות המכלה אותנו מנפש ועד בשר — זה המעות בחנוך בנינו! (ובאמת היה מימון מביא תועלת גדולה לבני עמו לו כתב את ספרו עברית, תחת אשר בכתבו אותו אשכנזית הועיל רק להבזות את אֶחיו בעיני הגוים...).

האַבטוביוגרפיה של מימון מכילה את כל המאורעות היותר נכבדים בחיי הפלוסוף החריף הזה, את דברי ימי ילדותו, נעוריו

וימי שחרותו; אבל איננה כתובה בסגנון של ביוגרפיה המתחלת מיום הלדה והולכת ומספרת את המקרים על פי הסדר וברשימת הזמן והמקום. לכן נחשוב לנו לחובה, בטרם נכנים את הקורא לפנים הספר, לספר בקצור נמרץ את תולדות שלמה מימון בסדר כרונולוגי, למען יקל לקורא אח"כ להפנות לבו לספורי מימון בעצמו.

שלמה מימון נולד בשנת הקי"ד באחד הכפרים (אחת האחוזות של הנסיך רדזיויל) במדינת ליטא. בתחלה למד תורה מפי אביו ואח"כ נשלח לעיר מירז (מיר ?) אל מלמד מפורסם, ומשם לעיר איוניץ. עוד בילדותו יצא לו שם כאחד ה„עלויים" הגדולים ולכן רבו הקופצים עליו לקחתו ל„חתן". ובשנת הי"א לחייו הובא בברית הנשואין, והנער — האיש הוכרח לתור פרנסה לכלכלת ביתו, ויהי — ל„מלמד". ואולם סוף סוף קצה נפשו בחיי המלמדות (אשר יתאר לנו בספרו בכל עצם שפלותם); ויקם ויטוש את צאן מרעיתו ויהי נע ונד בארץ. עוד בילדותו הציץ בספרי־מדע הכתובים עברית, ושכלו הכביר החל לחקור במה שמופלא ממנו, ואחרי אשר „מלא כרסו" בש"ס ופוסקים ואחרי אשר השפיק זמן מה גם בהבלי הקבלה והחסידות, גמר בלבו לעזוב את ארצו החשוכה וללכת לארץ אשכנז אשר בה פרחה אז ההשכלה המנ־דלסונית. בשנת תקל"ז, בהיותו בן כ"ג שנה, עזב את ארצו ואת אשתו ה„ארורה" ואת הילדים אשר ילדה לו וילך לארץ אשכנז. ראשונה בא לעיר קניגסברג, ויתפלאו הצעירים המשכילים על כשרונותיו המצוינים ועל ידיעותיו בפלוסופיה, אבל מנהגיו החיצוניים היו להם לזרא. מקניגסברג הלך, על פי עצת הצעירים האלה, ברלינה, ושם נאסף אחרי השתדלות רבה אל — ה„הקדש". אבל רק ימים אחדים ישב בההקדש, ואח"כ יצא מברלין ויתחבר אל אחד ה„קבצנים" אשר למדהו את אומנתו, וילכו יחדו לעיר פוזנא. שם קבלו הרב דמתא (ר' הירש חריף חתנו של הר"ר רפאל מהמבורג) ברצון וימציא לו מנוחה בבית איש עשיר אשר לקחו למלמד לבנו. שתי שנים ישב מימון בפוזנא, אבל לסוף נבאש ריחו בעיני היראים והתמימים, בגלל דעותיו החפשיות, ומלבד זאת חזקה התשוקה בלבו ללכת לברלין להשתלם במדעים.

לכן עזב את פוזנא (בשנת תקל"ט) וישב וילך ברלינה. בברלין התודע אל מנדלסן אשר קבלו בסבר פנים יפות וגם המליץ עליו לפני עשירי הקהלה והם דאגו לכל מחסוריו. בברלין השתלם מימון בידיעות הפלוסופיה וגם החל ללמוד מלאכה המחיה את בעליה (מלאכת הרוקחים), וגם החל ללמוד את הלמודים הראשיים הנחוצים לכל חכמה ומלאכה (ידיעת הלשונות, חשבון וכו'). בלמודיו אלה היו לו צעירי המשכילים בברלין לעזרה, אבל הם למרוהו גם לעשות תועבות, וישחיתו את נפשו אשר היתה טהורה למרות חנוכו המקולקל. ויהי כאשר נבאש ריחו גם בעיני היהודים בברלין, ויקם ויעזוב את העיר הזאת ובידו כתב־תעודה מאת מנדלסן. מברלין הלך להמבורג ומשם לאמשטרדם. אחרי נדודים רבים שב להמבורג, ובצר לו, בראותו כי אחיו היהודים פונים לו ערף, ואומנות אין בידו וגם שפה חיה לא ידע אל נכון, גמר בלבו להמיר דתו למען היטיב מצבו בחיים. אבל הכהן האשכנזי, אשר נגש מימון לפניו, היה איש ישר ונכון, וימאן להביאו בברית החדשה, בהכירו בו כי איש חוקר ופלוסוף הוא אשר לא יחזיק בעיקרי הדת. ובכן נשאר מימון בדתו הישראלית.

בהמבורג נועץ מימון סוף סוף להתחיל ללמוד את הלמודים הראשיים בסדר נכון, ויכנס לבית הגימנזיום של העיר אלטונא, והוא אז כבן שלשים שנה. שם השלים חק הלמודים הגימנזיים והמורים נתנו לו כתב־תעודה כדת. בהיותו בהמבורג הזמינו אותו לבית דין (לפני הר"ר רפאל הכהן אב"ד בקהלות אה"ו) על כי עזב את אשתו מבלי לפרנס אותו. הרב איים עליו כי יחרימהו, ומימון שחק לו על פניו — ויגרשהו הרב בחרי אף.

מהמבורג שב מימון לברלין, ויעצוהו אוהביו לעסוק בתרגום ספרים לועזים לשפת עבר, ויחל לתרגם ספרים אחדים, וספר אחד (בחכמת ההנדסה) תרגם בשלמות. אבל בינותים נוכחו יועציו כי אין שום תועלת בעבודתו זו ולא אבו לתמוך בידו. ובכן עזב מימון עוד הפעם את ברלין וילך לעיר ברסלוי. שם התרועע עם המשורר אפרים קוה אשר השתדל לטובתו וימציא לו „הוראות שעה" בבתי עשירי העדה. בהיותו בברסלוי

באה שמה אשתו עם בנה הגדול והכריחהו לתת לה ספר כריתות. ע"י ביאת אשתו והמסבות הבלתי־נעימות בנתינת הגט הורע מצבו בברסלוי, וישב וילך לברלין בפעם הרביעית. מנדלסן לא היה עוד בחיים, אבל חכמים אחרים תמכו בימין הפלוסוף המסכן באופן שיכול לחיות במסכנות. בעת ההיא שם מימון מעיניו בשיטת הפלוסופיה החדשה של קאַנט, וגם כתב השגות על השטה הזאת. ההשגות נשלחו בכ"י אל קאַנט, וקאַנט אמר על מימון כי „מעטים הם אנשים חריפים בשכלם ויורדים לעומק החקירה כמו מימון". בעת ההיא הדפיס מימון את חבורו הנודע „גבעת המורה" (נדפס בשנת תקנ"א). הספר הזה נראה כעין פירוש ל„מורה הנבוכים" של הרמב"ם, ובאמת נוסד הוא על מושגי הפלוסופיה החדשה. מני אז היה מימון כמעין המתגבר ויעש ספרים רבים יקרי הערך בפלוסופיה (כלם כתובים אשכנזית), ושמו נודע לתהלה בין חכמי אשכנז, עד כי גם המשורר גיתה, אשר לא היה מאוהבי ישראל, הרבה להלל את עומק חכמתו ומחקריו. ובכל זאת הוסיף מימון לחיות חיי עוני ומסכנות. לאחרונה חמל עליו אחד מנדיבי אוה"ע, השר קלקרייט ויאספהו אל ביתו ויתן לו את כל מחסוריו. באחוזת השר הזה (אשר נשא ונטל את שגעונותיו וזר מעשהו בסבלנות גדולה) מת מימון בשנת הק"ס, בשנת מ"ו לימי חייו. גויתו הובאה לעיר גלוגא ושם נקבר — „קבורת־חמור".

ספר תולדותיו אשר כתב בעצמו בשפת אשכנז נדפס בשנת הקנ"ב, ומאז לא נדפס הספר שנית, וכעת הוא יקר המציאות עד מאד.

ויתר דברי הפלוסוף האֻמלל הזה וכל פרטי מקרי חייו הלא הם כתובים בספר הזה. קום קרא בו, ידידי הקורא, ושחקת ורגזת גם יחד... ואם יפלא בעיניך איככה נתנו משכילי היהודים באשכנז (אשר בימי מימון כבר רב מספרם) לחכם הגדול הזה לגוע ממש ברעב? גם בעיני יפלא הדבר, ותשובה מספקת אין בידי.

י"ח טביוב.

מבוא.

את יושבי מדינות פולין נוכל לחלק לשש מפלגות, או מעמדים: אצילים רמים, אצילים שפלים, אצילים למחצה, אזרחים, אכרים ויהודים.

למפלגת האצילים הרמים יחשבו בעלי האחוזות העשירים, ופקידי הממשלה העליונים. אמנם גם לאצילים השפלים יש הצדקה לרכוש נכסים ואחזות ולכהן בכל פקודות הממשלה, אך יען כי עניים הם לכן מונעים אותם מכבוד כזה. ואולם האצילים למחצה אינם רשאים לרכוש אחזות או לכהן בכל פקודה גבוהה במדינה, ובזה הם נבדלים לרעה מיתר האצילים. אמנם יש אשר גם האציל למחצה בעל אחזת־שדה הוא אציל גם אז עוד טרם יעמוד ברשות עצמו, כי עליו לשלם מס שנתי לאדון החבל אשר ברשותו נמצא שדה אחוזתו.

האזרחים הם העניים והבזויים בכל המפלגות. אמנם האזרחים אינם עבדים לאצילים, וגם זכיות אחדות נתנו להם, וגם שופטיהם מקרבם יצאו; אבל באשר אין ידם משגת לרכוש נכסים הנותנים פרי למדי, ומבלתי עסקם באומנות ובכל מלאכה בחפץ כפים, לכן לא יתרוממו ממצבם הדל והבזוי.

שני המעמדים האחרונים: האכרים והיהודים, הם המועילים בכל יושבי הארץ. האכרים עוסקים בעבודת האדמה, בגדול צאן ובקר, בהרבות דבורים ובכל אשר תוציא האדמה. והיהודים עוסקים במסחר, עושים בכל מלאכה: הם האופים, המוזגים והמוכרים כל משקה אשר ישתה האדם. הם רק הם חוכרים את השדות בערים ובכפרים, מלבד שרות הכהנים: כי הכהנים החסידים חושבים להם לעון להמציא פרנסה לאדם מיש־אל, ולכן הם נותנים את שדותיהם בחכירה לאכרים. ואמנם חסידותם זאת גורמת להם הפסד מרובה, כי האכרים אינם חרוצים וזריזים כיהודים, ושדות החכירה ידלו ויאבדו בידיהם — אבל הכהנים הצדיקים נושאים

בארץ־רוח את הנזק הזה.

בקץ המאה שעברה ירדו החכירות בפולין פלאים, בגלל הבערות של רוב האצילים הפולנים, בגלל העני והלחץ של עם הארץ, ומחסר ידיעה בכלכלה ובחשבון; ויוזל מאד מחיר החכירות עד כי החכירה המביאה עתה בפריה אלף זהובים, נתנה אז ליהודי במחיר עשרה זהובים, ובכל זאת לא מצא לחמו גם בחכירה בזול כזו, מחסר בינה ומפני עצלותו הגדולה. אבל מקרה אחד שנה כליל את מצב הדברים: שני אחים, מיהודי גליציה הערומים וההריפים שבעתים מיהודי ליטא, חכרו בתור חוכרים ראשים („דערזאַווצעס") את כל אחזות הנסיך רדזיויל, ובידיהם החרוצות ובחשכונם הטוב הצליחו לא רק להיטיב את מצב האחזות ולרפא את הריסותן, כי אם גם לעשות עשר גם הם במשך זמן לא רב.

הם העלו את שכר החכירות, מבלי פנות אל צעקת אחיהם, ויגבו את כסף החכירה מאת אריסיהם בתקף ומבלי חנות. לעתים קרובות הלכו לבקר את החכירות העומדות ברשותם, ובמצאם שם את אחד האריסים המבלה את יומו בחבוק ידים או בשכרון, תחת לעבוד עבודתו בשקידה ובחשבון לטובת ארון האחזה ולטובתו גם הוא, ויורידוהו מן התנור אשר שכב עליו בעצלתים, וייסרוהו בשבטים להעירהו מתרדמת עצלותו. אמנם בדבר הזה העלו עליהם את חמת בני עמם, אשר קראו לחוכרים הראשים „עריצים ואכזרים", אבל „עריצותם ואכזריותם" הביאה ברכה רבה גם להם גם לאריסים אשר תחת ידיהם. החוכר, אשר לפנים נבצר ממנו לשלם במועדו גם את השכר המצער, ואשר בעד עשרה זהובים בא עד הבור ויאָסר באזיקים, — הנה עתה, עקב נגישת החוכרים הראשים, צלחה עליו רוח־עבודה, ויחרץ וישקוד על עבודתו, עד כי תחת עשרת הזהובים שלם על נקלה חמש מאות וגם אלף זהובים מחיר חכירתו, וגם כלכל את ביתו ברוחה ובאין מחסור כל דבר.

היהודים גם הם יחלקו לשלש מפלגות: לאנשים לא מלֻמדים העושים בכל מלאכה, ללומדים אשר תורתם פרנסתם, וללומדים שאינם עושים תורתם קרדום לחפור בה, ואשר פרנסתם מוטלת על העובדים הבורים. אל המפלגה השניה יחשבו הרבנים, הדינים

ראשי הישיבות, המגידים, המלמדים ודומיהם. אל המפלגה השלישית יחשבו „עלויים" אשר בכשרונותיהם המצוינים ובתורתם הרבה מצאו חן בעיני האנשים מהמפלגה הראשונה, ויתנו להם את בנותיהם לנשים, והם סמוכים על שלחן חותנם שנים אחדות, הם ונשיהם וילדיהם. ואחרי אשר יפסק המן, אחרי תם שנות הארהה על שלחן החותן, נטל על אשת העלוי לפרנס את בעלה הבטלן הנאדר בקדש, ואת צאצאיה הרבים (כי המפלגה הזאת פרה ורבה עד לבלי חק); וכמובן היא חושבת לה את העבודה הזאת לצדקה גדולה, לכבוד ולגאון.

כמעט אין ארץ בעולם, אשר בה גברו חרות הדת ושנאת הדת גם יחד, כבארץ פולין — מעבר אחד יהנו בה היהודים מכל זכיות האזרחים, ואין מפריע אותם לעבוד את אלהיהם ולעשות את כל חקות דתם, וגם בכל דבר משפט הם משועבדים רק לבית דין של ישראל. ומעבר השני גברה מאד שנאת הדת בארץ הזאת, השם „יהודי" לחרפה ולקלסה הוא, והמשפטים הקדומים אשר הכו שרשם בלב העם הפולני בימי החשך, בימי הבינים, עודם חיים וקימים עד היום הזה. ודרך תהפוכות כזה לא יפלא בעינינו, בחקרנו לדעת את מקור חרות הדת ואת מקור שנאת הדת השוררות גם יחד במדינה הזאת. הזכיות הדתיות והאזרחיות אשר נתנו ליהודים בפולין, אינן תולדות הכרה פנימית שהכירו הפולנים לחשוב ולכבד את משפט האדם וזכיותיו הטבעיות; וכמו כן גם שנאת הדת והרדיפות אינן תולדות פוליטיקה בחשבון ודעת, המתאמצת להכחיד מקרב הממלכה את כל היסודות המריעים והמזיקים לטוב־החיים ולמוסר יושביה, כי כאלה כן אלה הן רק תולדות הבערות והעצלות הפוליטית השוררות בארץ הזאת. בהיות היהודים, למרות כל מגרעותיהם, המפלגה היחידה בפולין המשכילה בכל דבר מסחר ומלאכה, נאלצו הפולנים לתת להם כל מיני זכיות, למען יבנה העם הפולני מהם ולמען ישיג על ידם את צרכיו ומחסוריו; ואולם הבערות המוסרית של היהודים ועצלותם היו מחויבות להוליד ולהצמיח את שנאת הדת, ואת הרדיפות אשר בעקבה.

א.

אבי זקני והליכות המשק שלו.

אבי זקני, הייַמַן יוסף, לקח בחכירה כפרים אחדים בקרבת העיר מירז, אשר על אדמת הנסיך רדזיויל; וישם משכנו בכפר סוקוביאָרג, על שפת הנהר נימן. בכפר ההוא היו מלבד חצרות אכרים אחדים, גם בית־ריחים, נמל קטן ואוצר סחורות בעד האניות הבאות מקניגסברג. כל אלה, עם הגשר אשר מאחרי הכפר מעבר מזה, ועם המעברה התלויה אשר על פני ה„נימן" מעבר הכפר השני — היו שייכים להחכירה, אשר מחירה היה בימים ההם כאלף זהובים, ואשר היתה „חזקה" לזקני. החכירה הזאת נתנה פרי טוב לחוכרה, בגלל אוצר הסחורות אשר בכפר ובגלל הנוסעים הרבים אשר עברו בו. לוּ היה זקני איש פעלים ויודע לכלכל את הליכות המשק בחשבון וחשכון, כי עתה היה לאל ידו לא רק לפרנס את ביתו ברוחה, כי אם גם לעשות הון ועשר. אבל הסדרים המקֻלקלים אשר שררו במקום ההוא, וחסר כל ידיעה איך להוציא תועלת מן האדמה, היו לו לשטן ולא נתנוהו להשגיא פעלו.

זקני הושיב את אֶחיו, בתור אריסים, בכפרים השייכים לחכירתו. אך הם ישבו כל הימים בבית זקני, באמתלא כי חפצים הם לעזור לו בעסקיו הרבים; וכתם השנה מאנו גם לשלם לו את שכר החכירה.

הבנינים השייכים לחכירת זקני, היו נופלים ורעועים מרב ימים, וגם הנמל והגשרים היו במצב גרוע מאד. ואמנם על פי כתב האמנה נטל על אדון האחוזה לתקון כל מגרעת ולרפא את

כל ההרום; אבל הארון הגדול ישב כל ימיו בְּוֹרְ֗יָה, כמשפט הארונים הפולנים, ולא יכול לשים לב אל נחלותיו לתקנן ולהיטיב מצבן. והסוכנים אשר על אחזותיו דאגו לטובת עצמם ולתקנת מעמדם הם, ולא לתקנת נכסי ארוניהם. הם לחצו את נתיני ארוניהם במסים, ויזניחו את פקודי ארוניהם אשר צוה לתקנת האחזה, ואת הכסף הנועד לתקון הנחלה הוציאו לטובתם ולהנאתם. אמנם אבי זקני הוכיח יום יום את הסוכנים על דרכם זה, ויאמר כי אם לא ישארו דברי האמנה ולא יתוקן הכל כראוי, אין לאל ידו לשלם את כסף החכירה; אך דבריו לא הועילו לו. הסוכנים הבטיחו לעשות כדבריו, אבל מעולם לא קימו את הבטחתם. ובכן לא רק כי ירדה ותדל החכירה מיום ליום, אלא עוד צרות אחרות השיגו את זקני עקב העזובה הזאת.

כאמור, היה הכפר ההוא מקום מעבר לנוסעים רבים; ובהיות הגשרים במעמד רעוע מאד, קרה לפעמים כי בעבור עליהם אחד הארונים הגדולים עם אנשי לויתו הרבים, נשבר הגשר תחתיהם וסום ורוכבו טבעו בבוץ, אז יביאו את החוכר האֻמלל והניחו אותו ליד המעברה וחרשו על גבו, עד התנקם נפשם בו די שבעה. אבי זקני ידע תמיד להזהר ולהנצל מרעה זו, כי על כן הפקיד את אחד מגרי ביתו לעמוד תמיד על המצפה ליד הגשר, והיה בראות הצופה כי אחד הארונים הגדולים רוכב על הגשר, וכי צרה קרובה לבא, ומהר הצופה ורץ והודיע את הדבר אל זקני, למען יחיש מפלט לו ולבני ביתו, בין סבכי היער הקרוב. אז ינוסו כלם מן הבית בחרדה גדולה, ויש אשר ישבו ביער כל הלילה, ורק ממחרת היום ערבו את לבם לשוב חרש אל ביתם, איש אחרי רעהו.

כה חיו אבותי במשך דורות אחדים. פעם אחת, כאשר קרה מקרה כזה, וכל בני הבית מהרו להמלט על נפשם אל החרשה, ויהי בהחפזם לנוס וישכחו לקחת אתם את אבי, אשר היה אז ילד כבן שמונה שנים. ואבי ישב וישתעשע אז מאחרי התנור, ונפשו לא ידעה עד מה מכל המהומה והמבוכה והמנוסה, והנה בא הארון הגדול עם אנשי לויתו אל בית זקני, ובראותם כי אין איש בבית לכלות חמתם בו ולנקום נקמתם ממנו, ויחלו

לחפש בכל פנות הבית, וימצאו את אבי יושב מאחרי התנור. וישאלהו הארון: „התאבה לשתות יי"ש?" וימאן אבי. אז קרא הארון בחמתו: „שתה אפוא מים, אם אינך חפץ לשתות יי"ש!" ויצו ויביאו דלי מלא מים, ויאנוס את אבי לשתות את כל המים עד תמם. ע"י השתיה באונס הזאת הוכה אבי ב„קדחת־רביעית" אשר נמשכה כשנה תמימה, ואשר הכשילה כחו לכל ימי חייו.

מקרה הדומה לזה קרני גם אותי, בהיותי כבן שלש שנים בעת המנוסה לקחתני שפחתנו על זרועותיה ותנס. ובראותה כי עבדי הארון רודפים אחריה, נבהלה ונחפזה מאד, ובהחפזה לנוס הפילתני מעל זרועותיה ארצה. זמן רב שכבתי על הארץ ואיליל ואהימה, אך לאשרי עבר אכר אחד על פני, וירימני מעל הארץ, וישאני לביתו. ויהי אחרי עבור המהומה, וכל בני ביתנו שבו לאט לאט לביתם, ויראו והנה נפקד הילד. ותזכר השפחה כי נפלתי מידיה בנוסה, ותחרד חרדה גדולה, ותפרש כפיה ותמרר בבכי. וישוטו בכל הכפר לבקשני ולא מצאוני, ורק כעבור שעות אחדות השיבני האכר לאבותי.

אך לא רק פחד ומהומה, כי גם הפסד מרובה הביאה מנוסה כזאת בעקבה. כי הארון ועבדיו בזו וישסו את הבית העזוב מיושביו, ויכלו חמתם בשכר, ביי"ש ובכל המשקים אשר מצאו בבית. ויש אשר בעברתם הקשה, פתחו את מגופות החביות, למען יזובו המשקים עד תמם. גם דגן ומכלת, גם תרנגולות ואווזים וכל מיני עופות לקחו המתנקמים אתם.

אמנם, לולי התעקש זקני לדון עם הסוכן התקיף ממנו, לו ותר על זכותו ויתקן את הגשרים על הוצאותיו, כי עתה לא באתהו כל הרעה הזאת. אך הוא עמד על דעתו, בהשענו על דברי כתב האמנה, והסוכן לא שעה לדבריו וישחק על משבתו. —

עתה אדבר נא דברים אחרים על הליכות המשק בבית זקני. ארחות חיי ביתו היו פשוטים מאד. תבואת השדות, הכרים וגני הירק השייכים לחכירתו הספיקו ברוחה לא רק לכלכלת הבית, כי אם גם למצרף השכר ולמשרפות היי"ש, ועוד נותר הרבה בר וחציר לממכר. ותרבות הדבורים אשר לו, היתה די והותר לבשול יין דבש. גם צאן רב היו לו.

המזונות הראשיים למכלת הבית היו: לחם־דגן גרוע מעורב בסובין, מאכלי קמח וחלב, וירקות; ואולם מאכלי בשר עלו על השלחן רק לעתים רחוקות. הבגדים היו מבד גרוע וכ־אטון גם; רק מלבוש הנשים היה טוב מעט מזה, וגם אבי, אשר היה „תלמיד הכם", נבדל לטוב מיתר בני הבית, בארחות חייו.

מצות הכנסת־אורחים נשמרה בבית זקני בזריזות יתרה. כל איש יהודי אשר עבר דרך הכפר (ובהיות הכפר מקום מעבר לנוסעים, והיהודים הרבו לנסוע בעגלותיהם ממקום למקום, קרה כדבר הזה לרגעים) סר אל בית המרזח של אבי, ושם קבלו אותו באהבה, וכל אנשי הבית יצאו אל הפתח לקדם פניו. בימינם נתנו לו „שלום" ובשמאלם הושיטו לו צנצנת יי"ש, ואחרי כן רחץ האורח את ידיו וישב אל השלחן, אשר היה ערוך יומם ולילה.

ואולם גם כלכלת משפחתו הגדולה, גם הכנסת אורחים במדה גדולה כזו, לא יכלו להרע ברב למעמד הונו, לו רק ידע לכלכל מעשיו בחשבון וחשבון. אבל הליכות המשק בביתו היו בלי חשבון ודעת, על כן לא הצליח, ואחריתו היתה מרה.

זקני היה חושב ומדקדק בקטנות, ועל כן הזניח דברים רבי הערך. למשל, הוא חשב לפזרנות להדליק בביתו נרות שעוה או נרות חלב, ובמקומם השתמשו בביתו בשחיפי עץ דקים, אשר קצם האחד היה תקוע בסדקי קיר הבית וקצם השני דלק למאור. לעתים לא רחוקות הסבו המאורות האלה בערות והפסד מרובה, אשר כאין היה נחשב לעמתם שמוש הנרות.

החדר אשר בו נאצרו השכר, היי"ש, יין־דבש, דגים־מלוחים, מלח, וסחורות אחרות העומדות להמכר בכל יום, היה בלי חלונות, רק החורים אשר בקירות הבית הגיהו את חשכו. הדבר הזה נתן יד לפושעים, למלחים ולעגלונים אשר ישבו בבית המרזח, להתגנב דרך החורים אל חדר האוצר ההוא, ולשתות שם לשכרה מן היי"ש ויין הדבש, חנם בלי כסף. ועוד רע מואת, כי בשמוע השכורים האלה קול צעדים, ומיראתם פן יתפשו ביד, מהרו להמלט החוצה דרך החורים, מבלי התעכב בסתימת המגופות, והמשקים נגרו מן החביות עד אשר יבא איש החדרה.

ויש אשר יזוב כל המשקה מן החבית המלאה, בטרם יבא איש החדרה.

האסמים לא היו סגורים על מסגר כראוי, ורק בריחי עץ נעלו את דלתותיהם; לכן היה נקל לכל איש לקחת מקרבם ככל חפצו, וגם להוציא מהאסמים עגלות טעונות בר; ומה גם בהיות האסמים רחוקים מעט מבית הדירה. גדרות הצאן היו מלאות חורים, על כן היה נקל לזאבים אשר ביער הקרוב, להתגנב אל הצאן ולטרוף די שבעם.

הפרות שבו לפעמים מן המרעה ועטיניהם ריקים: זאת היתה פעולת כשפים, לפי האמונות הטפלות אשר שררו בעת ההיא. ולכן לא נעשה דבר לתקן את המעֻות.

אמי זקנתי, אשר היתה אשה טובה ופשוטה, שכבה לפעמים על התנור לישון אחרי עמל היום, מבלי התפשט את בגדיה; וצלחות שמלותיה היו מלאות כסף, אשר לא ידעה מספרו; זאת ראתה השפחה ותרק את צלחות זקנתי עד החצי, בישנה, וזקנתי לא ידעה את דבר הגנבה, אם רק לא הגרישה השפחה את הסאה עד מאד.

אמנם נקל היה להעביר את כל הרעות האלה, ע"י תחבלות פשוטות מאד: צריך היה רק לתקן את הבנינים, את החלונות, את דלתות החלונות, ואת המנעולים; צריך היה רק להשגיח בעין פקוחה על העסקים השונים והמרובים השייכים לחכירה, ולהביא בחשבון מדויק את ההוצאות וההכנסות. אבל לדברים הנחוצים האלה לא שם אבי זקני לב. אך תחת זאת גדל חשכונו ודייקנותו בדברים קלי הערך. ולמשל מלא פיו תוכחות בקנות אבי למלבושו בגד יפה וטוב מבגדי יתר בני הבית; כי בהיות אבי תלמיד חכם, ובהיותו אָמון בעיר, נטל עליו להתהדר בלבושו יותר, וללבוש בגדים כאשר ילבשו תלמידי החכמים. אז יתאונן אבי זקני על פזרנות בני הדור החדש, ויטיף מוסרו על הבלי העוה"ז; וכה היה אומר לבנו: אבותינו לא ידעו מאומה ממלבושים וממַדות כאלה, ובכ"ז הלא הם היו אנשים חסידים וצדיקים. ואתה הנך דורש ממני „לייבסערדאַק" יפה, וגם מכנסי־עור, ודוקא עם כפתורים, ועוד בגדי תפארה כאלה. הן בעבורך אבא עד

בכר לחם, עד בית הכלא. אוי לי איש אמלל! מה תהי אחריתי?

אז ישתדל אבי להוכיח כי לתלמידי חכמים כמהו יש צדקות וזכיות יותר מאשר ליתר האדם, וגם הראהו לדעת כי בכלכל איש את עסקיו בחשבון ודעת, ובחשבון נבון, אין הוצאות המשק מעלות ומורידות את מצב הונו, וכי מקור הרעה איננה ברבוי הוצאות ביתו, כי אם באשר הוא מזניח את עסקיו ונותן לאחרים לנצלו ולהבָנות מהרבנו. אבל זקני אטם אזנו משמוע דברים כאלה; הוא לא יכול כלכל כל „חדשה", ולכן נשאר הכל כמקדם.

אבי זקני נחשב לעשיר גדול במקום מושבו, לכן קנאו בו וישנאוהו כל שכניו (וגם בני משפחתו), גם אדון האחוזה עזבהו ולא עזרהו, והסוכנים הציקו לו וירעו לו בכל, וגם זרים גם משרתיו ופקידיו רמוהו ויגנבו ממנו דים. בקצרה, הוא היה העשיר העני בכל הארץ.

מלבד כל זאת קרוהו אסונות גדולים, אשר לא אוכל לעבור עליהם בשתיקה. הכהן הרוסי אשר ישב בכפר ההוא, היה איש בער ופותה, אשר גם קרֹא וכתב לא ידע בלתי אם בכברות. הוא ישב כל היום בבית המרזח של זקני, וישת וישכר עם צאן מרעיתו, עם האכרים; ואת כסף המשתה צוה תמיד לזקוף עליו במלוה, עד עת מועד. אבל עברו עדן ועדנים, והכהן הנכבד טרם יתעשת לשלם את נשיו; ותקצר רוח זקני מחכות עוד, ויחדל לתת לו יי"ש בהקפה. על זאת חרה אף הכהן עד מאד, ויחרש מזמות לעשות נקמה בזקני אשר פגע בכבוֹדו.

עד מהרה מצא הכהן תחבלה להנקם מאיש מצָתו. התחבלה הזאת אמנם איומה ונוראה היא, ולזכרה ינוע וירגז כל איש ישר, אבל כהני פולין השתמשו בה בימים ההם לעתים קרובות: הלא היא התחבלה להעליל עלילת־דם. וזה הדבר אשר עשה הכהן: במסבי הכפר ההוא התגורר איש נוצרי אשר עסק בציד ביברים על שפת הניעמאַן, והאיש הזה היה בא לפעמים, חרש, אל זקני למכור לו ביברים (כי ציד הביברים היה מזכיות המלך, ועל הצידים נטל להביא את הביברים לחצר המלך). פעם אחת בא

האיש אל בית זקני, בחצי הלילה, ויקרא לו לצאת אליו החוצה. שם הראָהו שק מלא וכבד מנשׂא, ויאמר אל זקני, ופניו העידו כי דבר סתר יצוק בו: הנה הבאתי לך סחורה הגונה. זקני אמר להעלות נר, לשים עין על הביבר, ולקצוב את מחירו; אך האכר הניאו מעשות זאת באמרו: קח את הביבר אתך, ובדבר המחיר נאות מחר. זקני, אשר לא עלה על לבו כל מחשבת השד נשא את השק הביתה, ויניחהו באחת הפנות, וילך לשכב על משכבו. אך כמעט נם שנתו והנה אנשים דופקים על החלון ברעש גדול, וייקץ זקני ויקם ויפתח את הדלת.

והנה בא הכהן הנ"ל עם אחרים מאכרי הכפר, ויחלו לחפש בבית, ועד מהרה מצאו את השק. זקני דמה בראשונה כי הלשינו אותו אל חצר הנסיך, כי הוא עוסק במסתרים במסחר הביברים, ולכן חרד מאד כי נגלה הדבר לעיני עדים ולא יוכל לכחש. אך מה גדלה בלהתו, כאשר נפתח השק, ותחת הביבר נמצאה בו נבלת חלל! — אז אסרו את ידי זקני בחבלים אל גבו, וישימו את רגליו בסד, וישליכוהו על העגלה, ויביאוהו עירה מירז אל השופט. שם אֻסר בנחשתים ויושב בבית כלא צר ואפל.

זקני עמד על צדקתו וישרו, ויספר לשופט את כל המאורע, דברים כהויתם; וידרוש מאת השופט להביא במשפט את הצד ביברים, למען יחקר גם הוא. ויבוקש הציד בכל הארץ ולא נמצא. ותקצר רוח השופט השואף לדם, לחכות עד המצא הציד, וינם להציל מפי זקני תודה על עונו, בענויים קשים. שלש פעמים ענה את זקני באכזריות נוראה, אך זקני עמד בדבורו כי נקי הוא מהאשמה אשר טפלו עליו, וכי ידיו לא שפכו את הדם.

לסוף נמצא הציד. בתחלה כחש, ויכזיב את כל דברי זקני, אך כאשר החלו לענותו, הודה מיד על עונו. הוא ספר כי לפני ימים רבים משה מן המים גוית איש מת, ויביאהו הכפרה לקברו. ויהי בבאו אל הכהן אמר לו הלז: אל נא תאיץ לקבור את המת, הלא ידעת כי היהודים עם סורר ומורה הם, וארורים הם עד עולם. הם המיתו את גואלנו, ועד היום הם שואפים לדם הנוצרים, כי הם נותנים את הדם בעגות המצות לחג פסח,

זה החג אשר קבעו לזכר הנצחון אשר נצחו את גואלנו, ובכן, אם חפץ אתה לעשות הטוב בעיני ה׳, קח את גוית המת הזה והשלך אותו אל בית החוכר היהודי הארור. אמנם עליך אז לברוח מזה, אבל הלא כל הארץ לפניך לצוד ביברים כאשר הסכנת.

על פי התודה הזאת נוסר האכר בשוטים, וזקני יצא לחפשי. ואולם הכהן נשאר בכהנתו עד יום מותו.

לזכר התשועה הגדולה הזאת חבר אבי שיר ארוך בשפת עבר, ויספר בו לדורות את כל המאורע, וכי בחסד ה׳ נצל זקני ממות. גם הושם לחק לחג את היום ההוא בקהל משפחתנו, ולקרא בו את דברי השירה ההיא, כקריאת המגלה בימי הפורים.

ב.

זכרונותי הראשונים מימי ילדותי.

כה חי זקני ימים רבים במקום מגורי אבותיו. בכח ה„חזקה" התנחלה החכירה הזאת במשפחתנו, מאבות לבנים. ומשפט ה„חזקה" (זוהי הזכות שיש ליהודי על דבר שהחזיק בו שלש שנים) היה קדוש ונחשב מאד גם בעיני היהודים גם בעיני הנוצרים, בטרינות האלה, ואסור היה לאדם מישראל להוציא את החכירה מידי המחזיקים בה, ע״י „הוספה" על דמי השכירות — פן יפגע בו להט ה„חרם" הנורא. ואם גם תלאות רבות מצאו את זקני בחכירתו, בכ״ז הנה נשאה לו פרי טוב, עד כי היה לאל ידו לחיות כאחד העשירים, וגם להעמיד במרחב את בניו ולבנות להם בתים בישראל.

את שלש בנותיו השיא לאנשים, ויתן להן נֵדה ביד רחבה. גם שני בניו, יהושע אבי ומשה דודי, לקחו להם נשים בחייו; ויהי כאשר זקן, וכחו עזבהו מרוב עמל החיים, וימסור את הנהגת

משק הבית לשני בניו. אפס כי שני האחים לא יכלו לשבת בשלום יחדו, כי שונים היו בהכונתם ובנטיות רוחם (דודי היה בעל גוף חזק ורוח רפה, ואבי היה ההפך מזה), לכן נתן זקני לדודי כפר אחר לשבת בו ולנהלו, ואת אבי עצר אתו. בהיות אבי תלמיד חכם לא היה כשרונו רב לכלכל את עסקי הבית, לכן הושם עליו רק לערוך את החשבונות, לכרות אֲמָנות, לעמוד במשפט בכל דבר ריב, ועוד כאלה. ואולם אמי היתה אשה חיה ורבת פעלים מאד, ולא היה עסק אשר שגב ממנה. היא היתה שפלת קומה, ובעת ההיא עודנה צעירה לימים.

על מקרה אחד לא אוכל לעבור בשתיקה, יען כי הוא הזכרון הראשון מימי ילדותי. אני הייתי אז כבן שלש שנים. הסוחרים אשר ישבו ישיבת קבע בכפרנו, וביחוד ה„שאַפּפֿערס", אלה האצילים השפלים אשר עסקו בהנהגת האניות, בקנית סחורה ובממכרה, על חשבון „האדונים הגדולים", אהבוני מאד בגלל חריצותי ומהירותי, וירבו להשתעשע אתי ולבדח דעתם בי.

האדונים העליזים האלה כנו את אמי בשם „קוזה" (פתרונו בשפת פולין „סיח קטן"), בגלל קטנה ומהירותה. ובשמעי את השם הזה מפיהם פעמים רבות, ומבלתי דעתי את פתרונו, קראתי לה גם אני „אמי קוזה". אמי גערה בי על זאת, ותאמר: יסר ייסר ה' את הקורא לאמו „קוזה". ואחד האדונים ההם, האדון פיליצקי בא אל ביתנו יום יום לשתות תה, וירע להתפוש אותי בלבי, בתתו לי לפעמים חתיכת צוקר. פעם אחת בבקר, ואני נגשתי אל שלחנו לקבל מידו את חתיכת הצוקר כפעם בפעם, ויאמר לי האדון: אינני נותן לך צוקר רק בתנאי כי תאמר „אמי קוזה". ויען כי אמי היתה אז בחדר, מאנתי לעשות כדבריו, אז רומז האדון אל אמי לצאת אל החדר השני. וכאשר יצאה אמי נגשתי אל האיש ואלחש באזנו: אמי קוזה. אך הוא דרש ממני לקרא את שתי המלות האלה בקול רם, ויבטיח לתת לי חתיכות צוקר במספר הפעמים אשר אקרא את המלים האלה בקול. אז אמרתי בקול: „האדון פיליצקי דורש ממני לאמר אמי קוזה, אבל אני אינני חפץ לאמר אמי קוזה, כי יסר ייסר ה' את הקורא לאמו קוזה — ובכן קבלתי שלש חתיכות צוקר כאשר

הותנה בינינו.

אבי הנהיג בביתו ארחות חיים יותר יפים וערוכים יותר בטוב טעם; כי לרגלי עסקיו נסע לעתים קרובות אל הערים הגדולות, וגם סחר אל העיר קניגסברג, ושם למד לדעת דברים רבים יפים ומועילים. אז עלו על שלחננו כלי בדיל וכלי נחשת צהובה. גם מאכלנו גם מלבושנו הוטב מבראשונה, ואותי הלבישו בגדי בְרוֹם.

ג.

חנוך ביתי ולמודי לנפשי.

בשנה הששית לחיי החל אבי ללמדני תורה. „בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ". פה הפסקתי את אבי ואשאלהו: אבל, אבי, מי ברא את ה'?

אבי: ה' לא נברא, כי הוא היה מראש מקדם.

אני: ההיה ה' גם לפני עשר שנים?

אבי: בודאי! גם לפני מאה שנה היה.

אני: אם כן אולי הוא כבר בן אלף שנה?

אבי: חלילה! אלהים מעולם הוא.

אני: אבל הלא נולד בזמן ידוע?

אבי: לא, פותה קטן! הוא היה מקדמות דנא, מעולם, מעולם.

המענה הזה אמנם לא השלים את כל חפצי, אבל נחמתי את נפשי ואמר אל לבי: מסתמא יודע אבי את הדבר יותר ממני, ולכן עלי להאמין לו ולבלתי העמק שאלה.

דרך מחשבה כזאת מיוחדת לנו עפ"י הטבע בקדמות נעורינו, בעוד אשר השכל עוד טרם יתפתח, וכח הדמיון כבר הגיע למרום קצו.

השכל מתאמץ רק להבין ולהשיג, ואולם כח הדמיון

מתאמץ להקיף ולתפוס הכל; כלומר, השכל מבקש רק להבין את אופן ההתהוות של הדבר, מבלי דאג אם נוכל גם לציר בדמיוננו את הדבר שנודע לנו אופן ההתהוותו, אם אין. ואולם כח הדמיון מבקש, להפך, לתפוס בציור שלם את הדבר שכבר נודע לנו אופן התהוותו. למשל, מערכת מספרים בלי תכלית, ההולכת וגדולה עפ"י חק קבוע, נחשבת לשכל כדבר נמצא, לא פחות ממערכת מספרים אשר קץ לה, ואשר גם היא הולכת וגדולה על פי החק ההוא. ואולם הדמיון יחשוב רק את האחרונה כדבר נמצא, אבל לא את הראשונה, יען כי אותה לא יוכל לתפוס כדבר שלם.

המחקר הזה הוליד בלבי, ימים רבים אחרי כן, בימי שבתי בברסלוי, מחשבה חדשה, אשר נתנה לי חומר למאמר גדול המכיל את יסוד הפלוסופיה של קאַנט. אם גם בעת ההיא עוד טרם ידעתי דבר מפלוסופיתו. וזה היה תכן מאמרי בקצור: דעות החוקרים במה שאחרי הטבע מחויבות להיות מלאות התנגדות והתהפוכות. הנה הק השתלשלות הסבות, ועלת העילות, הוא לדברי לייבניץ, חק הנוסד על הנסיון. ואמנם נדע עפ"י הנסיון כי לכל דבר יש סבה, אבל יען כי לכל דבר יש סבה, הנה אי אפשר להאמין בסבה ראשונה, שהיא סבה שאין לה סבה. ואיך אפוא יוכלו המֶטַפיזיקים להוכיח מהחק הנסיוני הזה, את מציאות הסבה הראשונה?

אחרי כן מצאתי את הטענה הזאת, בהרחבת באור, בספרי קאַנט. הוא אומר: בשטת „הסבות", אשר על ידה נמצא את היחס שבין הנמצאים שבטבע, בדרך היקש מן המוקדם אל המאוחר (מן המפורש על הסתום), נוכל להשתמש רק בענינים נסיוניים. ה„סבה הראשונה" איננה ענין לשכל, כי אם רעיון הגיוני, או לפי שטתי אני, ציור של כח הדמיון, שאיננו מסתפק בידיעת החק גרידא, כי אם מתאמץ לתפוס ולצמצם בציור אחד את החזיונות השונים המשועבדים לחק ההוא, אעפ"י שהציור מתנגד לחק ההוא.

אך אשוב לספורי. פעם אחרת קראתי בספר התורה את מעשה יעקב ועשו, ויספר לי אבי על פי מדרש אגדה, לאמר:

יעקב ועשו התחלקו את קניני העולם, עשו לקח לו את קניני העוה"ז, ויעקב בחר בקניני העוה"ב, ולכן אין לנו בני יעקב כל צדקה לדרוש לנו קנינים עוברים. אז קראתי בקצף: אכן הסכיל יעקב לעשות כי לא בחר בקניני העולם הזה. על זאת ענני אבי שתי תשובות; התשובה האחת הכילה רק את הקריאה: הוי בליעל! והתשובה השניה היתה — מכת לחי הגונה. התשובות האלה לא הסירו אמנם את ספקותי, אבל לידי שתיקה הביאוני בכל זאת.

ויהי היום ויבא אל כפרנו, לצוד ציד, הנסיך ראדזיויל עם בתו ועם אנשי לויתו הרבים, ועם כל הכבודה אשר בחצר נסיכותו וישימו משכנם בביתנו. אחרי ארוחת הצהרים באה בת הנסיך אל החדר אשר ישבתי שם מאחרי התנור, ואחריה הלכו כל נערותיה, סריסיה ומשרתיה. ואשתומם למראה ההוד וההדר הסובב אותה, ואתפעל מאד מיפי האנשים והנשים, ומתפארת בגדיהם המרוקמים בכסף ובזהב, ועיני לא שבעו מראות. בגדל עליצותי והתפעלותי לא יכלתי לעצור בעד רגשותי, וטפי התמלטה הקריאה: האח! מה יפה! — ואבי אשר בא ברגע ההוא החדרה שמע את קריאתי; ולמען הרגיע רוחי, וגם לטען חזק את אמונתי, לחש באזני: פותה קטן! הן בעולם הבא תשיק הנסיכה הזאת את תנורנו! — לא אוכל לתאר כמו את ההרגשות הסתנגדות, אשר העירו דברי אבי אלה בקרב לבי. מעבר מזה האמנתי לדברי אבי ואשמח מאד על העתידות הגדולים האלה, השמורים לנו לעוה"ב; אם גם נדתי בלבי לנסיכה האמללה, הצפויה לבזיון גדול כזה, ומעבר מזה, קשה היה לי להאמין כי הנסיכה היפה והעשירה הזאת, ההדורה בבגדי תפארת כאלה, תשיק את התנור ליהודי עני! רגשותי נלחמו בקרב נפשי זמן רב, עד אשר נזדמנו לידי שעשועים אשר הסבו לבי מהמחשבות האלה.

בימי ילדותי היה לי כשרון ונטיה עזה למלאכת הציור. אמנם בבית אבי לא ראו עיני כל תמונה וכל ציור, מלבד פתוחי עץ תמונת עצים, עופות וכו' על שער ספרים ישנים; ואולם הפתוחים ההם לבבוני מאד, ואתאמץ לחקות אותם בנתר או בגחלת. וביחוד המריצני למלאכה הזאת ספר משלים בשפ"ע,

אשר בו נחקו בפתוחי עץ תמונות החיות הצובאות במשלים. אני חקיתי את התמונות בדיוק גדול. ואבי התפלא אמנם על חריצותי, ובכל זאת גער בי ויאמר: התאמר להיות צַיָר? עליך ללמוד גמרא ולהיות לרב בישראל. היודע את התלמוד יודע הכל.

בימים ההם העתיק אבי את משכנו לכפר .N. ושם היה ארמון גדול ובו חדרים רבים אשר קירותיהם ספונים ביריעות־נְיָר יפות. ויען כי הארמון היה תמיד ריק מאדם, כי אדון האחוזה ישב בחו"ל ורק לעתים רחוקות היה בא לפקוד ארמונו, לכן בכל עת מצא התגנבתי מביתנו ואלך אל הארמון לחקות את הציורים היפים אשר על פני ספון הקירות. ופעם אחת, בימי החרף, מצאוני עומד לפני הקיר, וכל יצורי קפאו מקר. וידי האחת אֹחזת בגליון (כי כל שלחן וכל כסא לא היה בארמון העזוב) וידי השנית מחקה את ציורי הקיר. כה גברה בי תשוקתי למלאכת הציור, ולפיה הלך גם כשרוני הלוך וגדול, ובכל זאת אני חושב עתה בלבי, כי לו טפחו אז את כשרוני כראוי, כי עתה הייתי אמנם לציר גדול, אבל לא לציר מדַיֵק; כלומר, נקל היה לי להאר את ראשי התוים של אחת התמונות, אבל קצרה רוחי לשכללה בדיוק.

בחדר אבי עמד ארון מלא ספרים, אמנם הוא אסר עלי לקרא בספרים אחרים מלבד ספרי התלמוד; אבל האסר הזה לא הועיל מאומה. כי בהיות אבי עסוק רוב היום בעסקי הבית, לקחתי לי מועד להתבונן בספריו באין מפריע. באַות נפש פתחתי את הארון, ועלעלתי את כל הספרים; וברעתי כבר את שפת עבר ידיעה מספקת, מצאו ספרים אחדים חן בעיני יותר מספרי התלמוד. ועל זאת אין להתמה, מה יבשים ומה זרים הם הענינים אשר בתלמוד, לילד כמוני! קדשים, טהרות, הלכות מאכלות אסורות, מועדים, נשים — היפיקו ענינים כאלה רצון מילדים רכים? (סדר נזיקין ודיני ממונות, יוצאים מכלל זה). והפלפולים החריפים והדיאליקטיקה המדוקדקת המוגיעה את המוח בדברים נלעגים וקלי הערך! למשל, בכמה שערות לבנות או שחורות נפסלת הפרה האדומה? א) איזה הם מראות הנגעים השונים

א) פרה, פ"ב משנה ה'. המתרגם.

ואפני טהרתם? המותר להרוג כנה או פרעש ביום השבת? (הראשונה מותרה והשניה אסורה). או, מנין לשחיטה שהיא מן הצואר, אולי צריך לשחוט מן הזנב? האם לבש הכהן הגדול את המעיל בראשונה ואח"כ את המכנסים, או להפך? או, נפל היבם מן הגג וכו', היצא ידי יבום, אם אין? — ועתה הַשוו נא את המעדנים הנחמדים האלה שמלעיטים את בני הנעורים עד אשר יצאו מאפם — אל ספורים המתארים מקרים טבעיים בדרך למודי ונעים, או אל ידיעות העולם והטבע המרחיבות את הדעת והפוקחות את העינים לראות את הסדרים הישרים השוררים בטבע — ערכו נא אלה לעמת אלה, והודיתם כי בצדק בכרתי את הספרים מהמין השני על ספרי התלמוד.

מכל הספרים אשר לאבי, לקחו את לבי ביותר: ספר צמח דוד לר' דוד גאַנס (הוא גם מחבר ספר התכונה שיוכר להלן; הרב החכם הזה התרועע עם התוכן הגדול טיכאָ די בראַהי ועמו יחד חזה בכוכבים מעל המצפה אשר בקופנהאגן), ספר יוסיפון (אשר, כידוע, הוא מיוחס ליוסף פלאַביום בטעות), ספר על רדיפות היהודים בספרד ופורטוגל א). אך יותר מכל אלה לבבני ספר אחד העוסק בחכמת התכונה: הספר הזה גלה לי עולם חדש, ולכן התנפלתי עליו בכל חם תשוקתי ובשקידה עצומה. — שוו נא לנגדכם ילד כבן שבע שנים אשר מעולם לא ראה ולא שמע דבר מראשי יסודות ההנדסה, ופתאם נפל בידו ספר אַסטרונומי המושך את לבו מאד, ואיש אין להורות הדרך לפניו ולעזרהו בלמוד הזה (כי, כאמור, לא יכלתי לגלות לאבי את תשוקתי להכמה זו, ואבי גם הוא לא יכול להיות לי לעזר בלמוד הזה, מחסר ידיעה), — הלא תוכלו לשער בנפשכם מה מאד יפעל דבר כזה על רוח הילד השואף לחכמה, להגדיל מדורת תשוקתו ולהמריצו לחקר לדעת. ואף אמנם היתה כזאת באחריתי. בהיותי אז עוד ילד, ומספר המטות בביתנו היה מצומצם

א) כנראה כונתו אל ספר „עמק הבכא" לר' יוסף הכהן.

המתרגם.

מאד, התירו לי לישון עם זקנתי במטה אחת; ומטת זקנתי עמדה בחדר הספרים. ויען כי כל היום הייתי נתון ללמוד הגמרא, ואסור היה לי לעיין בספר אחר, לכן היה לי הלילה ללמוד התכונה. ובכן, מדי עלות זקנתי על מטתה לישון, הדלקתי לי שחיף עץ חדש, ואחוש אל ארון הספרים ואוציא מתוכו את ספר התכונה היקר לי. זקנתי אמנם קצפה עלי ותגער בי על המעשה הזה, כי היה קר לה לשכב במטה לבדה, אך אנכי לא שמתי לב לה, ואוסיף להגות בספרי, עד אשר אָכל שחיף העץ עד תמו.

אחרי עשותי כזאת לילות אחרים, רכשתי לי מושג נכון מכדור השמים, וגם זכיתי להבין את הצורות והעגולים שבספר ההוא, המבארים את החזיונות האסטרונומיים השונים. מחבר הספר נתן עצה טובה לקוראיו לקחת להם „כדור" נכון, או לעשות להם כדור מעגילי־עץ, למען יקל להם להבין את הצורות השטחיות אשר בספר. ואנכי שמעתי לעצתו ואכין לי כדור־נצרים מעשה מקלעת, ואז הבינותי היטב את כל דברי הספר. ויען כי צריך הייתי להשמר מאבי לבל יודע לו למודי החדש, לכן הסתרתי את הכדור בפנה מאחרי הארון, בלילה בשכבי לישון.

וזקנתי ראתה כי קורא אני בספר בהגות רבה, וכי מסתכל אני בעיון בכדור נצרים מעשה רשת, ותפחד מאד ותאמר בלבה: אין זאת כי אם יצא נכדי מדעתו. ולא אֵחרה הזקנה לגלות את הדבר לאבי, ותראהו גם את המקום אשר בו צפון „כלי הקסם". ואולם אבי הבין עד מהרה את פשר הדבר, ויקח את הכדור בידו ויקרא אלי ויאמר: מה כלי השעשועים האלה אשר הכינות לך? — „זה כדור", עניתי. — מה זה „כדור?" הוסיף אבי לשאל. אנכי בארתי לו את הדבר, ואבינהו לדעת את השמוש בכדור, המתאר לנו את דמות כדור השמים וחליפות מחזותיהם. אבי היה אמנם גדול בתורה, אבל כשרונו לחכמה ולמדעים לא היה רב מאד, לכן שגבו דברי־באורי מבינתו, ורק זאת חש וְהרגיש כי אנכי יודע את הדבר על בוריו. הוא אמנם נער בי כי עברתי את מצורי אשר צוני להגות רק בגמרא ולבלתי שים עין על ספר אחר, ובכל זאת שמח לבו בקרבו כי הצליח בנו הקטן ללמוד

ולדעת חכמה עמוקה כזאת מבלי כל עוזר ומדריך, ומבלי כל ידיעות מכינות. — ובזה תם הדבר.

ד.

ה„חדרים". השכחה להגאל מהם מביאה לידי חלי רגלים.

אני ואחי הגדול שְׁלחנו עירה מירז ללמוד שם ב„חדר". יוסף אחי, אשר היה אז כבן שתים עשרה שנה, הושב בבית מלמד מהלל, ר' יוסיל שמו, וגם אכל על שלחנו. המלמד הזה היה נורא על כל סביביו, ו„שבט אלוה" לתלמידיו; הוא התהלך עם תלמידיו באכזריות חמה, על כל עון קל דש את בשרם בשוטים עד שפך דם, וגם יש אשר קרע את אזנם או הכה את עינם. וכי יבאו אז אבות הנערים האמללים להוכיח דרכו על פניו, וידה בהם אבן או כל דבר אשר יקרה לפניו, ויגרשם מביתו במטהו, מבלי משא פנים ומבלי הכיר עשיר לפני דל. ועל כן, כל הנערים אשר עברו תחת שבטו היו באחריתם או אנשים בוערים או מופלגים בתורה.

אנכי, אשר הייתי אז רק בן שבע שנים, נִתַּתי למלמד אחר.

הנני חושב לנכון לספר בזה מקרה אחד, אשר, מצד אחד הוא לאות על האהבה העזה ביני ובין אחי, ומצד השני הוא מתאר את מעמד הרוח של ילד המרחף בין התקוה להקל את עלו ובין הפחד פן תגדל צרתו עוד יותר. וזה הדבר: פעם אחת שבתי מן ה„חדר", ופני חמרמרים מני בכי. וירא אחי וישאלני: על מה בכית? — בתחלה מאנתי לגלות לו את דבר בכיי, אך כאשר פצר בי, אמרתי: בוכה אני יען כי אסור לגלות סוד מן החדר. אחי הבין היטב אל מה ירמזון דברי, ויתמרמר מאד אל מורי, ויאמר ללכת אליו ולשפוך עליו זעמו. אך אנכי הניאותיו מעשות כזאת, מיראתי פן יפקוד עלי המלמד גם את עוני כי גליתי סוד מן החדר.

ועתה הנני להאר לכם את צורת החדרים בכלל והכניתם המיוחדת. החדר הוא מעון צר ומלא עשן, אשר בו ישבו הילדים מקצתם על ספסלים ומקצתם נטושים על פני הארץ. המלמד, לבוש כתנת מגאלה, יושב על השלחן, ובידו מקל חובלים; במקל הזה ידק וישחק את הטבק אשר בַּאֲגַן בין רגליו, וגם יהיה לו למטה זעם לרעות בו את צאן מרעיתו. ה„עוזרים" אשר לו (ראשי דוכנא) רודים על ידיו, ומשננים להתלמידים את פרקם איש איש בפנתו, וגם הם מתהלכים עם הילדים בעברה וזעם, כמנהג המלמד. מהארוחות המובאות לילדים בצהרים ובערב, יקחו האדונים האלה את חלקם בראש, ויש אשר לא יותירו מאומה לתלמידיהם; והילדים האמללים לא יערבו את לבם להתאונן על החמס הזה, מיראה פן יעירו עליהם את חמת מעניהם העריצים. — בחדרים האלה כלואים הילדים מן הבקר עד הערב, ומלבד בשבתות ובמועדים ובראשי חדשים, לא תנתן להם חפשה אף רגע אחד.

וזה דבר הלמודים. ראשית דבר ילמד הילד קרא עברית, ובלמוד הזה אמנם ישתלמו כהוגן. ואולם סדר למוד הלשון העברית זר ומשונה עד מאד: את תורת הדקדוק לא ילמדו כלל בחדרים, כי אם נטל על הילד ללמוד את חקות הלשון ע"י הקריאה שהוא קורא בתנ"ך וע"י התרגום שהוא מתרגם את המקרא בשפתו; בדרך שהאיש ההמוני באוה"ע לומד את חקות הדקדוק של שפתו ע"י הדבור לבד: כמובן, כזה כן זה אינם יודעים מתורת הלשון רק ידיעה קטועה מאד. גם אין בחדר כל ספר־מלים לשפת עבר. — ובכן יחל הילד מיד ללמוד את התורה, פרשה לשבוע. פרשה לשבוע (וע"פ רוב רק פסוקים אחדים מפרשת השבוע), והמלמד יבאר את הכתובים על פִּי דרכו דרך עקלתון ההוטא לחקות הדקדוק. והחטאים האלה לחקות הלשון מחויבים הם ע"פ טבע השפה שבה התורה מתרגמת: כי הזרגון, שפת המלמד ותלמידיו, היא לשון מקולקלה המלאה סלף ואי דייקנות עד מאד, וממילא גם הלשון העברית הנלמדת על ידה נמסרת לילדים בדרך פתלתל ובלתי מדויק כזה. באופן כזה לא ידע התלמיד אל נכון לא את השפה העברית ולא את תכן המקרא.

מלבד זאת טפלו חכמי התלמוד המון מדרשי אגדה על התנ"ך, והמלמד הנבער מדעת חושב בסכלותו כי הדרשות המשונות ההן, הן הן פשוטו של מקרא, והוא מבאר להלמידיו את הכתובים רק ע"פ הדרשות האלה, ובאופן כזה לא ידע ולא יבין התלמיד את פירוש המלות לאשורן, עד עולם. למשל, בספר התורה כתוב: „וישלח יעקב מלאכים אל עשו אחיו", והנה עלה על לב חכמי התלמוד, השואפים לנפלאות, לפרש את המלה „מלאכים" לא בהוראת „שלוחים" כפשוטו, כי אם מלאכים ממש. והתלמיד השומע את הפירוש הזה מפי מורהו, מאמין באמת ובתמים כי פתרון המלה „מלאכים" הוא רק מלאכי ה', והוראתה האמתית („שלוחים") נעלמה ממנו לגמרי. ורק האיש אשר ילמד בעצמו את ספרי הדקדוק ובאורי הראב"ע והרד"ק (הזרים לרוב לומדי תורה בזמננו), הוא יצליח לאט לאט לדעת את הלשון העברית לאשורה ולהבין פשוטו של מקרא.

נקל אפוא להבין, כי הילדים הכלואים ב„חדרי גיהנם" כאלה משחר ילדותם, מצפים בשמחה ובעליצות אל עת גאולתם, אל העת אשר ישובו איש לביתו. אני ואחי נסענו תמיד לביתנו, בכל חג וחג, ובאחד ממסעי התענוגים האלה קרנו מקרה אשר אחריתו היתה מרה לי מאד. וזה דבר המקרה: פעם אחת, לפני חג השבועות, באה אמנו אל העיר אשר בה למדנו, לקנות שם דברים שונים לצרכי הבית, ואחרי כלותה את עסקיה לקחתנו אתה הביתה. השמחה על גאולתנו מהחדר, ומראה הטבע היפה אשר נגלה לנו בכל תפארתו והדרו, הרנינו את לבנו מאד, ובטוב לבנו התהוללנו ונעולל עלילות והעלולים אין מספר. בקרוב העגלה אל כפרנו קפץ אחי מעליה ארצה וירץ ברגליו. ואמר גם אני לעשות כמוהו, אך להותי לא היה בי די אונים כדרוש לקפיצה מסֻכנה כזאת, ובקפצי נפלתי סמוך לעגלה, והאופן סבב על רגלי השמאלית וילחצה ויעסה באופן נורא. הובאתי הביתה כל עוד רוחי בי, ורגלי יבשה ולא יכלתי להניעה.

ויקראו לרופא יהודי וישאלו בעצתו. הרופא הזה אמנם לא למד מימיו בבית האוניברסיטה, כי אם קנה את ידיעותיו בשרתו את אחד הרופאים, ובקראו ספרי רפואה אחדים בשפה הפולנית,

אך בכל זאת היה רופא מומחה ומצליח בכל רפאותיו. — והרופא אמר: אמנם אין תחת ידי סמי מרפא והתחבושות הנחוצות (כי בית המרקחת היה רחוק מכפרנו כעשרים פרסא) ולכן לא אוכל לרפא את הילד ע"פ חקי הרפואה; ואולם לעת עתה איעצכם להשתמש ב„סגולה" קלה. קחו כלב והמיתוהו ושימו את הרגל היבשה בנבלת הכלב פעמים אחדות, אז בטוח אני כי יקל לילד.— עצתו נעשתה, וארוכתי צמחה מהרה: כעבור שבועות אחדים יכלתי להניע את רגלי ולדרוך על הארץ, ולאט לאט נרפאתי כליל.

לפי דעתי ראוי הוא כי ישימו הרופאים את לבם ל„סגולות" כאלה שבהן משתמשים במקומות שאין רופא ורוקח, ופעולתן מצליחה. אני יודע המון מעשים כאלה, שאי אפשר לדחותם בקש. אך זה איננו נוגע לעניני; אשובה נא לספורי.

ה.

משפחתי הורחה בצרה גדולה. משרת זקן נקבר קבורת חמור בגלל אמונתו לאדוניו.

כבר אמרתי כי אבי סחר גם אל העיר קניגסברג אשר בפרוסיה. פעם אחת קנה שם אבי חביות אחדות מלח ודג"מ ויַטעינן על אחת האניות של הנסיך ראדזיויל, להביאן למקומו. האניה באה אל כפרנו ואבי בא לקחת את סחורתו, אך הסוכן אשר על האניה, אציל פולני שבנא שמו, כחש ויאמר כי לא קבל מאבי כל סחורה. ויוצא אבי את כתב התעודה אשר כתב לו הסוכן לעד על קבלת הסחורה, ויראֶה לו, אך הסוכן חטף את התעודה מידי אבי וישליכנה באש. ובכן לא היה לאבי דרך אחרת, כי אם לבא במשפט עם שבנא, משפט האוכל ממון רב וזמן רב; ואולם נאלץ לחשך את דבר המשפט לשנה הבאה, יען כי היה עליו לנסוע עוד פעם קניגסברגה, לרגלי מסחרו. שם נתנו לו פקידי המכס, ע"פ בקשתו, תעודה המעידה כי הטעין אבי את הסחורה הנ"ל על אנית הנסיך ראדזיויל העומדת תחת פקידות

האדון שכנא. ע"פ התעודה הזאת נתבע שכנא לדין. ואולם הוא לא מצא לנכון לו לבא אל המשפט; ובכן זכה אבי במשפט גם בב"ד של מטה גם בב"ד של מעלה. אך כל זה לא הועיל לו, כי ע"פ חקי המשפט הנפתלים, אשר שררו בפולין בימים ההם, לא היתה לו היכלת להוציא את פסק הדין לפעולות; ובכן לא הושבו לו גם הוצאותיו, למרות זכותו במשפט. ועוד זאת, כי עקב המשפט הזה הקים לו לאויב את האדון שכנא, אשר החל לרדפהו ולהציק לו בכל אשר יוכל.

הנוכל הבליעל הזה הצליח בערמתו ובנכליו לעלות לגדולה, עד כי הפקידו הנסיך לסוכן על כל אחוזותיו אשר בחבל העיר מירז. אז גמר שכנא להביא קפדה על אבי, ויחכה לשעת הכשר לקחת נקמתו ממנו.

ושעת הכשר שקוה באה עד מהרה. איש יהודי, אשר כנוהו „שווערזען" על שם מקום חבירתו, ואשר נודע בכל המקום ההוא לאיש רע ובליעל, נתן ידו אל שכנא להפיק זממו. זה האיש שווערזען היה בור גדול, וגם את לשון היהודים לא ידע, וירבר בשפת רוסיה נלעגה. כל מעשהו היה לחזור אחרי החכירות הנותנות פרי טוב לחוכריהן, ולהוציאן מתחת ידי המחזיקים בהן, ע"י „הוספה" על שכר החכירה וע"י מתן שחד לסוכנים. מבלי פנות אל משפט ה„חזקה" גרש את החוכרים מאדמתם אשר ישבו עליה שנים רבות בצדק ובמשפט, ויעש חיל והון עתק במעשהו זה. כה חי האיש בעשר ואשר, וימת בשיבה טובה.

האיש הבליעל הזה לטש עיניו אל חכירת זקני, זה ימים רבים, ורק חכה לשעת הכשר למצא תואנה להוציאה מידו. להותנו היה יעקב, אחי זקני, אשר ישב בכפר אחר השייך גם הוא לחכירת זקני — חיב כסף לאיש הבליעל הזה, וכאשר הגיע יום השלום ויד יעקב לא השיגה לשלם את נשיו (בערך חמשים שקלים), ויבא הנושה עם עבדי החצר ויעד בדודי כי אם לא ישיב לו את החוב, ולקח ממנו את הדוד הגדול, אשר זה היה כל רכוש יעקב. ויירא יעקב מאד, ויקח את הדוד וישימהו על העגלה ויביאהו חרש אל כפר זקני ויטמנהו בבצה מאחרי ביתנו, ואיש מאנשי ביתנו לא ידע את הדבר. והנושה אשר שמר עקביו, בא

אל בית זקני, ויחפש בכל פנות הבית, ולא מצא את הדוד. וימלא חמה על זקני, בחשבו כי יד זקני תכון עם אחיו לסכל עצת הנושה ולקלקל מחשבתו, וירכב העירה ולבו מלא מחשבה נקם על זקני. ויקרב אֶשכר לאָדון הסוכן, ויקֹב לו שכר כפלים מהשכר אשר שלם זקני בחכירתו, מלבד מתנה הגונה מדי שנה בשנה.

הסוכן שמח מאד על ההצעה הזאת, וגם זכר את החרפה אשר העטה אבי, היהודי, עליו, על האציל הפולני, בדבר המשפט הנזכר, וישמח מאד כי אֻנתה תואנה לידו לנקום נקמתו מבית אבי. מבלי חשוב הרבה, כרת אמנה עם הבליעל, אשר על ידה קמה לו החכירה עם כל זכיותיה, עוד בטרם תהם שנת החכירה של זקני; ועוד הִרבה הָרֵע, כי ע"י כתב האמנה הזאת שלל מאבי זקני את כל רכושו, את האסמים המלאים בר, את הצאן והבקר וגו', ויחלק את השלל עם החוכר החדש.

ובכן נטל על זקני ועל כל משפחתו לעזוב את משכנם אשר ישבו בו ימים רבים, ולנוע בארץ באמצע החרף, מבלי דעת איפה ימצאו להם מושב. יציאת אבותי מן הכפר היה מחזה קורע לב, כל אנשי המקום נדו להם ויבכו על שברם.

ובבית זקני היה משרת נוצרי, גבריאל שמו, והאיש זקן מאד, כבן שמונים שנה, והוא שרת בביתנו ימים רבים, ועוד בהיות זקני ילד קטן נשאו על זרעותיו; וימאן האיש לעזבנו בצאתנו מן הכפר, ויחפץ ללכת אל אשר נלך אנחנו כי דבקה נפשו בנו. לשוא התאמצנו להניאו ממחשבתו בשותנו לנגדו את קרת החרף, את ענינו ודלותנו, וכי אין אנחנו בעצמנו יודעים מה תהי אחריתנו. לשוא! הוא לא הרפה ממנו, וישכב ליד השער אשר בו תעבור עגלתנו, ויבך וייליל עד כי נאלצנו לקחתו אתנו. אבל לא ארכו ימי מסעו אתנו; זקנתו המופלגה, צערו ויגונו על שבר ארוניו והקרה הנורא שמו עד מהרה קץ לחייו. אך נסענו פרסאות אחדות וימת האיש. הכהנים הקתולים והרוסים מאנו לקברו בקברות עדתם (כי גבריאל היה פרוטסטנט מארץ פרוסיה), ובכן קברנוהו אנחנו, על הוצאותינו, בדרך על פני השדה.

ו.

מושב חדש וצרות חדשות. למודי התלמוד.

ונסע ונתע בארץ, כאשר הלכו אבותינו לפנים במדבר הגדול, מבלי דעת מתי ואיפה נמצא לנו מנוח. לאחרונה באנו אל כפר אשר שני אדונים לו. האדון האחד כבר החכיר את חלקו, והאדון השני לא יכל להחכיר את חלקו, בטרם יקים בית מרזח על אדמתו. וירא זקני כי כבד הדבר ממנו לנוע בארץ בחרף, עם כל משפחתו, ויגמור בלבו לשכור את בית המרזח שעוד לא נבנה, ולהתגורר עם משפחתו באחד האסמים עד אשר יוקם הבית ובן עשה. — והאיש אשר חכר את חצי הכפר השני, עשה אמנם ככל יכלתו להפריע אותנו מהתישב במקום הזה; אך כל תחבלותיו לא הועילו לו. ותשלם מלאכת הבית, ונבא לשבת בו ולעשות את מעשנו.

אבל שנוי המקום שנה את מזלנו לרע; כל אשר עשינו במושבנו החדש, לא היה מצליח. ואמי אשר היתה אשה חיה ושואפת לעבודה, באה לידי שעמום מחסר עבודה במקום החדש. השעמום ודאגות הפרנסה הביאוה „למרה שחורה", ולאט לאט הכתה בשגעון. השגעון גבר מיום ליום, וכל הרפואות וכל הסגולות לא הועילו לה. אז נועץ אבי להוליך את אמי אל הרופא המהלל היושב בעיר גובוגרוד, העוסק ברפואת נכי רוח וחולי הנפש.

דרכי הרפואה של הרופא הזה לא נודעו לי, כי בעת ההיא הייתי צעיר לימים מאד, ולא היה לי גם החפץ גם היכלת לחקור בדבר הזה. ואולם זאת אוכל להודיע נאמנה כי הצליח ברפואותיו גם באמי גם ברוב החולים ממין זה, אשר דרשו בעצתו. אמי שבה לביתה בריאה ושלמה, ושגעונה לא שב עוד אליה.

ימים אחרים אחרי הדברים האלה שֻׁלחתי אל הישיבה שבעיר איוָניץ ללמוד שם תורה; ואיוניץ רחוקה ממושבנו דרך חמש עשרה פרסא.

למוד התלמוד הוא העיקר בחניך הנערים, בבני עמנו. עשר, יפי וכשרון המעשה, נכבדים ונחשבים הם אמנם בעיני

בני עמנו, לפי ערכם; אך ידיעת התלמוד היא לכל לראש בעיניהם, וה„למדן הגדול" נכבד ונחשב במדה שאין למעלה ממנה. לו הזכות הראשונה בכל משמרת פקודה ובכל משרות הכבוד אשר בידי העדה. בבואו בקהל עם, יקומו הכל מפניו בכבוד גדול, ונתנו לו מקום בראש, מבלי פנות אל שנות חייו, ואל מעמדו ויחשו. הוא היועץ, המחוקק והשופט לאיש ההמוני. וכל מי שאיננו מקדם פניו בכבוד הראוי לו אין לו חלק לעוה"ב. אסור לאיש המוני לעשות דבר אשר איננו כדת לפי דעת הלמדן. כל מנהגי הדת, הלכות איסור והיתר, קדושין וגטין, נפסקים ונחתכים לא רק עפ"י הדינים אשר בספרי הפוסקים הרבים עד אין מספר, כי אם גם עפ"י ההוראות הפרטיות של כל רב בעדתו, היודע ללמוד את כל דין מקרה פרטי מהדינים הכלליים שבספרי הפוסקים. — כל סוחר עשיר, חוכר או בעל מלאכה, עושים כל מה שביכלתם למען השיא בתם לתלמיד חכם. וגם אם הת"ח הוא איש משחת המראה, ידוע חולי או נבער מדעת, בכ"ז יִבכר הוא על פני כל החתנים. והאיש המיועד להיות חותן „לכלי יקר" כזה, מחויב לשלם לאבות החתן, תיכף בשעת ה„תנאים", את פרשת הכסף אשר הותנה ביניהם, ומלבד זאת יתן לבתו נדוניא הגונה, ואחרי החתונה יתן לצמד שארם כסותם ומעונתם; במשך העת ההיא ינתן כסף הנדוניא בנשך, והחתן ישהלם בלמודיו על חשבון חותנו. וכתם שנות הארוחה יִתן הכסף להאברך היקר, ואז יספח אל אחת הכהנות הראויות לתת לתלמיד חכם, או יהיה ללמדן בטלן. אם כה ואם כה, על אשתו לכלכל את משק הבית ולעשות כל דבר עסק, וחלף כל עמלה ותלאותיה היא מסתפקת בתהלת בעלה בעוה"ז ובחלקו השמן בעוה"ב, אשר גם היא הזכה ליהנות מהם כמעט.

גם בלמוד הגמרא אין כל סדר ומשטר, כמו בלמוד התנ"ך, הלשון שבה נכתב התלמוד היא שפה בלולה מכל הלשונות המזרחיות וגם מלשונות יון ורומא; וספר־מלים אין המבין להתלמידים את פירוש המלות והמבטאים. ועוד רע מזאת, כי בהיות התלמוד בלתי מנוקד, אי אפשר לדעת איך לבטא את המלים אשר לא

משפת עבר מוצאן. ובכן ילמד הנער את לשון התלמוד, בדרך שלמד את לשון המקרא, כלומר: בתרגמו ובשננו בלי חשך את פרקו. — זוהי ראשית הלמוד בגמרא.

ואחרי אשר התרגל הנער בתרגום התלמוד, יחל ללמוד בעצמו ולבאר בעצמו את הגמרא. אז ישים המורה לפניו „שעור" ידוע, אשר על התלמיד ללמדו בעצמו עד מועד קצוב, ולהגידו אח"כ אל המורה. פירוש המלות והמבטאים הבודדים אשר ב„שעורו", שאינם ידועים לו מלמודיו הקודמים, יבאר לו המורה, אבל את תכן הענין והמשכו עליו לחקר לדעת בעצמו. וזוהי המדרגה השניה בלמוד התלמוד[א].

מלבד פירוש רש"י ותוספות, יש עוד המון באורים וחדושים על התלמוד, המרחיקים עוד ללכת בחריפותם ובדַקות הנתוח, והממלאים אחרי דברי רש"י והתוספות וגם מתפלפלים בדבריהם. ובאמת כל רב אשר יש לו די־חריפות, הנהו באור חי של התלמוד.

המדרגה האחרונה, העליונה, בלמוד התלמוד, הוא הפלפול ו„החלוק": זו התוַכחות בדברי התלמוד מבלי כל תכלית ומטרה. הלמדן אשר לו שלש אלה: חריפות, דברנות וחוצפא — הוא יתגבר על מתנגדיו בפלפול וידו תמיד על העליונה. דרך הלמוד הזה היה אהוב וחביב מאד בכל הישיבות, בדורות שלפנינו; ואולם בזמה"ז ירד כבוד הישיבות, וממילא כשל גם כח הפלפול. — הפלפול התלמודי דומה אל שטת הסקפטיציזם (הטלת ספק) בפלוסופיה, ובכלל הוא מפריע את הלמוד המסודר והתכליתי.

א) פה יתן שלמה מיימון לקוראיו האשכנזים מושג נאמן מפירוש רש"י ו„התוספות"; ולא מצאתי לנחוץ לתרגם את דבריו אלה, כי ידועים הם לכל קורא עברי.

המתרגם.

ז.

השמחה לא האריכה ימים

כאֲמור שֻׁלחתי ללמוד תורה בעיר איויניץ. אבי נתן בידי מכתב אל הרב דמתא (אשר היה קרוב למשפחתנו) ויבקש מאתו לבחר לי מורה טוב וגם להשגיח על למודי מעת לעת. ואולם הרב נתנני אל מלמד פשוט ויצוני לבא אליו בכל יום השבת למען ינסני בלמודי; ופקודתו זאת שמרתי באמונה. ויהי באחד מימי השבת, ואני שונה את פרקי לפני הרב, ואקיפהו בשאלות ובקושיות חזקות. וישאלני הרב: ההצעת את הקושיות האלה גם לפני מורך? — אמנם כן, עניתי; — ומה אמר מורך? הוסיף הרב לשאל. — המורה לא השיב לי דבר על קושיותי, עניתי: כי אם צוני להחריש, באמרו: לא יאה חוצפה כזו לנער, לנער רק לדאוג להבין היטב את שעורו, ולא להוגיע את מורהו בשאלות.

האמנם? — אמר הרב: אכן איש מנוחה הוא מורך. לכן זאת אעשה; מהיום הזה אהיה אני לך למורה, ואקוה כי גם אביך גם מורך ירצו את הצעתי; כי רק מאהבתי לך ולמשפחתך אעשה זאת, ושכר הלמוד ינתן למורך כמקדם בלי כל נכיון.

ובכן החלותי ללמוד תורה אצל הרב בעצמו. ומורי החדש סלל מסלה חדשה ללמודי. עתה חדלו ה„שעורים" אשר היה עלי ללמוד ולשנות פעמים רבות, במשך השבוע, עד אשר יחרתו היטב בזכרוני. עתה נחלצתי מהעבודה הזאת השמה מעצור לרוח התלמיד ולהלך מחשבותיו. כי דרכי הלמוד של הרב היו שונות מאלה מאד: הוא היה שם לפני סוגיא אחת, ויצוני ללמדה בפניו, ויבאר לי את הדברים ככל הצריך למען עזר במעט לרוחי לפעל בעצמו, וע"י שאלות ותשובות הסב את לבי מהדברים הטפלים אשר בסוגיא ויצמצם את עיוני אך בעיקר הענין לבד; ובדרך כזאת עברתי כל שלש מדרגות הלמוד (האמורות בפרק שעבר), בזמן קצר.

ואבי שמח ויגל מאד בהודיע הרב אותו את ההדשה

שנעשה בלמודי ואת ההושיה שאני עושה בלמודי. אבי הודה להרב היקר באדם הזה מעמקי לבו, על החסד הגדול שהוא עושה עמדי, בקבלו על עצמו עבודה כזאת מבלי שים לב אל מצב בריאותו ההרוס (כי הרב היה חולה שחפת). אבל השמחה הזאת לא האריכה ימים; הרב המצוין נאסף אל אבותיו, כחצי שנה אחרי בואי עירה איוויניץ, ואני נשארתי כצאן בלי רועה.

כאשר נודע הדבר לאבי, בא ויקחני לביתנו. ובעת ההיא כבר העתיק אבי משכנו מכפר N אל העיר מוהילנה הרחוקה כשש פרסאות מהכפר N. וזה הדבר אשר שנה אבי את מקומו: מוהילנה היא עיר מצער בנחלת הנסיך ר..., רחוקה ארבע פרסאות מחצר נסיכותו. העיר הקטנה הזאת עומדת במקום טוב מאד; מעבר מזה יעבור נהר הניֶמֶן על פניה, ומעברה השני ישתרעו יערים גדולים מלאים עץ יקר הטוב למבנה אניות; לכן טובה העיר גם למסחר גם למבנה אניות. ומלבד זאת הנה אדמתה פוריה ודשנה והדר הטבע חופף עליה. כל המעלות הטובות האלה לא נסתרו מעיני הנסיך; ואם גם התאמץ החוכר אשר ירש את החכירה הזאת מאבותיו, להסתיר מעין רואה את העשר אשר עשה לו במבנה האניות, במסחר, ובממכר הפרי הטוב אשר במקום ההוא, למען ישבע מטובם במסתרים, — בכל זאת קרה כי פעם אחת עבר הנסיך דרך הכפר הזה, ובראותו את הדר המקום וטובו, גמר לעשותו לעיר. ויודיע גלוי לכל, כי הוא עושה את המקום הזה לעיר חפשית (סלֲבודה), ורשות לכל אדם לבא לשבת בה ולשלוח ידו במסחר ובכל מלאכה כטוב בעיניו, ובשש השנים הראשונות יהיה חפשי מכל מס. — אך ימים רבים עברו והנסיך לא עשה אשר זמם, כי החוכר הערום התאמץ להפר את מחשבת הנסיך בנכליו הרבים, גם נתן שחד לפקידי הנסיך ויועציו למען יסבו את לב הנסיך מאחרי זממו.

ואבי נוכח כי חכירת הכפר הדל N לא תוכל לכלכל אותו ואת ביתו, ורק מאשר לא מצא לו מקום אחר נאלץ לשבת בכפרו, ויהי בהודע לו מודעת הנסיך, וישמח מאד, כי קוה למצא במוהילנה מנוחה נעימה ופרנסה טובה, ומה גם בהיות החוכר המוהילני גיס לדודי. ובכן נסע אבי עם אבי זקני אל

העיר ההיא, וילך אל החוכר ויודיעהו את חפצו לשים משכנו במוהילנה ברשיון החוכר. והחוכר אשר פחד מאד בתחלה פן ינהרו אל עירו אנשים רבים מכל עבר, לרגלי מודעת הנסיך, וגרשוהו מנחלתו, שמח לראות, כי למצער הראשון אשר בא לקול הכרוז איננו איש זר כי אם קרוב למשפחתו. ולכן, לא רק כי נתן לאבי את שאלתו, כי גם הבטיח להיות לו לעזר ולמשען בכל אשר יוכל. — ובכן הביא אבי את כל משפחתו עירה מוהילנה, ויחל לבנות לו בית; ואולם בטרם יקום הבית נטל עלינו עוד פעם להתגורר באֹסם.

החוכר קבל אותנו בראשונה באהבה וידידות, אבל לאט לאט הפך לבו ותהי אתו רוח אחרת. כי בקרב הימים נוכח שפחדו אשר פחד פן ירבו האנשים לבוא בהמון עירה מוהילנה, ורחקו את רגליו, היה רק פחד שוא; כי כבר עברו ימים רבים מעת אשר הודיע הנסיך את מחשבתו, ומלבד אבי עוד לא בא איש. הנסיך ישב כל ימיו בוַרשה, ויהי שקוע בעניני המדינה, וישכח לבצע זממו. ופקידיו עושי דברו הלא יקחו שחד ולא יבצר מהם להשיב את מחשבת אדונם כלה. ובכן בא החוכר לידי הכרה, כי גם האחד אשר בא לגור בעירו, למותר הוא לו וגם למשא; כי למה זה יחלוק את פרנסתו עם איש אחר, אם יכל הוא לקחתה לו לבדו כמקדם? ובכן החל החוכר לחבל תחבלות להציק לאבי ולהפריעו במשלח־ידו.

וזה הדבר אשר עשה: הוא בנה לו בית גדול ויפה, ויתחכם להוציא פקודה מחצר הנסיך, כי כל איש זר אשר יבא לשבת במוהילנה לא יוכל ליהנות מזכיות האזרחים בטרם יבנה לו בית כבית אשר הקים הוא. ובכן נאלץ אבי להשקיע את כל כספו בבנין בית גדול אשר אין בו כל מועיל, ולא נשאר בידו כסף מזומן לעסוק במסחרו.

ה.

התלמיד חכם ממורהו. גנבה ע"פ נוסחת רוסא. רשע יכין וצדיק ילבש.

ובכן היה מצב אבי יפה־מראה מחוץ, ורע ומר מבית. יד אמי קצרה לכלכל את ביתנו, למרות חריצותה ושקידתה הרבה. לכן נאלץ אבי לתור לו עבודה אחרת, הלא הוא עסק ההוראה. גם אני הייתי אחד מתלמידיו, ולא אכחד כי אם גם מעבר מזה שמחתי את לבו בלמדי לפניו, הנה מעבר השני שבעה נפשו רב עמל וכעס בלַמדו אותי, אמנם רק כבן תשע שנים הייתי אז, אבל בקיאותי וחריפותי כבר גדלה בימים ההם, וכיד הפלפול הטובה עלי הרביתי להוגיע את אבי בשאלות ובקושיות, וכמשפט הילדים התענגתי ענג רב בהצליחי לנצח את אבי במלחמתה של תורה.

אבי והחוכר התהלכו איש את רעהו כמשפט השכנים: זאת אומרת, הם קנאו איש ברעהו וישנאו איש את אחיו. אבי נחשב בעיני החוכר כאיש זר, אשר בלי כל זכות ומשפט בא לדחוק את רגליו ולקחת בחזקה חלק בטוב המקום אשר אך לו לבדו הוא. והחוכר נחשב בעיני אבי כעשיר הדיוט, וגם כאיש כזב המבטיח ואיננו מקים; כי הלא רק מאהבת השלום בִקש אבי בתחלה רשיון מאת החוכר לשבת בגבולו (אם כי באמת לא היה הרשיון הזה נחוץ לו כלל), והחוכר הלא הבטיחו להיות לו לעזר בכל יכלתו, ועתה הנהו משתדל להצר לו ולהציקו. ובאמת באה ברכה להחוכר לרגלי אבי; כי מיום אשר באנו לשבת במוהילנה נתנו למקום הזה זכיות רבות, ועל ידן נחלץ החוכר מהוצאות רבות וגם משפלות והכנעה רבה.

על יסוד הזכיות האלה הוקם גם בית־כנסת קטן במוהילנה, ואבי היה לרב, לדרשן וליועץ לבני העדה הקטנה; כי הוא היה הלמדן האחד במקום הזה. ואבי לא חדל להעריך את כל כבודו זה לפני החוכר ולהוכיח דרכו על פניו; אבל דבריו ותוכחתו לא עשו פרי.

פה הנני להתודות על עון־גנבה אשר נכשלתי בו בימי

ילדותי; זו הגנבה האחת בכל ימי חיי. — אני הסכנתי ללכת לעתים קרובות לבית החוכר ולהשתעשע עם בניו. פעם אחת באתי לביתו, ואיש לא היה בבית (כי הימים ימי הקיץ וכל אנשי הבית עבדו את עבודתם בחוץ), וארא והנה נרתיק־ניר יפה מאד מונח בארון הפתוח. הנרתיק מצא חן בעיני עד מאד, ואקחהו ואפתחהו, ולדאבוני הגדול מצאתי בו פרוטות אחדות; כי הנרתיק היה לאחד מילדי החוכר. אנכי לא יכלתי להתגבר על תאותי העזה לשים את הנרתיק בצלחתי ולקחתה אל ביתי, אפס כי חשבתי לתועבה ולבזיון גדול לקחת גם את הכסף אשר בו. אבל בדעתי כי אם אעזוב את הכסף לבדו בארון יודע עד מהרה דבר הגנבה, נועצתי סוף סוף לקחת את הנרתיק עם הכסף, ומלא פחד וכלימה שמתי את הנרתיק בצלחתי. הלכתי הביתה, ואטמנה בחול עמוק עמוק. כל הלילה נדדה שנתי מעיני, וביחוד יסרוני כליותי על דבר הכסף; לכן גמרתי להשיב את הכסף לבית החוכר, ואולם בדבר הנרתיק לא יכלתי להתגבר על יצרי; כי היה הנרתיק כלי יפה ונחמד, מעשה ידי אמן, אשר כמוהו לא ראיתי עוד. ממחרת היום ההוא הוצאתי את הכסף מהנרתיק, ואתגנב בלאט אל בית החוכר, ואקרב אל הארון להניח הכסף בתוכו. אבל בעשותי את הדבר הזה לא בלי־שאון, נתפשתי עד מהרה — ואודה על חטאתי. אז נטל עלי להוציא את הנרתיק הנחמד (אשר מחירו היה פרוטה) ממחבאו, ולהשיבו לבעליו, למשה הקטן, ולשמוע חרפתי מפי בני החוכר אשר קראו לי גנב.

עוד מקרה אחד קרה לי בימים ההם, ואחריתו היתה נלענה מאד. בעת ההיא חנו אנשי־צבא במוהילנה. ויהי היום ויבא דבר מלכות להלבישם בגדי צבא ולהרשות להם למכור את בגדיהם הישנים. אחי הבכור ובן דודי פנו אל אנשי צבא אחדים ממכריהם בבקשה לתת להם במתנה כפתורי נחשת מבגדיהם הישנים; ואת הכפתורים האלה תפרו על מכנסיהם, כעדי יקר, תחת כפתורי העץ. העדי הזה ישר בעיני מאד, ואתאוה גם אני אל כפתורי הנחשת; אפס כי לא הייתי אמיץ ומהיר במלאכתי כאחי וכבן דודי, ולכן נבצר ממני להשיג חפצי בלתי אם בחוקה.

ובכן פניתי אל אבי ואדרוש ממנו לצוות לאחי ולבן דודי לתת לי חלק מכפתוריהם. אבי היה אמנם איש ישר ושונא עול, אך מאהבתו שאהבני נעתר לבקשתי ויאמר: „אמנם הכפתורים רכושם וקנינם הם אשר רכשו בצדק, אבל בהיות להם כפתורים יותר מהדרוש לצרכם, לכן ראוי ונכון הוא כי יעניקו גם לך ממותריהם; [רשע] יכין וצדיק ילבש". כן דרש אבי את המקרא בגנות אחי ובן דודי, ולשבחי אני. — המשפט אשר חרץ אבי נעשה, למרות מאון הנערים והתנגדותם, ובו ביום התנוססו על מכנסי כפתורי הנחשת אשר להם נכספתי, ולבי שמח מאד.

ואולם אחי ובן דודי מאנו להתנחם על אבדתם, ויתאוננו באזני כל על העול והשוד אשר נעשה להם, ויפצרו באבי להשיב להם את הגזלה. וירא אבי כי דבר הכפתורים איננו מניח לו לשבת בשלוה, ויאמר אל הנגזלים: „הנה הכפתורים כבר נתפרו במכנסי שלמה, ולכן אסור לכם לקחתם ממנו בחזקה; אבל מותר לכם להשתמש בערמה למען הוציאם מידו". המשפט הזה ישר מאד בעיני הנערים. הם באו אלי ויתבוננו אל כפתורי, ופתאום קראו בתמהון: הוי, מה זה תחזינה עינינו? הנה הכפתורים נתפרו בחוטי פשתן אל מכנסי הצמר! שעטנז הוא! חיש, התר התפר!" וכרגע נתקו את כל הכפתורים, ויקחום וילכו להם, מלאי שמחה כי הצליחה להם ערמתם. אני רצתי אחריהם ואדרוש מהם לשוב ולתפור את הכפתורים על מכנסי, אך הם צחקו עלי וילעגו לי. ואבי, אשר באזניו התאוננתי, אמר בצחוק: מה אעשה לך בני, ואתה הנך פתי המאמין לכל דבר?! חכם בני יותר, ולא יוסיפו ערומים להונותך. — זאת היתה אחרית הדבר. אני הייתי אנוס להסתפק בכפתורי עץ על מכנסי, ועוד נטל עלי לשמוע חרפתי מפי אחי ובן דודי, אשר למען הרעימני קראו באזני את המקרא שדרש אבי בשבחי: [רשע] יכין וצדיק ילבש.

ט.

אהבת נעורים ושרוכים. „שיר השירים" בתור שדכן. דרך פרנסה חדשה. מחלת הספחת הרעה.

אני הייתי בימי נעורי מלא חיים והתפעלות, קצר רוח ועז בתאוותי. עד השנה האחת עשרה לחיי לא חשתי בקרבי כל נטיה ל„מין היפה", כי הורי חנכוני בצניעות ובפרישות, ולא נתנוני להתקרב אל הנקבות. אבל מקרה אחד חולל בקרבי שנוי כביר בדבר הזה.

נערה קטנה כגילי, עניה אבל יפה עד מאד, לֻקחה לבית אבותי לשפחה. הנערה מצאה חן בעיני עד מאד. ופתאם נעורו בקרבי תאוות והרגשות אשר כמוהן לא חשתי ולא הרגשתי עד העת ההיא. אבל בהיות אָמון על פי חקי המוסר הקשים, אשר ליהודים, נאסר עלי להתבונן בנערה ועוד יותר לשיח אתה, ורק לעתים רחוקות יכלתי להביט אליה בסתר.

ויהי היום וכל נשי הבית הלכו לבית המרחץ, כאשר הסכינו לעשות פעמים בשבוע. ומבלי הדעת הובילוני רגלי גם אני אל המקום אשר שם בית המרחץ, ופתאם הופיעה לעיני הנערה היפה בקפצה מבית המרחץ אל הנחל השוטף על פניו. למראה הנערה הערומה מלאתי ענג אין קץ, ואעמוד תחתי כאסור בחבלי קסם. אחרי שוב נפשי למנוחתה, עלתה על לבי אזהרת התלמוד לבלתי התבונן בנשים, ואומר לברוח מן המקום, אבל לא יכלתי, כי רגלי דבקו לארץ כמו נטעו ושרשו באדמה. ואולם הפחד אשר פחדתי פן יראוני האנשים העוברים בדרך ההוא, הפיג את שכרוני, ובלי חמדה נסוגותי אחור מן המקום הנחמד הזה. למן היום ההוא התחולל בקרבי שנוי כביר; לרגעים התקצפתי וארגז, ואהי זָעף ונגרש תמיד; ומצב נפשי זה נמשך עד חתונתי.

ולשכננו החוכר היו שני בנים ושלש בנות. הבת הבכירה כבר היתה נשואה לאיש. והבת השניה, פֶסיל שמה, היתה בת גילי, ואברי המקום מצאו כי קלסתר פניה דומה מעט לקלסתר פני, ולכן נחשו כי נהיה לזוג באחרית הימים. וגם אמנם מצאה

הנערה חן בעיני וגם היא אהבתני; אך להותנו קרה מקרה אשר שם לאַל את נבואת האכרים ואת משאת נפשנו. בת החוכר הצעירה, רחל, נפלה ממדרגות המרתף ותקע רגלה; אמנם עד מהרה נרפאה ממחלתה, אבל רגלה נשארה צולעה מעט. אז שם החוכר את עיניו בי ויחבל תחבלות לקחת אותי לחתן לו. אבי לא התנגד אמנם לחפצו, אבל דרש כי תנתן לי פְּסִיל ישרת הרגלים לאשה ולא רחל הצולעה. ואולם החוכר הוכיח לו כי לא יתכן הדבר הזה, כי בתו הבכירה יעודה לאיש עשיר, והצעירה יעודה לי, ובאשר אין יד אבי משגת לתת לי נדוניא, קבל החוכר עליו לתת את כל הדרוש: מלבד סכום הגון לנדונית בתו, התחיב לתת לי חלק בירושה לאחרי מותו, וגם לתת לי כל צרכי כל ימי חיי. ומלבד כל זאת הבטיח לשקול על יד אבי מכסת כסף ידועה, תיכף אחרי הארושין, ולבל ערער עוד על זכיותיו. ולהיות לו לעזר בכל עסק אשר יעסוק; השנאה אשר בינו ובינינו תחדל מעתה כלה, וברית רעות ואהבה תאחד אותנו ותעש אותנו למשפחה אחת מעתה ועד עולם.

לו שמע אבי להצעות החוכר, כי עתה הביא ברכה לכל ביתו, וגם אני ראיתי חיים טובים עם אשה אשר רגליה לא היו אמנם ישרות, אבל לבה היה טוב מאד (כאשר נוכחתי ימים רבים אחרי כן, בהיותי מורה בבית החוכר), וגם יכלתי להשתלם בלמודים חפשי מכל דאגה. אבל לאסוננו אטם אבי את אזנו משמוע לעצת החוכר. אבי עמד על דעתו, כי רק בפסיל יחפץ לכלה, ויען כי החוכר לא נאות לדבר הזה, לכן החלו דברי הריבות והמדנים בין שתי המשפחות מחדש, ובהיות החוכר עשיר ותקיף ואבי עני וקצר ידים, לכן מובן מאליו הוא כי יד אבי היתה תמיד על התחתונה.

זמן לא רב אחרי הדברים האלה, הוצע לי שדוך אחר. ה׳ ל. משמילוביץ, איש עשיר ולמדן, שמע את שמעי הטוב, ובגדל התפעלותו גמר אמר לקחת אותי לחתן לבתו היחידה, עוד בטרם ראה את פני. ויכתוב האיש מכתב לאבי, ויביע לו את חפצו להתחתן בו, ויבקש מאתו לשים לפניו את תנאיו. אבי ענהו במכתב נמלץ הכתוב בלשון נשגבה המעורבת מפסוקי תנ״ך

וממאמרי התלמוד, ואת תנאיו הביע בקצרה בפסוק אחד משיר השירים: האלף לך ש ל מ ה ומאתים לנוטרים את פריו! והמחותן רצה את התנאים האלה בלי התמהמה.

אז נסע אבי לשמילוביץ, וירא את הכלה ותישר בעיניו, ויכתבו דברי התנאים על כפר ושני המחותנים חתמו עליו. המחותן נתן לאבי את מאתים הזהובים כאשר דרש אבי; אבל אבי לא הסתפק בסכום הזה, באמרו כי רק באחוז בלשון הכתוב ומבלתי חפצו לקלקל את מליצת שיר השירים נקב את שכרו רק מאתים זהובים, אבל באמת לא עלה על לבו לגמור את הדבר אם לא יתן לו ארבע מאות זהובים בשכרו; המחותן לא סרב גם לדבר הזה וישקול על כפו עוד מאתים זהובים, וגם מסר לאבי את ה„מתנות הקטנות" לחתן: מצנפת כמט שחורה עם זר זהב סביבה, תנ"ך מכורך בסמט ירוק עם דפי כסף, וכו'.

מלא שמחה שב אבי הביתה וימסר לי את המתנות, ויאמר לי: הכון ל„חלוקא דרבנן" אשר יהי עליך לדרוש ביום חתונתך, בעוד שני ירחים.

וכבר החלה אמי לאפות את העגות אשר עליה לקחת אתה אל החתונה, ולרקח את המרקחות השונות, ולעשות את כל ההכנות הדרושות ליום חתנתי; וכבר החלותי גם אני להכין את „דרושי" — ופתאם באה השמועה הרעה כי מתה כלתי במחלת הספחת. אבי התנחם על נקלה על האבדה הזאת, באמרו לנפשו: הנה הרוחת בבנך ארבע מאות זהובים בצדק וביושר, ועתה הנך יכל להשתכר בסכום הזה עוד פעם. גם אנכי לא התאבלתי עד מאד על מות ארושתי, אשר מעולם לא ראיתי פניה, ואמר אל נפשי: הנה המצנפת והתנ"ך המצופה כסף לי הם, ו„כלה" אמצא לי ברבות הימים, וגם ה„דרוש" אשר הכינותי לא יעלה בתהו, כי הלא אוכל להשתמש בו לעת חתונתי. — רק אמי מאנה הנחם על מות הכלה; כי העגות והממתקים והמרקחות הם מן ה„נפסדות", ולא יוכלו עמוד ימים רבים. לכן מרה עליה נפשה כי כל עמלה היה לריק, ומלבד זאת לא יכלה למצא מקום סתר להצפין שם את הממתקים אשר התנכלתי אליהם, ואשר שלחתי בהם יד לעתים קרובות.

ו.

חכל קופצים עלי. שתי נשים נתנו לי בבת אחת. לאחרונה גונבים אותי מבית אבי.

בין כה וכה והמצב החמרי של אבי הורע מיום ליום. וילך אבי לעיר הגדולה נ. (נישויז) לתור לו שם „מלמדות", וגם אותי לקח אתו. וההצלחה האירה לו פנים, ועד מהרה עלתה בידו לכונן „חדר" בעיר ההיא, בתנאים טובים מאד, ואני הייתי לו ל„עוזר".

ובעיר נ. היתה אשה אלמנה, בעלת בית־משקה, שנודעה לשם גם בגלל היותה אשה חכמה וחרוצה במעשיה, גם בגלל היותה אשת מדנים כקסנטיפה אשת סוקרטוס בשעתה. ולה בת אשר דמתה אליה בכל המעלות הנ"ל ואשר היתה לה לעזרה גדולה בהנהגת העסק. ויהי כאשר גדל שמי בארץ, ושמע תהלתי הגיע גם לאזני הגבירה ריסיא (זה שם האלמנה), ותגמור האשה הכבודה הזאת אומר לתת לי לאשה את בתה, את העלמה העדינה מרת שרה. לשוא התאמצו קרוביה להשיבה ממחשבתה זו; לשוא הוכיחו ויערכו לפניה את גאות אבי המביאה אותו לידי תביעות קשות שאי אפשר למלאן; לשוא למדוה לדעת כי שמי הטוב כבר משך עליו את עיני גדולי הקהלה ועשיריה; לשוא הוכיחו לה כי לפי מצב הונה הבינוני אסור לה ללכת בגדולות ולשאוף לחתן דמים, לחתן שמרבים במחירו, כמוני, לשוא! — היא כבר יעדה אותי במחשבתה לחתן לבתה, ומזממה זה לא תזוע עוד, יהי מחיר החתן כמה שיהיה!

ותצא האלמנה החרוצה לפעלה, ותשלח שדכנים אל אבי, ותרבה עליו רֵעים, וגם פעמים רבות באה בכבודה ובעצמה אל אבי לדבר על לבו ולהטותו לחפצה, ותבטיחהו למלא את כל משאלותיו. ואולם אבי השתמט מפניה, וישאל לו זמן להתבונן בדבר, וישתדל לאַחר ולדחות את גמר הענין מיום ליום.

ויתם ה„זמן" הראשון, ויגיע לנו המועד לשוב לביתנו. וילך אבי אתי אל בית המשקה של האלמנה לחכות שם לבעל־

עגלה הנוסע לעירנו; כי ביתה העומד בקצה העיר היה בית מועד לבעלי העגלות. הגבירה ריסיא השתמשה במקרה הרצוי הזה למען הפק זממה, ותבא עמי בדברים ותשקני ותחבקני, והצג לפני את בתה ה„כלה", ותשאלני אם מצאה חן בעיני. ולאחרונה האיצה באבי להשיבה תשובה ברורה ומוחלטת. ואולם אבי עדיין השתמט מפניה, ויתאמץ להוכיח לה עד כמה קשה הדבר להעשות.

ובעוד הם מתוכחים ונדונים, והנה קהל גדול התפרץ החדרה: הרב, המגיד דמתא, ראשי העדה, ואתם המון אנשים מנכבדי הקהלה. ואמנם לא בדרך נס, ולא ע"י מעשה כשפים הופיע הקהל הגדול הזה פתאם בבית הפונדקית; כי הדבר מתבאר בתכלית הפשיטות: האנשים הנכבדים האלה היו קרואים אל משתה „ברית" בבית איש אחד היושב באותו הרחוב, וכאשר נודע הדבר למרת ריסיא, מהרה ותשלח את בנה לקרא לכל הקהל הזה לבוא, אחרי ה„ברית", למשתה ה„תנאים" אשר בביתה. ובכן באו האורחים הקרואים, והם מבוסמים מעט ממשתה ה„ברית", ובחשבם לנכון כי כבר נתרצו שני הצדדים ואין להם אלא לכתוב את ה„תנאים", ישבו אל השלחן כנהוג, ואת ה„מחותן", את אבי, הושיבו בתוכם, והרב צוה לה„שַׁמש" להחל לכתוב את ה„תנאים".

אך אבי עוד עמד על נפשו ולא נתן לאלמנה הערומה ללכדו בפח אשר טמנה לרגלו. הוא צעק ככרוכיא כי עצם השדוך עדיין לא נגמר בלבו, ואצ"ל כי עוד לא נדברו על אדות פרטי התנאים. על הטענה המשונה הזאת התקצף הרב מאד בחשבו כי אבי אומר להתל בו ובכל הקרואים הנכבדים. ויפן הרב אל הקרואים ויאמר בלשון גאוה: „מי הוא הרבי יהושע הזה המתנהג עמנו בגאוה ובגדל לבב כזה?" — אז ענה אבי „ה ר ב י ה ו א א ך ל מ ו ת ר במקום הזה; רק אדם פשוט אני, אבל בכ"ז יש לי הצדקה לדאוג לטובת בני ולכונן את עתידותיו על בסיס נכון".

הדברים אשר אמר אבי כי „הרבי אך למותר הוא במקום הזה" היו נשמעים לשתי פנים. זאת הבין הרב, וגם לאט לאט נוכח כי בענין כזה אין לו המשפט לגזור על אבי לקבל דעתו;

גם זאת הבין עתה כי הגבירה ריסיא נמהרה להקדיש את קרואיה למשתה ה„תנאים" בטרם התפשרו שני הצדדים. לכן חדל לדבר קשות עם אבי, ויחנן קולו, ובלשון רכה החל להעביר על פני אבי את כל הטוב הצפון בשדוך הזה, כי הכלה היא מיוחסת גדולה, ממקור רבנים וגאונים, וגם יחוס עצמה גדול מאד כי היא כלולה בכל המעלות, ומלבד זאת תמלא המחותנת את כל משאלותיו.

הדברים האלה הרכו את לב אבי, אשר בכלל לא היה השדוך הזה נגד רצונו, ובכן נתן הסכמתו, וה„תנאים" נכתבו. ע"פ דברי ה„תנאים" התחיבה המחותנת מרת ריסיא לתת את בית המשקה וכל אשר בו נדוניא לבתה. ולהחזיק את הזוג על שלחנה במשך שש שנים רצופות ולתת להם ערך־בגדיהם וכל מחסוריהם בכל משך הזמן הזה; מלבד זאת התחייבה לתת לי במתנה ספרי התלמוד עם כל המפרשים ונושאי כליהם, שמחירם עולה לערך מאתים שקלים, מלבד מתנות קטנות. ומלבד כל אלה התחייבה לתת לאבי סך חמשים שקלים במזומנים. ואמנם ב„תנאי" הזה לא השתפק אבי בדברים שבכתב, כי אם נטל על המחותנת לשקול את הכסף על ידו עוד לפני כתיבת ה„תנאים".

ובכן נכתבו התנאים כדת, והקרואים אכלו ושתו וייטיבו את לבם.

ממחרת היום ההוא נסע אבי אתי לביתנו. המחותנת הבטיחה לשלוח לי במהירות האפשרית את ה„מתנות הקטנות" גם ערך־בגדים אשר לא הספיקה להכינם בטרם נסעי. ואולם עברו שבועות רבים, והמתנות והבגדים לא באו. וירע הדבר בעיני אבי, ובדעהו היטב את תכונת המחותנת שלנו אשר לבה מלא מזמות ערמה, חשב אל נכון כי האשה הערומה הזאת מחפשת עלילות להשתמט מלמלאות את דברי התנאים הכבדים ממנה; על כן גמר להשיב גמולה בראשה ולמדד לה מדה תחת מדה.

ובינותים קרה מקרה אשר הקל לו להפיק זממו זה. וזה הדבר: חוכר עשיר, אשר התארח תמיד בביתנו, מדי עברו דרך עיר מוהילנה לעיר נישויז למכור שם את ייש"ו, נשא גם

הוא את עיניו אלי ויגמר בלבו להשיא לי את בתו היחידה. ואולם בדעתו כי אם יציע את השדוך לפני אבי בדרך ישרה יקשה אבי לשאול, לכן בחר האיש בדרך עקלתון להגיע אל מטרתו: הוא התחכם להיות לבעל־חובו של אבי, בדעתו כי בהגיע יום השלום לא תשיג יד אבי לשלם את נשיו, ואז יוכל בתור בע"ח להכריחו להתחתן אתו באופן שימחול לו את החוב,— וכאשר זמם כן עשה: הוא הציע לאבי לקחת מאתו יי"ש בהקפה, וכמובן קבל אבי את ההצעה בשמחה רבה. והנה הגיע יום השלום, ויבא ר' הירש דוקר (זה שם החוכר) לדרוש את חובו, אך אבי טען טענת „אין לי" ויתחנן אל נושהו לחכות לו עוד זמן מה. אז פתח החוכר ואמר: „שמע נא, ר' יהושע, הנני חפץ לדבר אתך הפעם באמת ובתם לבב. יודע אני כי מצבך יורד מיום ליום, ואם לא יקרך מקרה נס לא תוכל עד עולם להשיב לי את החוב. לכן הנני להציע לפניך דבר אשר ייטב לשנינו: אותך ברך ה' בבן, ולי נתן בת יחידה אשר תירש את כל רכושי. הבה נתחתן אפוא, ומלבד אשר אמחול לך אז את החוב, כי עוד אתן לך סכום כסף ככל אשר תשית עלי, ובכלל אשתדל להיטיב את מצבך ככל יכלתי".

מה מאד גדלה שמחת אבי לשמע הדברים האלה! כמובן לא סרב להצעת החוכר, וכרגע נכתבו ה„תנאים". עפ"י דברי התנאים האלה התחייב המחותן להכנים נדוניא לבתו ולתת לי מתנות ככל אשר קצב אבי, ואת כל רכושו ינחיל לי לאחרי מאה שנה. שטר החוב על חמשים השקלים אשר נשה החוכר באבי נקרע ונתבטל, ומלבד זה נתן החוכר לאבי עוד חמשים שקל במזומנים.

אחרי הדברים האלה נסע מחותני החדש לעיר נישויז לרגלי מסחרו, וכמו מעשה שטן קרה מקרהו להתארח בבית חותנתי הראשונה. ו„חותנתי", אשר היתה פטפטנית גדולה, לא אחרה לספר לו את דבר השדוך היפה אשר אנה אלהים לבתה. „אבי החתן — אמרה — הוא גם הוא למדן מופלג, אבל החתן הוא עלוי מהולל, נער בן י"א שנה שאין כמוהו בכל הנערים אשר בגילו".

„גם לי" — ענה החוכר — „הקרה ה' חתן יקר לבתי. הלא שמעת את שמע הלמדן המופלג המפורסם ר' יהושע ממוהילנה ואת שֵמע בנו העלוי המהלל, הנער שלמה. הנער הזה הוא הוא עתה חתן לבתי".

הדבר יצא מפי החוכר, והפונדקית קפצה ממקומה כמתהוללה ותצעק בחמת רוחה: „שקר אתה דובר! הנער שלמה הוא חתן בתי, והרי כתב ה„תנאים" לפניך!" — אך גם החוכר הוציא את כתב התנאים שלו ויראהו להאלמנה — ויעמדו שניהם כנדהמים. ואחרית הדבר היתה, כי האלמנה הזמינה את אבי לדין למען יגיד פשר הדבר. אך אבי לא שעה אליה ולהזמנתה, אף כי תבעה אותו לדין שתי פעמים.

ויהי אחרי הדברים האלה ותמת אמי. ותובא עירה נישויז להקבר שם. אז באה חותנתי הפונדקית לבית־דין ותשתדל וגם עלתה בידה לעכב את קבורת אמי עד אשר יתברר המשפט שבינה ובין אבי. אז נאלץ אבי ללכת אתה לבית דין, וכמובן יצא אבי רשע בהשפטו, ואני הייתי שנית חתן ל„כלתי" הראשונה עפ"י פסק בית דין. ואולם כדי להזהר לימים הבאים, ולבלי תת תואנה לאבי לקחת לי „כלה" על „כלתי" עוד הפעם, מהרה חותנתי למלא את כל משאלות אבי ותביעותיו, גם הלבישה אותי בגדים חדשים מכף רגל ועד ראש, ועוד יתרה עשתה כי שלמה לאבי בעד מזונותי מיום ה„תנאים" עד יום החתונה. — אחרי אשר התפשרו אפוא שני הצדדים, הובאה אמי לקבר ישראל, ואני ואבי שבנו למוהילנה.

אז בא חותני השני וידרוש מאבי לקים את דברי ה„תנאים" שלו. אבל אבי הוכיחו לדעת כי דברי התנאים השניים לא שרירין ולא קימין, יען כי „תנאי טעות הם, שהרי לא נכתבו התנאים השניים אלא לפי שחשב אבי בטעות כי חותנתי חזרה מהשדוך, אבל עכשיו שאין הדבר כן מובן מאליו הוא כי השדוך השני בטל ומבוטל. — ואמנם גם החוכר הוכרח להודות כי צדקו דברי אבי, וגם העמיד פניו כאיש המרכין ראשו בפני ההכרח ומשתדל להתנחם על אבדתו. אבל כל זה היה רק למראה עינים, כי בקרב לבו חרש החוכר מזמות לעשות באסור מה שלא עלתה

בידו בהתר. ויהי באחד הלילות ויקם החוכר (שהתארח בביתנו) ממטתו, ויצו לרתום את הסוסים לעגלתו, ויגש אלי בלאט ויקחני מעל השלחן אשר עליו ישנתי, ויניחני בעגלתו, ויסע עם שללו אל שער העיר. אך למרות זהירותו ומהירותו נעורו אנשי ביתנו משנתם לקול השאון ועד מהרה נודע להם דבר הגנבה, וירדפו אחרי השודד ויצילו אותי מכף הגזלן. ואולם לי נדמה אז כל המעשה הזה כחלום, כחזיון לילה.

ובכן היו „הנאי הטעות" לישועה גדולה לאבי: חובו נמחל לו, ועוד נתנו לו חמשים שקלים למתנה. ואולם דבר הגנבה המריץ את חותנתי להחיש מעשיה. ימים אחדים אחרי המקרה הנורא הזה לקחתני אל ביתה לחוג את חתונתי.

הנני מחויב להודות כי מעשה אבי בענין שדוכי אינם יכולים לעמוד בפני חקות המוסר. ורק עניותו הנוראה תהיה לו להתנצלות כמעט.

יא.

חתונתי בשנת הי"א לחיי גורמת לי להיות עבד לאשתי ולהיות מוכה בידי חותנתי. „רות" בצורת בשר ודם.

אני באתי אל חתונתי בגפו, כי אבי נשאר בביתו להכין דברים אחרים בעדי, ויצוני לנסוע לבדי ולחכות לו בבית חותנתי, כי כמובן בוא יבוא גם הוא למועד החתונה. לכן לא לקחתי חלק במשתה של הערב הראשון לחתונתי, ולמרות הפצרות חותנתי וכל הקרואים עמדתי על דעתי לחכות עד בוא אבי. ובראותם כי אני מקשה ערפי, הרפו ממני ויעשו את משתה הערב הראשון בלי החתן.

אבל עבר עוד יום, ואבי לא בא עוד. אז קצרה רוח חותנתי לחכות עוד, ותאיים עלי כי אם לא אלך ברצון אל תחת ה„חופה" יוליכוני באונס ע"י שוטרים ואנשי צבא. אבל אני לא

חרדתי מפני האיום הזה, ואען במנוחה כי גם אם יעשו כדבר הזה לא יועילו מאומה, כי קידושין באונס אינם תופסים.

לסוף הופיע אבי, לפנות ערב, לשמחת כל המחותנים והקרואים. אז נעשה סדר הנשואין כדת.

בעמדי תחת החופה קרני מקרה אשר לא אוכל לעבור עליו בשתיקה. אני זכרתי אז את דבר הסגולה הבדוקה והמנוסה שקראתי בספר אחד, לאמר: בעמוד הזוג תחת החופה, אז מי מהם אשר ידרוך על רגל השני מובטח הוא שיהיה שורר בביתו ומושל ב„פלג־גופו" כל ימי חייו; אך אם שניהם ישתמשו בתחבולה זו, אז מי שדרך ר א ש ו נ ה על רגל השני תהי ידו על העליונה. ובכן חפצתי להשתמש בסגולה הבדוקה הזאת, בעמדי תחת החופה ליד כלתי, למען אמשול בה כל הימים. וכבר הרימותי רגלי לדרוך — אבל לא ידעתי מה היה לי: פחד, בושה או אהבה, עצרוני מהפיק זממי זה. ובעוד אני נמלך בלבי הארוך או אחדל, והנה חשתי כאב נמרץ ברגלי: כי כלתי החכמה ידעה גם היא את דבר הסגולה הבדוקה, ומבלי התמהמה דרכה על רגלי בכונה עצומה, עד כי לולא בושתי כי עתה צעקתי בקול גדול מעצמת כאב הדחיקה. הדבר הזה נחשב בעיני כסימן רע, ואֹמר לנפשי: אכן גזרה משמים היא כי אהיה עבד נכנע לאשתי, ולכן אסור לי לפרוק עולה מעל צוארה.

ואשר יגרתי בא, וגם מחויב היה לבוא; כי אותו מורך הלב שהראיתי אני ואותו אומץ הלב שהראתה כלתי במקרה הנזכר, היו באמת סימנים מובהקים בתכונות נפשותינו השונות, ולכן היתה תמיד יד אשתי על העליונה.

אבל לא רק ארון א ח ד כי אם שני ארונים קניתי לי בחתונתי, ויד הארון השני — זו חותנתי — כבדה עלי מאד, כי היא משלה בי ב ש ב ט מושלים. — מכל ההבטחות שהבטיחה חותנתי לא נתקיימה אף אחת. הבית אשר יעדה לנדוניא לבתה היה משועבד לבעלי־חובות יותר מכדי שויו; ומשש השנים שהתחייבה לנהל אותי בלחם ובבגדים הייתי סמוך על שלחנה לכל היותר ששה חדשים, וגם בזמן הקצר הזה השביעתני כעס וממרורים, קטטות ומרנים — וגם מכות ומהלומות. כי האשה

הרגזנית הזאת, בבטחה על ילדותי ומורך לבי, ערבה את לבה לשלוח בי יד מעט לעת — ואז לא ישבתי גם אני בחבוק ידים ואשיב לה גמול ידיה בנשך ובמרבית. כמעט סעודה אחת לא עברה מבלי אשר השלכנו איש על ראש רעהו קערות, כפות ויתר כלי השלחן.

פעם אחת שבתי מבית המדרש הביתה ואני רעב מאד, ובראותי כי חותנתי ואשתי מטופלות עד מאד בעסקי המֶשֶׁק, הלכתי בעצמי אל חדר המכולת להור לי אכל, ואבדוק את סירות החלב, ואמצא סיר מלא מחמאות־חלב, ואחל להגיחו אל פי. אך ברגע הזה באה חותנתי החדרה, ובראותה את אשר אני עושה צעקה בחמת רוחה: „הוי, זולל! הגם את מחמאות החלב תאכל?" — „ומדוע לא?" אמרתי אל נפשי, ואוסיף לגמא מבלי שים לב אל צעקות חותנתי. אז נסתה להוציא את הסיר מידי בחזקה, ותכני ותבעט בי ברגליה. על זאת התמרמרתי מאד ואהדוף אותה מפני ואשליך את הסיר על ראשה עד אשר נשבר לרסיסים. אז בערה בה חמתה עד להשחית, ותקח גזר עץ ותעופפהו על ראשי, ולולא מהרתי לברוח כי עתה עשתה אותי לגל של עצמות.

מעשים כאלה נקרו ויאתיו לעתים קרובות מאד. מובן מאליו הוא כי על אשתי נטל לעמוד מנגד בשעת מלחמה כזו, ולבלי בוא לעזרה לשום צד; אבל לבה דוה מאד — יהיה מי שיהיה ה„מנצח"; כי סוף סוף הנה שני הנלחמים אהובים לה גם יחד. „הה, לו יכל אחד מהם למשל ברוחו מעט", כן יללה תמיד בעת המלחמה.

המלחמות התכופות עם חותנתי הלאוני ברבות הימים, לכן חבלתי תחבלת־ערמה אשר הביאה לי רוחה למצער במשך זמן קצר. פעם אחת קמתי בחצות הלילה, ואקח בידי סיר־חרש ואתגנב בלאט אל תחת מטת חותנתי ואקרא אל תוך הסיר את הקריאה הזאת: „הוי, ריסיא, ריסיא, אשת בליעל! מדוע תמררי את חיי בני היקר? אם לא תיטיבי דרכך עמו, ידע תדעי כי קרוב קצך ונפשך תקלע בכף הקלע לנצח נצחים". ובכלותי לדבר בקול נבוב, בקול כמת, יצאתי ממחבואי ואגש אל חותנתי ואטרוש

את בשרה באכזריות חמה, ואח"כ שבתי בלאט אל יצועי.

ויהי בבקר והקם חותנתי ממשכבה בחרדה גדולה, ותספר לאשתי כי אמי המתה נראתה אליה בחלום הלילה, וכי אימה עליה וגם מרטה את בשרה בגלל רוע מעלליה עמי, ולאות על אמתת החזיון הראתה חותנתי לבתי את הבהרות הכחולות אשר על זרועותיה. — ובשובי מבית הכנסת לא מצאתי את חותנתי בביתה; אבל אשתי ישבה עצובה ופניה רוחצות בדמעות. שאלתי את אשתי על מה היא בוכה, אך היא מאנה להגיד דבר. אח"כ שבה חותנתי הביתה, בעינים אדמות מבכי וברוח נשברה (כאשר נודע לי אח"כ הלכה לשדה הקברות ותשתטח על קבר אמי ותבקש ממנה מחילה וסליחה, ואחר „מדדה את השדה" והעש נרות־שעוה כמדת בה"ק להדליקם בבית הכנסת). חותנתי צמה כל היום ההוא, ומנהגה אתי היה בחבה יתרה. אנכי עשיתי את עצמי כלא יודע את סבת הדבר, ובלבי שמחתי כי הצליחה תחבלות־ערמתי.

אחרי המקרה הזה היתה לי הרוחה זמן מעט; אבל להותי לא ארכו ימי המנוחה והשלוה. עוד מעט שכחה חותנתי את המעשה הנורא, והקטטות והמלחמות החלו כמקדם. לאחרונה קצה נפשי בחיים מרים כאלה, ואעזוב את ביתי ואלך לעיר אחרת להיות „מלמד", ורק לימי החגים הגדולים הייתי בא לפקוד נוי.

יב.

סודות הזווג. משובות הנסיך רדזיביל ועניני פולין.

בהיותי בן י"ד שנה נולד לי בני הבכור, דוד. אכן אחרתי להקים זרע בעולם, אבל על זאת אין להתפלא: הן בעת חתונתי הייתי עדיין נער קטן, בן י"א שנה, נער האמון לפי חקות הפרישות והצניעות המדוקדקה של בני ישראל; לכן כמובן לא היה לי כל מושג מחובות הבעל לאשתו, ונערה יפה נחשבה

בעיני כאיזה מחוה־טבע או ככלי יקר (למשל כאותו נרתיק־ניר שנגנבתי לפנים). באופן כזה מובן מאליו הוא כי עבר זמן רב אחרי חתונתי, מבלי אשר עלה על דעתי למלא את חובות הבעלים; ובקרבי אל אשתי אחזוני תמיד פחד ורעדה כאיש העומד לפני דבר המוזר לו לגמרי.

ואולם חותנתי בארה לה את פרישותי וצניעותי הטבעות, על פי דרכה. היא גזרה אומר כי מעשה כשפים הוא, כי נכשוף נכשפתי בליל חתונתי. לכן הוליכה אותי אל מכשפה זקנה לגרש את הכשוף בקסמים אשר בידה. המכשפה עשתה לי מעשים משונים, אשר אמנם פעלו על כח דמיוני, עד כי באמת עלתה ארוכה לי.

כה עברו עלי ימי אביב נעורי, שלש השנים שבין חתונתי עד יום עזבי את ביתי. את מבחר ימי ילדותי אלה כליתי בעני ובלחץ, בחסר אמצעים להתקדמות התפתחותי, ויחד עם זה נטל עלי לכלות כחי שלא כדרך הטבע. — אם אמרי לכתוב בספר את דברי ימי ההם, יפול עטי מידי; לכן אקבור בחובי את הזכרונות המכאיבים האלה.

גם המצב הפנימי של ממלכת פולין בעת ההיא, וביחוד מצב עמנו (היהודים) בקרבה אשר קרסו כרעו תחת שני משאות כבדים: סבל בערותם הם וסבל הבערות והמשפטים הקדומים של עם הארץ; כל אלה, יחד עם הצרות אשר השיגו את משפחתי, חוברו יחדו לעצור בעד התפתחותי ולמנוע את כשרונותי הטבעיים מצאת לפעולות.

הגוי הפולני — אני מתכוון בשם זה רק אל מפלגת האצילים — עומד בכלל בשפל מדרגת ההשכלה והתרבות. רק מתי מספר מהם מצליחים לרכוש לנפשם השכלה הגונה ע"י חנוך, למוד ונסיעות לחו"ל, אשר בזה הם מביאים ברכה לא רק לעצמם, כי אם גם לנתיניהם הסרים למשמעתם. אך רובם טובעים ביון הבערות והתאוות הנמבזות. יצרם הרע מושל בהם ממשלה בלתי מוגבלה, וע"י פריעת המוסר הם גורמים רעה רבה לא רק לנפשם, כי אם גם לאלפי נתיניהם. הם מתהדרים בתארי כבוד ובאותות־כבוד שהם מחללים בעצמם ע"י מעשיהם המכוערים;

אחוזותיהם הגדולות הולכות וכלות, מבלי הדעת לעבדן ולשמרן כראוי. הם מתקוטטים ונלחמים איש ברעהו בלי חשך. לכן מחויב הדבר כי ארצם תהי לשלל לשכניה הלוטשים לה עיני קנאה.

הנסיך ר. (רדזיביל) היה אחד מגדולי האצילים בפולין. הוא נשא על שכמו את המשרות היותר רמות ונכבדות בשלטון המדינה, ולעשרו לא היה קץ. גם לבו לא היה רע עד מאד וגם שכל־טוב לא חסר לו. אבל ע"י חנוכו המקולקל וחסר השכלה היה רדזיביל לאחד הנסיכים היותר פרועים והיותר מזוהמים בתאוות גסות שבכל העולם כלו. מבלתי מצא לנפשו כל עסק וכל ענין לעסוק בו (יען אשר לא עבד טעמו ולא התרחבו ידיעותיו) התמכר אל השתי, ובשכרונו התהולל ויעש תעלולים היותר נלעגים והיותר משגעים. בלי חשק גדול להסכר לתאוות היותר נתעבות, ומבלי היות אכזר בטבעו התעולל בנתיניו באכזריות שאין כמוה.

הוא כלכל על חשבונו מחנה גדול של עשרת אלפים אנשי צבא, בלי שום תכלית, כי אם רק לכבוד ולתפארת. וכאשר פרצו המבוכות המדיניות בפולין, עמד הוא לימין המתפרצים „הקונפדרטים", מבלי אשר ידע בעצמו למה הוא עושה זאת. ואולם בגלל הדבר הזה העיר עליו את חמת הרוסים, אשר עלו עליו וישוסו את נחלותיו, וימיטו שוד ושבר גדול על נתיניו, והוא בעצמו נאלץ לברוח פעמים רבות מארצו, ואוצרותיו הרבים אשר אצרו אבותיו במשך דורות רבים היו לבז בידי אויביו.

מי יוכל לספר את כל משובותיו ותעלוליו! רק מעשים אחרים אביא בזה למשל, והם ישפקו לתת לקורא מושג כל שהוא משגעונותיו. איזה רגש כבוד, שעוד ירחש לבי לאדון מקום מולדתי, מכריחני להתלות את הוללותיו אלה רק בחנוכו המקולקל ומגרעות מזגו, ועל כן עלינו לנוד לו יותר מאשר לבוז לו ולשטמו.

מנהגו היה לעבור ברחובות העיר, בלוית כל אנשי חצרו ואנשי צבאו ובמקהלת מנגנים. והאיש אשר נועז להתראות ברחוב, מדי עברו, היה מתחייב בנפשו; וגם אלה שישבו אז בבתיהם לא היו בטוחים מסכנה. ביחוד היו אז הנשים בסכנה

גדולה. גם האכרה היותר מזוהמה והיותר מכוערה שנזדמנה על דרכו, צוה להעלות אל מרכבתו בלי חנות.

פעם אחת שלח לקרוא לרופא־אומן מבני ישראל. הרופא חשב כי הוא נקרא לעשות נתוח חירורגי, לכן לקח את כליו וילך אל האדון הנסיך. בבואו שאל אותו הנסיך „ההבאת אתך את כליך?" — „כן, הוד רוממותך" ענה הלז. „אם כן אפוא", אמר הנסיך „תן לי את סכינך ואני אקיז לך דם". כמובן לא יכל הרופא האֻמלל למרות את פי ארונו הנורא על כל סביביו, ויקבל עליו את הגזרה. והנסיך לקח את הסכין, ובהיותו בלתי־בקי במלאכה זו, וגם ידיו רעדו משכרון, עשה פצעים איומים בבשר זרוע הרופא. ואולם אנשי חצרו הללו וישבחו את אומנתו וחריצותו במלאכת החירורגיה.

פעם אחרת בא הנסיך לבית תפלת הקתולים, ובהיותו שכור כדרכו תמיד ולא ידע בין ימינו לשמאלו, עמד לפני הבמה להטיל מימיו, לחרדת כל המתפללים. ביום המחרת בבקר, בטרם עוד הספיק להשתכר, באו הכהנים להטיף לו מוסר על התועבה אשר עשה אתמול. „כרגע אתקון את המעות!" קרא הנסיך, ועד מהרה נתן צו ליהודי העיר להכין על הוצאותיהם חמשים ככר נרות שעוה להדליקם בבית תפלת הקתולים הנזכר. ובכן נטל על היהודים האמללים להביא חטאות־כפורים על חטא שחטא נוצרי קתולי בחללו את מקדשו!

פעם אחרת באה מחשבה בלבו לעבור במרכבתו על פני הסוללה אשר מסביב לעיר. ויען כי הסוללה היתה צרה מהכיל את מרכבתו הרתומה לששה סוסים, לכן נטל על פרשיו לשאתו על ידיהם במרכבתו עד אשר הקיף את כל הסוללה. כמובן עלה ה„צחוק" הזה לפרשיו בעמל כבד מאד ובסכנת נפשות.

פעם אחרת בא הנסיך עם כל הכבודה אשר ברגליו לבית הכנסת, ומבלי אשר ידע איש עד היום הזה למה זה ועל מה זה, עשה שמות נוראות בבית הכנסת: נפץ את החלונות, שבר את התנורים ואת כל כלי בית ה', ואת ספרי התורה אשר בארון השליך ארצה. ואיש יהודי אחד אשר היה באותו מעשה בבהכ"נ, ערב את לבו להרים ספר־תורה מעל הארץ — ובשכר זה זכה

להומת כרגע בכדור מקנה רובה אשר ירה עליו הנסיך בעצם ידו הנאדרה. — משם הלכה כל האורחה אל בהכ"נ השני ויעשו לו כמשפט הראשון, ואחר כך הלכו אל שדה הקברות של היהודים ויהרסו את הקברים, ואת המצבות נתצו או שרפו באש.

כזאת עולל המושל האדיר הזה ליהודים העניים היושבים על אדמתו, על לא עול בכפם! כי לו מצא בהם חטא, כי עתה לא קצרה ידו ליסרם על עונם כפי חקות המשפט, ולא לכלות חמתו במקדשיהם.

פעם אחרת באה מחשבה בלבו לזמוע לשם תענוג עם כל אנשי חצרו ובכל תפארתו אל העיר הקטנה ט., אשר היתה אחת מאחוזותיו, והרחוקה מעיר הבירה שלו (נישויז) כארבע פרסאות. תכף בבקר של היום הנועד יצאה כל האורחה לדרכה: ראשונה עברה מחנה אנשי צבאו, גדודים גדודים, חיל הרגלים לבד, חיל הפרשים לבד, וחיל המורים בכלי־תותח לבד. אחריהם הלכו השומרים לראשו אשר חוברו מאצילים עניים מתנדבים. אחריהם נסעו עגלות המזונות והמשקאות; אחריהן — מקהלות מנגניו, ואחרי המנגנים נסעה מרכבת הנסיך בכבודו ובעצמו בלוית אחשדרפניו (אני קורא להם בשם הפרסי הזה, יען כי כל המסע גדמה בעיני למסע המלחמה של דריוש בצאתו לקראת אלכסנדר מוקדון). לפנות ערב הגיע הוד נסיכותו (אינני יכול לאמר ב„כבודו ובעצמו", יען כי היין האונגרי אשר בא אל קרבו הסתיר את בינתו, ומטילא נוטלו ממנו „כבודו ועצמותו") עד לפני בית המשקה שלי שעמד בקצה עיר הבירה. עבדיו נשאו אותו אל תוך ביתי, ושם השליכוהו בבגדיו ובנעליו ובדרבנותיו על המטה הבלתי נקיה והבלתי מוצעת של חותנתי.

אנכי מהרתי לברוח למראה ה„מעשה הנורא" הזה, ואולם חותנתי ואשתי, שתי אשות החיל בטחו באמץ לבן, ותשארנה לבדן בבית. ובאותו ההדר אשר בו שכב הוד נסיכותו, עשו הנשים את עבודותיהן הסואנות: חטבו עצים, בשלו וצלו. ואמנם הכל ידעו כי כל שאון לא יצלח להעיר את הנסיך הנעלה משנת־שכרונו, מלבד אולי קול השופר של היום האחרון בקום ה' לשפוט את כל הארץ.

ביום המחרת בבקר העירו אותו משנתו. ויפקח הנסיך את עיניו ויבט סביבותיו וישתומם על המראה: הנהו שוכב לבוש בבגדיו על מטה מטונפת המלאה לה פשפשים, בבית־משקה דל ושפל. „מה זאת?" שאל את עבדיו ופקידיו אשר עמדו אל המטה ויחכו לפקודותיו, „איזה הדרך באתי הנה?" — אז הגידו לו כי אתמול הואיל הוד נסיכותו לנסוע במסע הענוגים לעיר מ. ועל דרכו ירד „להנפש" בבית הזה, וכי בני לויתו עברו לפניו ואל־נכון כבר הגיעו לעיר מ.

המסע לעיר מ. נשבת בפעם הזאת, והנסיך נתן צו להשיב את בני לויתו עם כל הכבודה אשר ברגליהם; ובעוד זמן־מה שבה כל האורחה לעיר הבירה בסדר ובמשטר וברב פאר והדר, כנהוג. אז שִׁפֵּר קִדֵּם הנסיך לעשות משתה־צהרים גדול בבית הדל, וישלח לקרא לכל השרים והאצילים אשר נמצאו אז בעיר לבוא אל המשתה הזה.

עתה שוו נא לנגדכם את ההפך הגמור ואת ההבדל המשונה שבין תפארת עשר המשתה הזה ובין דלותו ועניו של מקום המשתה! בביתי הדל, אשר קירותיו שחרו מעשן ומפיח התנור, אשר תקרתו נשענת על גזעי עץ פשוטים ובלתי מהוקצעים, אשר שמשיות חלונותיו חוברו משרידי שברי זכוכית גרועה ומזוהמה המדובקים בפסות נייר, — בבית המכוער והמטונף הזה ישבו נסיכים ורוזנים בכל הדר תפארתם על ספסלים מזוהמים אל שלהן המזוהם עוד יותר, ויאכלו מעדנים ומשמנים נבחרים בקערות זהב ובכפות זהב, וישתו יין נבחר בגביעי זהב. — היש לך הפך גדול יותר מזה?

בטרם יחל המשתה התהלך הנסיך עם קרואיו הנעלים לפני ביתי, ובמקרה נזדמנה לו אשתי על דרכו. ואשתי היתה אז באביב־עלומיה, ועלי להודות גם עתה (אף כי כבר נתתי לה ספר כריתות) כי בעת ההיא היתה יפה עד מאד, ולכן כמובן מצאה חן גם בעיני הנסיך רדזיויל. ויהי בראותו אותה ויפן אל בני לויתו ויאמר: „אכן יפה היא אשת־נעורים זו! צריך רק להלבישה כתונת לבנה". ובני לויתו ידעו היטב את הרמז הגלוי הצפון בפתגמו זה, השגור בפיו תמיד בנשאו עיניו אל אשה; כי כונתו כבונת

השולטן התורקי בהשליכו מטפחתו אל אשה, — לכן החלו לדאג לכבוד אשתי, וירזמו לה לברוח עד מהרה מזה ולהסתר מנגד עיני הנסיך. ואשתי החכמה הבינה את הרמז ותמהר להמלט על נפשה.

אחרי המשתה שב הנסיך עם כל החבורה הכבודה העירה להיכלו, בתופים, בחצוצרות ובמקהלת מנגנים כמשפטו תמיד. אז הוחל סדר היום התמידי, כלומר: כל היום וכל הערב שתו לשכרה, אחרי כן הלכו אל ארמון תענוגיו אשר ליד הביבר שלו, ושם הוכן משוש־פלדות (פייערוועrק) אשר עלה בדמים מרובים ואשר כנהוג לא עלה יפה. ועל כל גביע יין אשר שתה, ירו המורים בכלי התותח, ולעתים לא רחוקות נפצעו המורים בעצמם בידיהם (כי מאחרי המחרשה לוקחו המורים האלה לירות בכלי תותח, ועוד לא למדו את ידם למלאכה זו). והנסיך גבר בשתי מכל חבריו, וכטוב לבו ביין חלק מתנות לחבריו בשתי: לא מתנות כסף וכלים, כי אם אחוזות גדולות עם מאות „נפשות" אברים. — לאחרונה נערך קונצֶרט אשר בו נם הנסיך את שנתו בנחת, ובשנת־שכרונו נשאו אותו אל היכלו. כן היה משפטו כל הימים.

למען המציא את הכסף הרב הדרוש להוללות פזרנית כזו, נמוצו הנתינים האֻמללים עד דם התמצית. ואם בכל אלה לא מצא לו, נתן בעבוט את אחוזותיו או מכרן. גם על שנים עשר פסלי הזהב, בתבנית אנשים, אשר ירש מאבותיו, לא חסה עינו בעת צרה, וימכרם למען מצוא כסף לתענוגיו ההוללים. כן מעטו ויצערו נכסי הנסיך האדיר הזה לאט לאט, האוצרות הרבים אשר אצרו אבותיו במשך הרבה דורות, הלכו תמם; ונתיניו — אך על זאת אני עובר בשתיקה.

הנסיך הזה מת זה לא כבר, ובנים לא הניח אחריו. כנשמע יירש אותו בן אחיו.

יג.

שאיפתי להשכלה נלחמת בלי חשך עם כל מיני מחסור ולחץ.

ע"י הוראת אבי, ועוד יותר ע"י התמדתי המופלגת, רכשתי לי ידיעה רחבה בגפ"ת, עד כי בהיותי בן י"א שנה כבר יכלתי לשבת על כסא רבנות. ומלבד ידיעותי בתורה קניתי לי ידיעות מקוטעות אחרות בדברי הימים, בתכונה ובהנדסה.

תשוקתי למדעים בערה בקרבי כאש. אבל איך יכלתי למלא תאותי זו, ולי אין כל, לא מורה דרך, לא ספרי מדע ולא שום אמצעים הדרושים לחפצי?! לכן לא נשאר לי דרך אחרת כי אם לקחת מכל הבא בידי במקרה, בלי סדר ובלי תכנית.

למען השקיט צמאוני למדעים נטל עלי ללמוד בתחלה איזו לשון אירופית. אבל מי ילמדני קרא אירופית? האבקש מאת נוצרי קתולי להורות לי את הלשונות הפולנית והלטינית? הן דבר כזה לא יתכן מפני שני טעמים: האחד, מפני שהמשפטים הקדומים של בני עמי אוסרים עלי ללמוד כל לשון מלבד לה"ק או כל חכמה ומדע מלבד חכמת גפ"ת. והשני, מפני שגם המשפטים הקדומים של הקתולים לא יתנו להם להורות לאיש יהודי לשון ומדע. ומלבד כל אלה, הנה גם מצבי החמרי הרע לא ירשני להוציא הוצאות על למוד לשונות ומדעים, כי חותנתי היתה באמת אשה עניה, ועלי נטל לפרנס את כל ביתי ב„מלמדות" בהגהת ספרי סת"ם, וכדומה מן המלאכות העלובות שאינן נותנות אף לחם לשובע, ואיך אוכל לבזבז כסף על למודי חול?

אז בא בלבי רעיון מחוכם. ראיתי כי דפי ספרי התלמוד (ויתר הספרים העברים עבי הכרס) מצוינים למטה בשולי הגליונות באותיות הא"ב, למנות את מספר הגליונות (באגען), ויען כי אותיות הא"ב העברי אינן מספיקות למספר הגליונות הרבים שבכרכים הגדולים האלה, לכן העמידו המדפיסים גם א"ב שני ושלישי באותיות לטינה ואשכנזית, בצד הא"ב העברי. ובכן שערתי לנכון, כי האותיות הלועזיות שבשולי הגליונות מתאימות אל האותיות העבריות שנרשמו בצדן. ולמשל בראותי כי אות A

עומדת אצל האל"ף העברי, החלטתי כי גם האות הלועזית מין אל"ף היא, וכדומה. ובדרך כזה למדתי לדעת את הכתב הלטיני והאשכנזי.

אח"כ החלותי לצרף את האותיות האשכנזיות למלים שלמות. אבל לבי עוד היה נוקפי פן אני עמל לריק, כי אולי ח"ו אין האותיות הלועזיות, העומדות בצד האותיות העבריות, מתאימות כלל אל הא"ב העברי והן מציינות ענין אחר לגמרי; אך לאשרי נזדמן לי במקרה ספר אשכנזי, ואז חלף פחדי וספקותי, כי בהחלי לקרא בו נוכחתי לשמחתי כי אמנם האותיות האשכנזיות מצטרפות למלים באותו הסדר שצרפתין אני במחשבתי. אמנם לא הבינותי את פתרון המלים הכתובות בספר האשכנזי, כי אם רק את המלים הנמצאות בשנוי מועט גם בלשוני הזרגונית, אך בכ"ז הצליח לי לעמוד על כונת כל הענין מתוך המשך המאמרים, גם בהשמטת המלים הזרות לי לגמרי.

המנהג ללמוד ע"י השערות, כאיש המתאמץ לגלות את הסודות הצפונים בתוים נעלמים (דעשיפרירען), — המנהג הזה נשאר בידי עד היום הזה בקראי בספר וברצותי להוציא משפט על מחשבות המחבר. ואני מחליט, כי האיש הקורא בספר איננו יכול להתפאר כי הבין את כונת המחבר, כל עוד אשר לבו הולך אחרי דברי המחבר באותו הסדר ובאותם המושגים שחברם הסופר, כי באופן כזה פועל רק כח הזכרון את פעולתו. רק אז יוכל הקורא להתפאר כי הבין לרעיון המחבר, אם בתחלה יֵרָאו אליו דברי המחבר כמו בעד הערפל, כדברים בלתי מובנים היטב, וע"י ההבנה המטושטשה כזאת יתעורר הקורא לחקור בעצמו על הענין המדובר בספר, ולהוליד בעצמו את אותן המחשבות שהציע המחבר. — ההבדל שבין קריאה כזו לקריאה מסודרת, לא יוכל להסתר מנגד עיני איש חריף.

אך אשוב נא לספורי. התשוקה להשתלם במדעים התגברה בקרבי מיום ליום, ולדאבוני נבצרה ממני למלא את הריקניות שבקרבי במדה מספקת. עד העת ההיא עוד היו למודי גפ"ת הראשית והעיקר בעבודתי הרוחנית, אבל בלמוד הזה מצאתי חפץ רק מפאת ה„צורה" (יען כי הוציא לפעולות את כחות נפשי

העליונים), אבל לא מצד ה„חומר". בלמודי נפ"ת יתרגל השכל להוציא את התולדות היותר רחוקות מתוך ההנחות הראשונות, למצא את הסתירות (קושיות) היותר נעלמות, להבדיל הבדלות דקות מן הדקות, וכדומה. אך יען כי יסודות ההנחות בעצמם הם רק מציאות דמיונית, לכן לא המלא מהם הנפש השוקקה למדעים אמתיים.

ובכן החלותי לבקש דבר למוד אשר ימלא נפשי הריקה והשוקקה. והנה ידעתי כי יש מין „חכמה" משונה, זו חכמת ה„קבלה", אשר רבים מחכמי ישראל במדינותינו הוגים בה, ואשר על ידה יוכל איש לא רק לשבור צמאו לידיעות חדשות ונפלאות, כי אם גם להשתלם בתכלית השלמות ולהתקרב אל ה' ולדבקה בו. לכן להטה נפשי גחלים ללמוד את החכמה הנפלאה הזאת. אבל ה„קבלה" היא „חכמה נסתרה" שאין מורים אותה ברבים, בבתי המדרש, כי אם במסתרים ליחידי סגולה, ואיפה אמצא לי מורה אשר עמד בסודה? איפה אמצא לי את הספרים המלמדים את חכמת הנסתר?



שלמה מימון.

תולדות
שלמה מימון

כתובות בידי עצמו בשפת אשכנז.

(עם תמונתו).

תרגם לעברית על ידי

י. ח. טביוב.

חלק ראשון.

ספר שני.

הוצאת „תושיה".

ווארשא. תרנ"ט.

בדפוס מ. י. האלטער ושותפו, נאלעווקי 7.

ТОЛДОТЪ ШЛОМО МАЙМОНЪ

т. е.

Автобіографія Соломона Маймона.

Перевелъ съ нѣмецкаго

И. ТАВЬЕВЪ.

Часть первая. Книга II.

Изданіе „ТУШІЯ".

ВАРШАВА. 1898.

Типографія М. И. Гальтера и Комп., Налевки 7.

Дозволено Цензурою.
Варшава, 5 Января 1899 г.

יד.

אני לומד חכמת ה„קבלה" ולסוף אני נעשה רופא.

„קבלה" בהוראתה הרחבה פירושה „מָסֹרֶת", ובשם זה קוראים גם לתורה שבעל־פה (שנמסרה למשה מפי הגבורה) וגם ל„מדות" שהתורה נדרשת בהן. ובהוראה יותר מוגבלת נתן שם „קבלה" לחכמת הנסתר שנמסרה בעל־פה מדור דור. יש קבלה למודית, ויש „קבלה מעשית". הראשונה כוללת את הלמודים ממהותו של ה', ממדותיו המרומזות בשמות הקדושים, מבריאת העולם ע"י צמצום שלמותו הבלתי תכליתית, ומיחס הנמצאים אל עצמותו הנעלה. והקבלה המעשית תלמד להשתמש בשמות הקדש למעשה, לפעול על ידם על הנמצאים שבטבע ולהטותם לחפצנו.

יש לשער כי בתחלה היתה ה„קבלה" רק מין פסיכולוגיה, פיזיקה, הורת המדות, וכו', שנלבשו ע"י אותות וסמלים במשלים ואליגוריות אשר כונתם הנסתרה היו מגלים רק ליחידי סגולה המוכשרים להבינה. ואולם ברבות הימים נעלמה ואבדה ממנו הכונה הנסתרה, ולא נשארו אלא האותות והסמלים, שנחשבו אחר כך לאותו הדבר שעליו הם רומזים. אמנם ידעו האנשים כי באותות האלה צפונה איזו כונה ורמז, אבל יען כי נבצרה מהם לחשוף את הכונה האמתית שאבדה ברבות הימים, לכן שלחו רסן מעל דמיונם, ויהתרו למצא כונות חדשות, איש איש כיד דמיונו הטובה עליו — עד כי לאחרונה היו המקובלים למין אנשים המתהוללים בשכלם, וה„קבלה" היתה למין חכמה מסודרת הנוסדה על שגעונות ודמיונות־תעתועים. ואולם ההבטחה שהבטיחו להתלמידיהם כי בעזרת הקבלה יחוללו נפלאות וכי עז בידה לשדד את מערכות הטבע; גם הסגנון הנמלץ והמלא התפעלות והדרת קדש, של הקבלה, — כל אלה הועילו לפעול פעולה עצומה על אנשים הנוטים להזיה, וביחוד על אלה

אשר שכלם לא הואר באור המדעים והפלוסופיה האמתית.

המקור הראשי ללמוד הקבלה, הוא ספר ה„זוהר" (הכתוב בסגנון נמלץ בשפת ארמית־סורית), וכל יתר ספרי הקבלה יוכלו להחשב רק כפרושים להזוהר או כלקוטים ממנו.

יש שתי שטות ראשיות ב„קבלה": שטת ר' משה קורדובירו ושטת ר' יצחק לוריא (האר"י). הראשונה היא יותר „חמרית" מהשניה, כלומר היא קרובה יותר אל השכל. והשניה היא „צורתית" (פורמלית) יותר מהראשונה, כלומר היא משוכללת יותר בבנין שיטתה. המקובלים החדשים מכברים את שטת האר"י על שטת הרמ"ק, יען כי הם חושבים לקבלה אמתית רק את הדברים שאינם מובנים ושאין בהם כל תבונה. הספר הכי נכבד של הרמ"ק הוא ה„פרדס" („פרדס רמונים"). ואולם מהאר"י אין לנו ספר שלם. אבל תלמידו, ר' חיים ויטאל, חבר ספר גדול הנקרא „עץ חיים" ובו באר ברחבה את שטת רבו. הספר הזה קדוש ונערץ כל כך בעיני היהודים, עד שאסרו להדפיסו מפני קדושתו. כמובן ישרה בעיני תורת הרמ"ק יותר מתורת האר"י, אבל נזהרתי לגלות דעתי זו ברבים.

אחרי הדרוש הקצר הזה על הקבלה בכלל, הנני שב אל ספורי. — בעת ההיא נודע לי כי ה„מגיד" אשר במקום מגורי הוא מקובל, ובכן השתדלתי להתודע אליו למען השג חפצי, ואבחר לי מקום בבה"כ סמוך למקום המגיד. ויהי בראותי כי אחרי התפלה הוא קורא בספר קטן ואח"כ הוא מסתירו ב„עמודו" מעיני הרואים, ותכל נפשי לדעת מה הספר הפלאי הזה. וכאשר יצא המגיד מבה"כ ללכת לביתו הוצאתי בלאט את הספר ממקום מחבואו, ואפתחהו וארא והנה ספר קבלה. אז שמתי את הספר בצלחתי, ואחבא באחת הפנות בבה"כ, וכאשר הלכו כל המתפללים לביתם ובה"כ נסגר, יצאתי ממחבואי ואחל לקרוא בספר הנכסף. באות נפש ובעיון גדול קראתי בספר הזה זמן רב, עד אשר בא השמש לפתוח את דלתי בהכ"נ לתפלת המנחה — אז זכרתי כי עוד לא אכלתי מאומה כל היום.

„שערי קדושה" — זה שם הספר הקטן שכבה לבבי, והוא מכיל בקצרה (אחרי נבוי ההויות והבלי השוא) את ראשי היסודות

של תורת הפסיכולוגיה. בספר הזה נהגתי כמנהג ר' מאיר עם „אחר" מורהו: רמון מצאתי, תוכו אכלתי, וקליפתו זרקתי.

במשך ימים אחדים למדתי את כל הספר. אבל תחת להשקיט תשוקתי, הגדיל עוד הספר הזה את שלהבת חשקי, ונפשי ערגה לקרא עוד ספרים רבים ממין זה. אפס כי בגדל בישנותי לא ערבתי לבי להביע חפצי במו פי להמגיד המקובל, לכן נועצתי בלבי לשפוך לפניו את לבי במכתב ולבקשו לחנני ולהשאילני ספרי קבלה.

מכתבי עשה את אשר חפצתי. המגיד ענני גם הוא במכתב, אשר בו הלל מאד את תשוקתי לחכמת הנסתר ויבטיחני כי התשוקה הזאת, המתגברת על כל המכשולים, סימן מובהק הוא כי שרש נשמתי הוא מעולם האצילות, תחת אשר נשמת הלמדנים הפשוטים היא מעולם היצירה. לכן נתן לי הבטחתו לתמכני בספרים ככל אשר יהי לאל ידו. אבל יען כי הוא בעצמו עסק בתמידות בחכמת הקבלה, וספריו היו נחוצים לו בכל עת, לכן הציע לפני לבוא אל ביתו ולקרא בספריו ככל אות נפשי.

בשמחה רבה ובתודה גדולה קבלתי את הצעת המגיד, וכמעט יומם ולילה ישבתי בביתו ואהגה בספרי קבלה. — אבל ברבות הימים היו בקורי התמידים והמטושכים למפגע להמגיד. כי הוא לקח לו בעת ההיא אשה חדשה, יפה וצעירה לימים; ואחרי אשר מעונו הדל הכיל רק חדר אחד, אשר היה גם חדר האכל, גם חדר הספרים וגם חדר המשכב, ואשר בו הגיתי ב„קבלה" כל הלילות, לכן קרה לפעמים כי „הפשטת הגשמיות" שלי היתה לשטן לה„גשמיות" של המגיד... על כן החל לשית עצות בנפשו איך להחלץ מהמקובל המתלמד, בדרך כבוד. ובאחד הימים אמר אלי: „הנני רואה כי טרח גדול הוא לך לבלות את כל עתך מחוץ לביתך, בשביל הספרים. לכן אני נותן לך רשות לקחת אתך את הספרים, אחר אחד, ולהגות בהם בביתך ברוחה ובאין מפריע.

העצה הזאת ישרה, כמובן, גם בעיני. ובכן לקחתי את ספריו, אחד אחד, אל ביתי, ואשקוד עליהם בעיון גדול זמן רב,

עד אשר נדמה לי כי כבר צפנתי בלבי את כל חכמת הקבלה. ואף גם זאת, כי לא הסתפקתי בידיעת הקבלה וכל שטותיה השונות, כי אם השתדלתי להשתמש בה גם בלמוד התורה הנגלית, כדרך המקובלים. לא היה מקום בתנ"ך ובספרי התלמוד שלא הצליח לי לבארו, על נקלה, בדרך הסוד, עפ"י עקרי חכמת הקבלה הידועים לי, ובדבר הזה היה לי הספר „שערי אורה" לעזרה גדולה. בספר הזה הובאו במספר כל השמות והכנויים של „עשר הספירות", באופן כי כל „ספירה" תכונה במאה שמות ויותר. בעזרת הספר הזה נקל לי למצא בכל מלה בתנ"ך ובכל מאמר בתלמוד שם כנוי של איזו ספירה, ולבאר אח"כ את כל הפסוק או המאמר בדרך הסוד, עפ"י צרופי השמות. למשל, הספר הלז הורני כי שם הוי"ה הוא כנוי לשש הספירות העליונות והוא רומז לבחינת דוכרא שבאלהות; והמלה „כה" רומזת ל„שכינה", ר"ל לבחינת נוקבא שבאלהות; והמלה „אמר" רומזת להזדווגות — ובכן יצא לי מזה כי פירוש המלות „כה אמר ה'" הוא: השכינה נזדווגה לבעלה. וזה סוד עמוק. וכן בארתי לי מקראות הרבה בתנ"ך, עד כי שכחתי לגמרי את פירושם הפשוט. — ובאמת מי ישים מעצור להזיות הדמיון, אם השכל לא ימשל בו?!

ואולם ב„קבלה מעשית" לא הצלחתי כל כך. ובשמעי כי המגיד הוא אומן גדול במלכה זו, וביחוד הוא יודע את הסגולה להיות „רואה ואינו נראה" (הוא לא הגיד זאת בפרהסיא, אבל בסוד גלה את דבר יכלתו זו לכל איש ואיש), — נכסף נכספתי מאד ללמוד את האומנות הזאת, למען אוכל להתעלל בחברי הנערים בתעלולי זדון מבלי אשר אתפש בכף, וביחוד קויתי כי הסגולה הנפלאה הזאת תהי לי לישועה גדולה כנגד הותנתי. — ובכן התחננתי אל המגיד ללמדני את יכלתו זו, באמרי לו כי כונתי בזה רק לעשות טובות ולמנוע מרע. והמגיד נעתר לי, אבל הגיד לי כי עלי לעשות הכנות רבות: עלי לצום שלשה ימים רצופים, ולעשות „יחודים" בכל יום, ועוד כאלה. בשמחה עשיתי את כל ההכנות האלה, ואז מסר לי המגיד את ה„שם" אשר על ידו אהיה ל„רואה ואינו נראה". תכף אחרי

למדי את ה„שם״ רצתי לבית המדרש, ואגש אל אחד מחברי ואתן לו מכת־לחי, בבטחוני כי לא יראה את מכהו. אבל הלז לא טמן ידו בחיקו וישב לי את המכה בנשך ובמרבית. על זאת השתוממתי מאד: איך יכל חברי לראות אותי אחרי אשר עשיתי את ה„השבעה״ ככל אשר למדני המגיד?! אך בכל זאת הן יכל להיות כי בפעם הראשונה לא דקדקתי יפה בהשבעת השם ולכן לא עלתה בידי. ובכן גמרתי לנסות את כחי עוד הפעם; אבל הפעם נזהרתי בכל זאת מעשות את הנסיון במכת־לחי, כי אם פשוט נכנסתי לבית המדרש להביט בחברי ולהוכח אם יראוני גם הם. אבל אך דרכה רגלי על מפתן בהמד״ר ויגש אלי אחד מחברי ויבקשני לבאר לו איזה ענין קשה בתלמוד. אז הייתי כאיש נדהם, ואעמוד תחתי בצער גדול כי נכזבה תוחלתי להיות רואה ואינו נראה.

הלכתי אל המגיד ואודיעהו כי נסיונותי לא עלו יפה. והלז לא ידע בשת ויען במנוחה שלמה: „אם עשית ככל אשר צויתיך ובכל זאת לא עלה נסיונך יפה, אות הוא כי אינך מוכשר להיות רואה ואינו נראה״. ובכן נטל עלי להואש מתקותי זו, שככה התחבבה עלי.

ועוד תוחלת אחרת נכזבה לי בעת ההיא. בהקדמת ספר „רזיאל המלאך״ מצאתי כתוב כי האיש אשר יחזיק את הספר הקדוש הזה בביתו מובטח הוא שלא תשלוט האש בביתו. והנה לא עברו ימים מועטים ותצא אש מבית שכני ותאכל גם את ביתי, וגם „המלאך רזיאל״ עלה באש השמימה.

העסק בספרות הקבלה לא נתן לי תאותי, ולא השביעני רצון. ואולם לאט לאט נוכחתי כי בחכמת הקבלה (אם רק ראוי לתת לה את השם „חכמה״) יש באמת „סודות״: כוחות הטבע העטופים במשלים ואליגוריות; ולכן השתדלתי לחדור אל רוחה ולחשוף את מצפוניה. ואף כי ידיעתי בחכמות בכלל היתה דלה מאד בעת ההיא, בכ״ז הצלחתי, ע״י חקירה עיונית, לגלות אחדים ממסתרי הטבע הצפונים בחכמת הנסתר הזאת, וביחוד את סוד בריאת העולם לפי דעת המקובלים.

ספרי המקובלים מתארים את סדר בריאת העולם במליצות

חידות כאלה: בטרם נברא העולם היה כל מרחב התבל מלא מעצמותו של הקב"ה לבדו, וכאשר עלה במחשבה לפני הקב"ה לברוא את העולם כדי שיוכל לגלות אחדות ממדותיו המתיחסות גם לעצמים אחרים זולתו, צמצם את עצמו במרכז שלמותו הגמורה, ומתוך המרכז הזה שלח אח"כ אל תוך החלל, שנתהוה במרחב ע"י הצטמצמותו, עשר „ספירות" (עגולי זהר העשוים כמעשה האופן בתוך האופן), ומהספירות נאצלו אח"כ „פרצופים" שונים ומדרגות שונות, עד שנתהוה העולם השפל הזה.

אנכי לא יכלתי להשיג את הדברים האלה כפשוטם (כמו שמאמינים באמת כמעט כל המקובלים). לא יכלתי לצייר בדמיוני כי היה סדר זמנים קודם לבריאת העולם, אחרי שכבר למדני „מורה הנבוכים" כי מציאות הזמן קודם מציאות העולם הוא דבר בלתי אפשר. כמו כן לא יכלתי לצייר בדמיוני כי יש מקום להקב"ה, ולו גם מקום בלתי בעל תכלית. וכמו כן לא נתקבל על לבי שהקב"ה, השלם הגמור, צמצם את שלמותו במרכזו.

על כן בארתי לי את פתרון החידות והמליצות הנ"ל באופן כזה: הקב"ה הוא מחויב המציאות קודם לבריאת העולם. לא לפי סדר זמנים, כי אם לפי עצמותו המחויבת. הוא מחויב להיות עלת העלות וסבת הסבות לכל הנמצאים, מפאת עצמותם ומפאת מציאותם. לכן לא יכל העולם להברא מאין, וגם לא מחומר קדום הבלתי תלוי בסבה הראשונה, — כי אם רק העולם נאצל מעצמותו של הקב"ה. ויען כי הנמצאים אינם דומים זה לזה בשלמותם, כי מעלותיהם רמות או שפלות לפי טבעם, לכן אנחנו מחויבים לשער כי עצמותו של הקב"ה צמצמה את עצמה במדרגות שונות בהתהוותם. וכדי שיוכל הצמצום להדרג למן העצם הבלתי בעל תכלית עד החומר הארצי, לכן עלינו לדמות במחשבתנו את ראשית הצמצום במרכזו (ר"ל בנקודה התחתונה) של העצם הבלתי בעל תכלית.

עפ"י הדברים האלה נקל לראות כי הקבלה היא רק שטת שפינוזה בהרחבת הבאור.

גם את „עשר הספירות" בארתי לי בדרך פלוסופי, כי הן: עשר מדות ההגיון של אריסטו (שגם אותן כבר ידעתי

מספר „מורה הנבוכים"), כל הכונות הנמצאים אשר בלעדיהן אי אפשר לצייר בדמיוננו שום עצם.

ואולם ע"י הבאורים המושכלים האלה העירותי עלי חמת המקובלים. כי הקבלה היא, לפי דברי המקובלים, חכמה אלהית ולא חכמה אנושית, ולכן כל האומר לבאר את סודותיה עפ"י הטבע ועפ"י השכל הנהו מחלל את כבודה. ובכן נטל עלי לטמון את באורי בחובי ולבלתי גלותם לאיש. ואמנם חברתי חבור גדול בבאור סודות הקבלה, ואת הספר הזה לקחתי אתי בלכתי ברלינה, ועד היום עודנו שמור אתי לזכרון על שאיפת רוח האדם להשתלמות למרות המכשולים אשר על דרכו.

ואולם גם עסקי בבאור סודות הקבלה לא הרגיעו את רוחי; נפשי ערגה לראות את החכמה ערומה, בזהרה הטבעי, ולא בחתולת ערפל של משלים והידות. — אמנם כבר למדתי קרוא אשכנזית, אם גם בדוחק, אבל איפה אמצא לי ספרי אשכנז במדינת ליטה?

לאשרי נודע לי כי הרב בעיר ש... אשר בנעוריו ישב באשכנז ושם למד את הלשון האשכנזית וגם רכש לו איזו ידיעות כלליות, עודנו הוגה גם עתה (כמובן בחדרי חדרים) בספרי מדע וגם יש לו ספרי אשכנז במספר הגון. ובכן גמרתי ללכת לעיר ש. ולבקש מאת הרב לתת לי ספרים למקרא. זמותי ואקימה. מבלי הגד דבר לבני ביתי, בלי כסף להוצאת הדרך וגם בלי עגלה למסע, נשאתי את רגלי ואלך לעיר ש.. והימים ימי החורף. (ואמנם הסכן הסכנתי ללכת ברגלי בדרך רחוקה, ופעם אחת הלכתי ברגלי לעיר וו., דרך שלשים פרסא, בשביל ספר פלוסופי בשפת עבר שחפצתי לראות).

באתי אל הרב ואתחנן אליו לתת לי את שאלתי. הרב השתומם למשמע אזניו, כי זה שלשים ואחת שנה, מיום שובו מאשכנז, לא בא אליו איש בבקשה ממין זה. ברצון גדול עשה הרב את בקשתי ויתן לי ספרים ישנים אחרים בשפת אשכנז; הכי נכבדים בקם היו ספר ישן על תורת הראות (אָפטיק) וספר על חוקי הפיזיקה. מעומק הלב הודיתי להרב על חסדו עמדי, ומבלי התמהמה שמתי את הספרים בצלחתי, ואשא את רגלי ואשוב הביתה בשמחה

רבה כמוצא שלל רב.

הספרים האלה פקחו את עיני, וכמו גלו לי עולם חדש. עתה דמיתי בלבי כי מצאתי את המפתח לכל מסתרי הטבע, אחרי שידעתי איך יתהוה הברק, הרעם, הטל, הגשם וכו'. בגאוה ובגדל לבב הבטתי ממרום ידיעותי על האנשים שאינם יודעים זאת, לעגתי למשפטיהם הקדומים ולאמונותיהם הטפלות, ובגדל רחמי עליהם נדרשתי ללא שאלוני להאיר את חשכת שכלם ולצרף את מושגיהם המוטעים, אפס כי הדבר הזה לא הצליח לי תמיד. למשל, פעם אחת התאמצתי להוכיח לאחד הלמדנים, כי הארץ עגולה ככדור וכי רגלי דרי מטה מקבילות אל רגלינו. אך הלמדן שחק על דברי באמרו, כי אם כן נפל יפלו האנשים ההולכים מתחת לרגלינו. אז הוריתיו לדעת כי הגופים אינם נופלים אל תוך החלל הריק, כי אם הם נמשכים אל מרכז האדמה, וכי המושגים „מעלה" „מטה" הם רק ביחס התרחקות או התקרבות אל אותו המרכז. אך כל זה לא הועיל לי; הלמדן עמד על דעתו כי כל דברי הם דברי שטות.

פעם אחרת הלכתי לטייל עם אחדים מחברי. ואראה והנה עז באה לקראתנו, ואקרב אל העז ואך אותה במקל אשר בידי. חברי הוכיחו על פני את אכזריותי זו. ואולם אנכי עניתי: איזו אכזריות יש בזה? התדמו כי העז חשה ומרגישה מכאוב בהכותי אותה? הם מלהזכיר! „העז היא רק מכונה" (כי כן הורני ספר הפיזיקה, אשר מחברו הלך בשטת דֶקַרט). אז מלאו חברי צחוק פיהם, ויאמרו: „אבל הלא אזניך שמעו את צעקת העז, אשר צעקה ממכאובה." על זאת עניתי במנוחה: אמנם צעקה העז, אבל הן גם התוף משמיע קול בהכותכם עליו". — חברי השתוממו למשמע אזנם, ובעוד ימים אחדים עברה השמועה בעיר כי יצאתי מדעתי, אחרי אשר אני מחליט כי ה ע ז ה י א ת ו ף.

בין הספרים, אשר השאילני מיטיבי הרב הנז' אחרי כן, נמצאו גם ספרי רפואה, ובהם ספר־מלים מֶדיציני אשר בו מבארות כל מיני המחלות לסבותיהן, לסמניהן, וגם דרכי רפואתן וסמי המרפא הנחוצים. הספר הזה היה לי לאוצר יקר. שקדתי עליו בעמק העיון, ואדמה בלבי כי הנני מעתה רופא גמור. לכן לא

הסתפקתי בידיעת חכמת הרפואה ל ה ל כ ה, כי אם חפצתי להשתמש בה גם ל מ ע ש ה. ובכן החלותי לבקר חולים, ולפי סמני המחלות וסבותיהן כתבתי את פתקי הרפואות הדרושות להן. כמובן לא עברו בקורי אלה בלי מקרים נלעגים. כאשר הגיד לי החולה רק סמנים אחדים של מחלתו, מהרתי להחליט כי היא היא המחלה הכתובה בספרי, וממילא שערתי כי גם יתר הסמנים שבמחלה זו מחויבים להיות באותו החולה. והיה באמור החולה כי הסמנים האחרים, שאני משער, אינם כלל במחלתו, עמדתי אני על דעתי בקשיות ערף, כי הם מ ח ו י ב י ם להיות בה. למשל, אני אומר אל החולה: „הנך חש גם בראשך!" והחולה עונה: „לא! אינני מרגיש כל כאב בראשי!" אז אני קורא: „אבל הנך מחויב לחוש בראשך!"

כמובן היו המהלות מתחלפות לי זו בזו, כי כידוע יש סמנים אחדים למחלות שונות. — לאחרונה החלותי גם להכין סמי מרפא בעצמי, עפ"י התכנית הכתובה בספרי. הקורא הנבון יוכל לשער עד כמה עלו יפה הסמים אשר הכינותי. ואולם אחרית הדבר היתה טובה, כי לסוף נוכחתי שעוד רב הדרך מן ידיעותי עד הידיעות של רופא גמור, וכי לא כל הקורא בספרי רפואה רופא הוא.

טו.

השקפה קצרה על השתלשלות הדת הישראלית מראשיתה עד ימי הדור החדש.

בטרם אוסיף לספר את מקרי חיי המסתעפים מדעיתי בעניני הדת, הנני רואה לי לחובה להקדים השקפה קצרה על תולדות הדת הישראלית, ולדבר דברים אחדים על מושג ה ד ת בכלל ועל ההבדל אשר בין הדת ה ט ב ע י ת (כלומר הדת שהשכל הפשוט מודה בה, ומה שקוראים מ צ ו ו ת ש כ ל י ו ת) ובין הדת ה ח י ו ב י ת (כלומר הדת שנמסרה ע"י התגלות אלהות, והכוללת

„מצוות מעשיות" שאין השכל הפשוט יכל לעמוד על נחיצותן ותועלתן).

הדת (רליגיה) בדרך כלל, היא הַבָּעַת רגשי התודה, היראה, הכבוד וכו' שהאדם מביע לכח הטמיר או לכחות הנסתרים הפועלים לטובה או לרעה על הליכות חייו. אם נשים לב רק להבעת הרגשות האלה בדרך כלל, מבלי פנות אל האופנים המיוחדים אשר בהם יובעו, — אז עלינו להודות כי „הדת" הוא רגש טבעי המחויב בטבע האדם. האדם רואה סביבותיו פעולות רבות הנוגעות אל עצמו ואל בשרו, מבלי ראות את הסבות המחוללות את הפעולות; וברעתו כי אין פעולה בלי סבה ופועל, הוא מחויב לשער את הסבות המסובבות, את עלת העלות, ולהביע להן את רגשי התודה, היראה וכו'.

ואולם ההבעה הזאת יכולה להיות בשתי פנים: לפי הדמיון ולפי השכל. עפ"י הדמיון ידמה האדם את הפועל אל הפעולה, והוא נותן לכחות הנעלמים, מחוללי הפעולות, את אותן התכונות והמדות המתגלות בפעולותיהן. ואולם עפ"י השכל יצייר לו האדם את הכחות הנעלמים רק בתור סבות הפעולות בכלל, מבלי תת להם דמות ותכונה מיוחדת; ואמנם שני האופנים האלה מוטבעים בטבע האדם: האדם הקדמוני שוה לנגדו את מהות עלת העלות, באופן המגושם הראשון; והאדם המשוכלל בהשכלתו ברא לו את אלהיו באופן השני.

האופן הראשון, המדמה את הפועל אל הפעולה, הוליד את עבודת האלילים או רבוי האלהות. כי בהיות הרכי הפעולות שונות זו מזו, מחויב הדבר כי גם סבותיהן, ר"ל האלהים, מחוללי הפעולות הדומות להן, שונות גם הן זו מזו. ואולם האופן השני הוא היסוד להדת האמתית, כי באופן השני אין צרך כלל לשער מציאות סבות רבות להפעולות, כי אם רק סבה אחת, עצם טמיר ונעלם שהוא עלת כל העלות וסבת כל הסבות.

כל השטות השונות של הפלוסופיה בחקר אלוה אינן אלא התפתחות מפורטת של שני אופני הדמיון הנ"ל. שטת הכפירה (האתיאיסטית) ממאנת להודות במציאת „סבה ראשונה". כל

הפעולות הן, לפי השטה הזאת, תולדות סבות מיוחדות, ידועות ובלתי ידועות. השטה הזאת איננה מודה גם בחוברת (צוזאממענ־האנג) שבין הפעולות השונות, כי אם כן הלא נטל עליה לבקש את סבת החוברת הזאת מחוץ לה.

ואולם שטת שפינוזה מלמדת כי יש עצם (סובסטנץ) אחד שהוא הסבה הבלתי אמצעית לכל הפעולות השונות, והפעולות צריכות להחשב כתארים שונים של נושא אחד. החומר והרוח הם, לפי דעת שפינוזה, רק עצם אחד אשר פעם הוא לובש צורה זו, ופעם — צורה אחרת. כל פעולה בטבע מתיחסת, לדעת שפינוזה, לא אל הסבה הקרובה לה, כי אם בלי אמצעיות אל הסבה הראשונה, אל ה„סובסטנץ" הצפונה בכל הנמצאות.

מזה נראה כי שטת שפינוזה היא ממש ההפך משיטת הכפירה. האחרונה כופרת במציאות ה' והראשונה כופרת במציאות העולם (באמרה כי האלהים הוא העולם). ולכן יפלא בעיני איככה יעלה על הדעת לתת את שפינוזה לאַתֵיאיסט, לכופר במציאות ה'?!

ויש עוד שטה שלישית העומדת באמצע בין שתי השטות הנזכרות — זו שטת לייבניץ. השטה הזאת מיחסת את כל הפעולות המיוחדות, בדרך ישר, אל סבות מיוחדות; אבל כל אותן הפעולות השונות צריכות להחשב כמחוברות יחד במערכה אחת, וסבת החוברת הזאת תבוקש ותמצא בעצם אחד העומד מחוץ לחוברת זו.

ההבדל שבין הדת החיובית ובין הדת הטבעית הוא כאותו ההבדל שבין המשפטים החיוביים ובין המשפטים הטבעיים. האחרונים נוסדו על הכרה שהאדם עומד עליה בעצמו, אם גם ההכרה איננה ברורה, גם אופן השמוש במשפטים האלה איננו מפורש ומוגבל כל צרכו. והראשונים נוסדו על הכרה ברורה שנמסרה מאיש לאיש, ואופן שמושם מפורש ונגבל בתכלית הדיוק.

ואולם צריך להבדיל בין הדת החיובית ובין הדת המדינית (פוליטישע רליגיון). התכלית הראשונה היא

רק לבאר ולהגביל את ההכרה על אדות הסבה הראשונה, וההורה השלמה הזאת נמסרת איש מפי איש, לפי כשרונות המקבל, באותה מדה שקבלה המוסר. ואולם תכלית האחרונה (הדת המדינית) הוא ביחוד לשים לב לטובת הכלל; ולכן אין התורה הזאת נמסרת בשלמותה, במדה שקבלה המוסר, כי אם רק במדה הנאותה לתכלית הנרצה. הנהגת המדינה (הפוליטיקה) כשהיא לעצמה לא תשים לב אל הדת האמתית, כמו שאינה שמה לב אל המוסר האמתי: כי בידה יש תחבלות ואמצעים אחרים המכריחים את האדם לחזור למוטב. לכן נוכל לאמר: כל דת מדינית היא גם דת חיובית, אבל לא כל דת חיובית היא גם מדינית.

גם בדת הטבעית גם בדת החיובית אין כל סודות ומסתרים. אמנם הורת הדת החיובית איננה נמסרת לכל אדם בשלמותה, באותה מדה שקבלה המוסר — פשוט מפני שהמקבל איננו מוכשר לפעמים לקבל את כל התורה בשלמותה. אבל לזאת לא יקרא „סוד ומסתור"; כי גם המדעים אינם נמסרים לכל הלמיד בכל שלמותם, מפני קוצר בינת התלמידים, ובכל זאת לא יאמר כי יש „סודות ומסתרים" בחכמת ההנדסה וכו'. — רק בדת המדינית יוכלו להיות „סודות ומסתרים", כדי להוליך את האדם, בדרך לא ישרה, אל המטרה המדינית הנכספה, בפתותנו אותו כי בזה ישיג את טובתו הפרטית, אף כי באמת אין הדבר כן תמיד.

הדת הישראלית בראשיתה, דת האבות רועי צאן, היתה גם היא דת טבעית; אבל גם אז כבר נבדלה מדתי יתר גויי קדם: כי היא נוסדה על האמונה באל אחד אשר השכל לא ישיגהו, תחת אשר לכל העמים היו מיני אלהות הרבה המובנים לכל. אבותינו, אברהם יצחק ויעקב, לא יחסו את הפעולות השונות אל אלהים־פועלים שונים שיש בהם אותן ההכונות והמדות שבפעולותיהן. — ואולם גם אחרי כן בהיות הדת הישראלית לדת חיובית, ע"י מתן התורה בהתגלות אלהות, נראה בה שנוי עקרי מיתר הדתות: היא לא היתה לדת־מדינית, אשר תכליתה רק טובת הכלל (בנגוד אל

ההכרה האמתית ואל טובת הפרט), כי אם דת של שלטון אלהים לבדו, דת הנוסדת על ההכרה האמתית, ואשר לכן היא מתאמת גם עם טובת הכלל גם עם טובת הפרט. לכן אין בדת הישראלית (אם נשים לבנו רק אל הדת הצרופה בעצם טהרה) כל „סודות ומסתרים" במובנם הרגיל; רצוני לאמר, אין בה אותם הסודות אשר בשביל התכלית הנרצה אין רוצים לגלותם, כי אם רק אותם „הסודות" שאי אפשר לגלותם לכל אדם.

אחרי אשר נשבתה ממשלה מישראל, והחיים המדיניים פסקו, נבדלה הדת מהמדיניות. תופשי התורה לא שמו עוד לבם להתאים את הדת עם החיים המדיניים, כאשר עשו עד כה, כי אם דאגו רק לקיום הדת, אשר בה תלויה מעתה גם קיום האומה; בשנאתם להעמים אשר הרסו את ממשלת ישראל, ובפחדם פן תמוט גם הדת באבדן הממלכה, חבלו ראשי האומה תחבלות שונות לקיום הדת והרחבתה. הם יצרו את התורה שבעל-פה, את הפרושים והבאורים אשר לפי דבריהם נמסרו גם הם איש מפי איש עד משה רבנו. הפרושים האלה אינם אותם שהשכל מחיב אותם כדי לשנות על ידם את חקות התורה לפי צרך הזמן והמסבות, כי אם אלה הנוסדים על „מדות" ידועות שהתורה נדרשת בהן. ע"י „הדרשות" האלה חדשו חוקים ודינים חדשים מתוך דברי התורה הכתובה, ולהחוקים החדשים האלה נתנו תקף ועז כמו לדברי תורת משה בעצמה, בלי שום הבדל.

על פי הדברים האלה נוכל לחלק את קורות הדת הישראלית לחמש תקופות ראשיות. התקופה הראשונה היא תקופת הדת הטבעית, וזמנה הוא מימי האבות עד יציאת מצרים. התקופה השניה היא תקופת הדת החיובית, מעת מתן התורה עד תקופת אנשי כנסת הגדולה. (בשם „כנסת הגדולה" אין הכונה אל אספה אחת של חכמים שנאספו בזמן אחד, כי אם אל השלשלת הארוכה של חכמי התורה במשך תקופה ארוכה אשר ראשיתה תכף אחרי החרבן הראשון ואחריתה סמוך להרבן השני. הנביאים חגי זכריה ומלאכי נחשבים — יחד עם ק"ך זקנים — לאנשי כנה"ג הראשונים, ושמעון הצדיק היה האחרון „משירי אנשי

כנה"ג". החכמים האלה בארו את חקות התורה וגם הוסיפו חקים חדשים לפי צרך הזמן והמסבות, עפ"י דרכי המדרש המקובלים. ואם נחלקו בדעותיהם היו מכריעים עפ"י רוב דעות).

התקופה השלישית היא מעת חבור המשנה עד חבור התלמוד. התקופה הרביעית — מראשית חבור התלמוד (שהוא הפירוש לדברי המשנה) עד חתימתו. והתקופה החמישית מתהלת למן חתימת התלמוד והיא נמשכת עד היום הזה, וברצות ה' ימשכו ימיה ער סוף כל הדורות, עד ביאת המשיח. כי גם אחרי חתימת התלמוד אין הרבנים יושבים בחבוק ידים, ואם גם אסור להם לשנות דבר מדברי המשנה והתלמוד, בכל זאת יש להם עבודה די והותר: לישב את הסתירות שבדברי התלמוד בעצמו, להוציא את פסקי הדינים מתוך המחלוקות והפלפולים שבתלמוד, ולחדש דינים חדשים ע"י דמיון מלתא למלתא, וכו'.

כן שונו לאט לאט לרעה פני הדת הישראלית, אשר בראשיתה ולפי טבעה היתה דת טבעית, דת שכלית. לפי מעמד הדת הישראלית לעת כזאת, נטל על איש יהודי לשמור ולעשות תלי תלים של הלכות באכלו, בשתותו, בהזדווגו אל אשתו או בעשותו את צרכיו... הספרים שנכתבו על „הלכות שחיטה" לבדה מספיקים להצטרף לביבליותיקה גדולה; ואיה סופר איה מונה את המון הספרים שנכתבו על „הלכתא למשיחא", על מצוות שאינן נוהגות עוד בזמן הזה, כגון הלכות הקרבנות, דיני טומאה וטהרה, וכאלה! עטי ירעד בכפי בזכרי כי אני ורבים כמוני בלינו את מבחר שנותינו, את השנים שבהן מתפתחים הכחות בכל תעצומות עוזם, בלמודים כאלה הממיתים את הרוח. גם בלילות לא נתתי שנה לעיני, כי נטל עלי למצא כונה מסותרה במקום שאין כל כונה, לגלות בחריפותי קושיות וסתירות במקום שאין כל סתירה, ולישב בפלפול מעוקל את הסתירות הגלויות שאין להסירן; בקצרה, עלי נטל לרדוף אחרי צללים ולבנות מגדלים באויר.

ואמנם שתי סבות גרמו להרבנים להפוך את הוד הדת הישראלית למשחית. הסבה הראשונה היא ה ש ט ה ה מ ל א כ ו ת י ת בבאור דברי התורה (רצוני לאמר דרכי המדרש של חכמי המשנה

זהתלמוד). השטה הזאת היא מלאכותית, לא טבעית; כי הבאור הטבעי נוסד על ידיעה עמוקה בלה"ק ובינה נכונה בכונה האמתית של המחוקק, כונה שאפשר לעמוד עליה רק בדעתנו היטב את העתים והמסבות אשר הולידו את החוקים; תחת אשר אופן הבאור המלאכותי נוצר רק לתכלית המצאת חוקים חדשים לפי צרך הזמן. הרבנים מחליטים כי בספרי הקדש נכללו לא רק החוקים הכתובים, ולא רק אותם החוקים המחודשים שאפשר להוציאם מתוך דברי התורה בדרך תבונה, כי אם גם כל מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש ולהעלות בפלפולו — כי ליכא מידא דלא רמיזא באורייתא. ובאמת אין השטה המלאכותית של מדרש המקראות אלא תחבולה להתאים את החוקים המחודשים עם דברי התורה הכתובה, בתור „אסמכתא", ולמען יקדשו החוקים המחודשים בעיני העם, ולמען יחרתו על נקלה בזכרון התלמידים, ב„הסמכם" על אחד המקראות. אין רב נבון המאמין באמת כי דרשות המקראות הן הן פשוטו של מקרא, ואם תשאל את פי רב כזה בדבר המדרשים, יענך: „הדינים שנדרשו מתוך הכתובים נחוצים לצרך הזמן, ורק בדרך אסמכתא אסמכינון אקרא".

והסבה השנית היא סבה חיצונית. כי היהודים בארצות גלותם קבלו מנהגים וחוקים רבים מהגוים אשר בקרבם ישבו, וברבות הימים נקדשו המנהגים הזרים האלה ויחשבו כעצם מעצמה של הדת הישראלית. (אל הסוג הזה יחשבו מנהג כסוי הראש, נטילת ידים, וכו' וכו'). וגם יש דינים ומנהגים מחודשים שנקבעו להלכה רק בתור התנגדות לחקות הגוים ולמנהגי דתם. ביחוד נקבעו הלכות רבות כנגד מנהגי היונים והרומאים, אלה העמים אשר הרעו לישראל מאד ואשר על כן גברה שנאת חכמי ישראל אליהם ביתר עז. ואמנם בדבר הזה תורת משה למופת להרבנים, כי גם בה נמצא חוקים רבים המתאימים עם חוקי המצרים (בשגם כבר הכו שרשם עמוק בחיי העם הישראלי ואי אפשר היה להכריתם מקרבם), וכנגד זה חוקים רבים המכוונים כנגד חוקי המצרים — כאשר הוכיח הרמב"ם בספרו „מורה הנבוכים" בתכלית הבירור.

ואולם נפלא הדבר, כי אף שהשתמשו הרבנים בדרכי

המדרש המלאכותי ביד רחבה לעקם ולעַוֵת את הכתובים, עד כי שנו לגמרי את פני התורה בחלקה המעשי (רצוני לאמר בחלק הדינים והמשפטים), — בכל זאת לא נגעו לרעה בחלקה התיאולוגי, והתיאולוגיה הישראלית עודנה בעצם תומה וטהרתה. הצורר איזנמנגר אומר אמנם, כי התלמוד והרבנים מגשימים את הבורא, אבל באמת נקל להוכיח בבירור, כי כל המאמרים הנראים כעין הגשמת הבורא ומדותיו לא נאמרו אלא כדי להבין להמון את מושגי התיאולוגיה. ובדבר הזה שמו להם חכמי ישראל לקו את פתגמם: „דברה תורה כלשון בני אדם"; כי עניני מדות ומוסר (שהם התכלית העקרית של התיאולוגיה) נוחים להתקבל על לב ההמון בהאמרם אליו בדרך ההגשמה. לכן שוו לנגד השכל ההמוני את הקב"ה בתור מלך ארצי הנועץ עם שריו ויועציו (המלאכים) על אודות הנהגת העולם. ואולם לבעלי שכל משוכלל התאמצו להסיר מלבם כל דמיונות ההגשמה, כי על כן דברו תוכחות עם הנביאים אשר „המשילו את היוצר ליצוריו".

ואמנם כשם שגליתי, בלי משוא פנים, את חטאות הרבנים במדרש המקראות לצרכי חדושי הלכות, כן אני רואה לי לחובה לבלי לכסות גם על הטוב שבדבריהם ולתת צדק להם בלי משוא פנים. ולמען הראות מה טהורות ומה מצורפות הן דעותיהן התיאולוגיות, הנני להציג זו לעומת זו את הדמות אשר יערוך מהמד בהקוראן ואת הדמות אשר יערוך התלמוד — למתן שכרם של צדיקים בעולם הבא.

אלה הם דברי הקוראן: פה (בגן עדן) יש כוסות רבות ככבבי השמים לרוב. עלמות ועלמים מוזגים את הכוסות ומשרתים את המסובים אל השלחן. והעלמות יפות מאד, וגם הדמיון היותר חזק לא יוכל לשער יפין כמו. לו הופיעה אחת העלמות האלה על פני השמים או באויר, בחשכת הלילה, אזי האירה כל הארץ מיפיה כאור השמש; ולו ירק ירקה אל תוך הים, אזי הפכה ברוקה את המים המלוחים לדבש ותשם מר למתוק. מים, חלב, דבש ויין־לבן — הם הנהרות המשקים את הנוה היפה הזה (כלומר את מעון הצדיקים בעוה"ב). הרפש אשר יגרשו מי הנהרות האלה, הוא האש כל בשם; וחלוקי האבנים אשר

בקרקע הנהרות, הם מרגליות וספירים. המלאך גבריאל יפתח את שערי העדן לפני המושלמים המאמינים; ובבואם פנימה תחזינה עיניהם ראשונה שלחן־כדכד, והשלחן ארוך עד מאד, עד כי שבעים אלף יום יעברו בטרם יסובבהו איש קל המרוץ. ומסביב לשלחן עומדים כסאות זהב וכסף, ועל השלחן מכסות זהב ומשי. כאשר ישבו הצדיקים אל השלחן ינתנו להם מעדנים נבחרים, ולצמאם ישתו מימי העדן. אחרי אכלם לשובע יגשו אליהם נערים יפי־מראה והלבישום בגדי חמודות ירוקים, וענדו ענקי־זהב על צוארם, ושמו עגילי־זהב באזניהם. אחרי כן ינתן תפוח־זהב לאיש איש, ואך יקריב הצדיק את התפוח אל אפו להריח בו, תופיע לקראתו עלמה יפה עד מאד. הצדיק יחבקנה בעליצות נפש, ושכרון־האהבה הזה יארך חמשים שנה רצופות, בלי הפסק. לכל זוג וזוג ינתן ארמון נהדר למעון, ושם יאכלו, ישתו, ויתענגו על כל מיני מערנים ועגבים לעולם ועד".

אכן יפה הדמות הזאת, אבל מה מגושמת ומה עגובה (וינגליך) היא! — ואולם חכמי ישראל מתארים את חיי עוה"ב בדברים הקצרים והאצולים האלה: „אין למעלה לא אכילה ושתיה, אלא הצדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם, ונהנים מזיו השכינה!"

איזנמנגר מתאמץ לתת את חכמי התלמוד לצחוק ולשנינה, בבארו את דבריהם בבאורים זרים ונלעגים שלא עלו כלל על לב אומריהם. ואמנם באופן כזה לא יבצר ממנו לשים כל דבר ללעג ולקלס. הנה הוא מלגלג על המאמר התלמודי „מאן מלכי רבנן"; ובאמת גם הפלוסופים הסטואיקים קראו לחכמים מלכים. הוא מוציא לעז על התלמוד על אשר נמצא בו לפעמים את המבטא „הקב"ה נמלך בפמליא של מעלה" (במלאכים) בטרם עשותו דבר פלוני; אבל הכונה האמתית של המבטא הציורי הזה הוא: אֵל שדי, אף כי הוא כל יכול, בכל זאת איננו פועל פעולותיו בעולם בדרך־ישר, כי אם באמצעות כחות הטבע (שהם „המלאכים"). המלגלג הנז' יוקיע על נס גם את המאמר התלמודי „הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים"; — אבל איזה תיאולוג נבון יראה

במאמר הזה זרות או פגיעה בכבוד ה׳? — אך אם אומה להשיב על כל הלגלוגים ועל עלילות השקר אשר נכתבו על התלמוד בידי מחברים נוצרים וגם בידי יהודים החושבים את עצמם ל„נאורים", אז אצטרך לכתוב ספר מיוחד, ספר גדל הכמות.

ואולם האיש אשר חדר אל הרוח הנכון שבדברי התלמוד, האיש היודע כי זה דרך חכמי־קדם בכלל להביע את האמתיות התיאולוגיות המוסריות, וגם את למודי הטבע, במשלים ובמליצות־חידות; האיש היודע את דרכי ההפלגה וההגזמה של אנשי המזרח בכל דבר העלול לעַנְיֵן את האדם, — איש כזה יתנהג עם התלמוד כמנהג ר׳ מאיר עם תורת מורהו „אחר", ואיש כזה לא ימצא בתלמוד את אותם „ההבלים ודברי האולת" שהאדונים הנ"ל מגלים בו על נקלה.

המנהג של חכמי התלמוד לסמוך את האמתיות ההלכיות והמוסריות על דברי ספרי הקדש בדרך מדרש זר ומשונה, למען יאמין העם כי האמתיות ההן יוצאות באמת מדברי ספרי הקדש בדרך באור נבון, — המנהג הזה הוא לא רק תחבולה מחוכמה לתת מהלכים לדעות הנכחות בקרב ההמון (שאיננו מוכשר בעצמו לראות את אמתיות הדעות, ואיננו מקבל אותן אלא בהתלותן באילן גדול, באבטוריטט שאסור להרהר אחריו, כגון האבטוריטט של ספרי הקדש), כי אם גם סגולה לזכרון ברוקה ומנוסה. כי בהיות מקראות ספה"ק שגורים בפי כל, מחויב הוא כי גם ההלכות וענייני המוסר הנסמכים עליהם יהיו גם הם שמורים בלב התלמידים כפסוקי התנ"ך בעצמם. וגם חכמי התלמוד מודים בעצמם פעמים רבות כי הלכה פלונית מחודשת היא, ורק (מפני הטעמים הנז׳) „אסמכוה אקרא".

בכלל, חכמי התלמוד ותלמידיהם ותלמידי תלמידיהם ידעו היטב (וגם הודו בפה מלא) כי „הדרשות" שהם דורשים הן רק דרשות ולא פשוטו של מקרא; ובהיות הדבר מפורסם וידוע לכל, לא חשו לשננו לתלמידיהם בכל דרשה ודרשה. ולראיה אביא בזה מאמר תלמודי אחד המוכיח בפירוש את אמתת דברינו אלה. במס׳ גטין איתא: אמר רב הונא בר נתן לרב אשי מאי דכתיב „קינה ודימונה ועדעדה"? (אלה שמות ערי ארץ

ישראל בספר יהושע); על זאת ענהו רב אשי בפשיטות: „מתוותא דארץ ישראל קחשיב" (כלומר הפסוק קורא בשם את ערי ארץ ישראל); ואולם השואל הוסיף לאמר: אטו אנא לא ידענא דמתוותא דארץ ישראל קחשיב?! אלא רב גביהא מארגיזא אמר בזה טעמא (ר"ל דרוש מוסרי): מי שיש לו קנאה (וקינה) על חברו ודומם (ודימונה), שוכן עדי עד (וערעדה) עושה לו דין". — מה נקל הוא ללצים לשפוך לעג כמים על הדרשן העלוב הזה המוציא למוד מוסרי מתוך שמות ערים, בדרך דרוש נפתל (וביחוד זר מאד הדרוש, הבא שם אחרי כן, על שם העיר „סנסנה" = שוכן סנה!). אבל הדרשן קדם פני המתלוצצים בהודיעו מראש כי גם הוא יודע פשוטו של מקרא, אלא שהוא רוצה לסמוך עליו איזה למוד מוסרי בדרך הדרוש.

כמו כן נמצא כי ברצות חכמי התלמוד להורות כי „מעשה גדול מלמוד", סמכו את התורה הנכבדה הזאת, בדרך דרוש משונה, על הכתוב בספר ישעיה: „והיה אמונת עתיך חסן ישועות חכמת ודעת יראת ה' היא אוצרו", ויפרשו לאמר: „אמונת" זה סדר זרעים, „עתיך" זה סדר מועד, וכן כל ששה סדרי משנה — אבל „יראת ה'" זה הוא העיקר. והאם גם על הדרשן הזה נוכל לאמר כי לא ידע פשוטו של מקרא?!

והנה בנוגע לתורת המוסר של חכמי התלמוד, אין בה כל מגרעת, מלבד אולי מה שהם מחמירים יותר מדי במוסרם. הורת המוסר של התלמודיים דומה בכל אל זו של הפלוסופים הסטואיקים, ועוד עולה היא עליה בהרבה יסודות נכבדים ונחוצים, כגון: אפשרות השגת השלמות, החבה והרצון לכל אדם, וכו'. חכמי התלמוד דורשים מאת האדם להיות קדוש גם בהרהורי לבו; ועפ"י דרכם הם סומכים את הלמוד הנכבד הזה על הכתוב בתהלים: „לא יהיה בך אל זר" איזהו אל־זר שהוא בלב האדם? הוה אומר זה הרהורים רעים. הם אוסרים להונות לא רק במעשה כי אם גם בדברים אפילו את הנכרי העובד אלילים, ואפילו הונאת־דברים שאיננה גורמת כל הפסד לאיש. כי על כן אסור, לפי דין התלמוד, לקבל פני איש ואפילו עכו"ם בדברי הנמוס הרגילים: „שמח אני לראותך בשלום" — אם אין הדברים יוצאים

מלב המברך באמת ובתמים.

אמנם נמצאים אנשי מרמה בבני ישראל שאינם נמנעים להונות בנכליהם את בני אמונות אחרות; אבל ממעשי תרמיתם אין להוכיח על השחתת המוסר של היהודים התלמודיים (כמו שעושים צוררי ישראל): נהפוך הוא, הרמאים האלה אמנם מתנהגים לפי חקות המוסר של התלמוד. — ואולם אם אומר להוציא במספר את כל למודי המוסר היקרים הנמצאים בתלמוד, אצטרך לחבר ספר גדול לתכלית זו.

ובאמת אנו רואים כי למודי המוסר של התלמוד שמו אותותם, אותות לטובה, גם בחיי המעשה של היהודים. יהודי פולין, אשר עליהם לא נגזרה גורה לעסוק רק ב„סחר מכר" או בהלואה ברבית (כאשר נגזר על היהודים במדינות אחרות) ואשר להם הותרו כל ענפי הפרנסה, — הם מתפרנסים באמונה וביושר, ורק לעתים רחוקות מאד נשמע תלונה מפי פולני כי רמהו איש יהודי. — והכל יודעים מה גדולים מעשי צדקתם וחסדם עם העמים, עם החולים וגם עם המתים. הם אינם שוכרים אנשים בכסף לפקח על החולים ולעסוק בקבורת המתים, כי אם זקני העדה ונכבדיהם עוסקים בעצמם במצוה זו, שהיא חסד של אמת.

אמנם היהודים הפולנים כרובם אינם „נאורים" באור ההשכלה, גם מנהגי חייהם ונמוסיהם גסים ומחוסרי תרבות, אבל נאמנים הם לדת אבותיהם ולדת המדינה. הם אינם יודעים לדבר חלקות, לפי דרכי הנמוס המדוקדק; אבל מוצא שפתם קדוש להם. הם אינם מחליקים לשונם למין היפה; כי על כן בטוחים אתם שלא יפרשו רשת להומת בנותיכם ונשותיכם. כמשפט אנשי המזרח אינם מעריצים ומכבדים יתר מדי את המין היפה, אבל תחת זאת הם ממלאים את חובתם לנשיהם ביתר אמונה וביתר דיוק. בניהם לא למדו לשונם להביע את כבודם ואת אהבתם לאבותיהם בדבורים מהודרים ומסולסלים (כי אין להם אומנות צרפתיות), אבל תחת זאת הם אוהבים ומכבדים את אבותיהם בפשיטות, מעומק הלב.

ביחוד ראוי להרים על נס את קדושת זווגיהם. תקנות מחכמות תקנו חכמי התלמוד „כדי שלא יהיו בני ישראל

מצוים אצל נשותיהם כתרנגולים", וע"י הפרישות המצווה הזאת, החוזרת חלילה בכל חדש וחדש, לא יקוץ הבעל באשתו כל ימי חייהם, ותמיד היא כחדשה בעיניו, ככלה בעיני חתנה.

ומה גדלה תומתם של בחוריהם ובתולותיהם! בני ובנות י"ח שנה הנכנסים לחופה אינם יודעים, עפ"י רוב, מאומה מ„סוד הזווג" — וזה בודאי חזון לא נפרץ בקרב עמים אחרים.

טז.

מנהגי חסידות ודרכי התשובה.

בימי נעורי הייתי ירא־אלהים וחרד אל דברי הדת; ובראותי כי גם בין הרבנים תופשי התורה יש גאוה, אות־מדנים ועוד מדות מגונות כאלה, בחלה נפשי בהם, ואקח לי למופת רק את „החסידים" שבהם, ר"ל אלה המדקדקים במצוות בתכלית הדיוק והמקדישים כל ימיהם לצרוף מדותיהם. ואולם ברבות הימים נוכחתי כי גם בחסידותם הנפרזה יש מגרעת גדולה: הם אמנם אינם מְרֵעים לאחרים, אבל הם מְרֵעים לנפשם. החסידים הנפרזים האלה „שופכים את מי האמבטי יחד עם הילד", כי בהתאמצם למשול ביצרם ולכבוש את תאוותיהם, הם מענים ומדכאים גם את כחותיהם ועוצרים בעד פעולותיהם, ולא עוד אלא שלפעמים הם מקרבים את מותם ע"י סגופיהם ו„תשובותיהם".

למען הוכיח אמתת משפטי זה, הנני לספר מעשים אחדים אשר הייתי בהם עד ראיה. איש חסיד היה בעיר לובטש ושמו ר' שמעון (ר' שמעון לובטשר). האיש הזה ענה את נפשו בכל מיני ענוים וסגופים קשים; בראשונה עשה „תשובת הקנה", כלומר הוא צם „הפסקות" שש שנים רצופות, וגם בערב בהפסיקו את תעניתו לא אכל שום „דבר מן החי"; גם הלך ב„גולה", כלומר הוא נע ונד מעיר לעיר ולא ישב שני ימים רצופים במקום אחד; ובימי „גלותו" היה לובש שק על בשרו. אך בכל אלה עוד

לא התקררה דעתו ולא מצא בזה די כפרה לעונותיו המרומים, ויקבל עליו לעשות „תשובת המשקל" (ר"ל לענות את נפשו בסגופים השקולים כנגד העונות). אפס כי הוא בדק ומצא כי עצמו עונותיו מספר, ולא יהי ביכלתו לתקנם כלם ב„תשובת המשקל"; לכן גמר בלבו לכפר על עונותיו באופן פשוט, בהרעיבו את נפשו עד למות. ובכן הלך האיש ב„גולה" מבלי אכול כמעט מאומה. על דרך גלותו בא האיש גם למקום מגורי אבי, ויכנס אל הרפת אשר לאבי ויפול שם ויתעלף, מבלי אשר ידע איש את דבר בואו. במקרה נכנס גם אבי אל הרפת, וימצא את ר' שמעון דנן (אשר ידע אותו מכבר) שוכב כמת על הארץ, וספר הזוהר בידו. וימהר אבי ויבא יין ומאכלים לשובב נפש האיש, אך ר' שמעון מאן לטעום מאומה. לשוא פצר אבי בו, לשוא העתיר עליו דבריו, — ר' שמעון עמד על דעהו ולא לקח מאומה אל פיו. ויהי כאשר הצטרך אבי לבוא אל חדרו לעשות מלאכתו, ויאסף ר' שמעון שארית כחו ויתאמץ ויקם על רגליו ויצא מאת הרפת ומאת הכפר. וכאשר שב אבי, אחרי זמן מה, אל הרפת וירא והנה האיש איננו, וירץ להדביקו ולהשיבו, וימצאהו שוכב מת לא רחוק מהכפר. — הדבר נודע עד מהרה בכל תפוצות ישראל, ור' שמעון היה ל„קדוש".

ואיש חסיד אחר, ושמו ר' יוסיל מקְלֶצק, קבל על עצמו מלתא זוטרתא — להחיש את ביאת המשיח. לתכלית זו התקדש ויטהר בתשובה שלמה, צם הפסקות, עשה „גלגולי שלג", „תקוני חצות", וכדומה. ויחשוב באמת ובתמים כי בכל אחד מהמעשים האלה הוא מכריע תחתיו גדוד של מלאכים רעים העוצרים בעד המשיח ואינם נותנים לו לצאת לפעלו. ומלבד הסגופים והענוים השתמש לתכליתו גם ב„קבלה המעשית": הקטיר קטורת, עשה השבעות ולחשים, וכו' — וע"י ההזיות האלה חשכו מאורות שכלו ויהי לחולם בהקיץ, וידמה בנפשו כי הוא רואה בעיניו את המלאכים והשדים אשר העסיקו את דמיונו, וגם קרא לכלם בשמותם; ויך סביבותיו כמשתולל, וינפץ את החלונות ואת התנורים, בדמותו כי הוא נלחם עם אויביו, עם הרוחות הרעות (ממש כדון־קישוט בשעתו), — ואחרי „המלחמות" האלה נפל

ארצה באין אונים. כה יצא האיש הזה מרעתו ע"י חסידותו והזיותיו, ורק בעמל כבד הצליח לרופאו של הנסיך רדזיביל לרפאהו ולהשיבו לאיתנו.

גם אנכי נסיתי לעשות כמעשה החסידים האלה, אבל לא הגדלתי פעלי בסגופים ובענוים, ומכל נסיונותי לא עלתה בידי בלתי אם להנזר מאכול דבר מן החי ולצום בעשרת ימי התשובה שלשה ימים רצופים. אמנם קבלתי עלי לעשות את „תשובת הקנה", אבל מחשבתי זאת, כיתר המחשבות ממין זה, לא יצאה אל הפועל, אחרי אשר אחזתי בדעות הרמב"ם אשר לא אהב כלל את ההזיה והחסידות הנפרזה, ואמנם נפלא הדבר, כי גם בעת אשר הייתי תמים עם הרבנים ונאמן לכל חקות השו"ע, — גם בעת ההיא מאנתי לשמור מנהגים אחרים שיש בהם זרות וגחכָנות: כגון מנהג ה„מלקות" בערב יוהכ"פ, והפרת נדרים וקבלת נזיפה בערב ראש השנה. רק בעמל כבד הצלחתי להתאפק מצחוק למראה המנהגים המגוחכים־העצובים האלה, ופני אדמו מבשת כאשר נטל עלי לעשותם. כי על כן השתדלתי תמיד להחלץ מעשית המנהגים האלה, באמתלא כי כבר עשיתי אותם או כי אעשה אותם אחר כך בבהכ"נ אחר. ואמנם הדבר הזה הוא חזיון פסיכולוגי שראוי לשים לב אליו: הן לכאורה הדעת נותנת כי האיש שהסכין לראות את האנשים אשר סביבותיו עושים מעשים ידועים בלי שום בושה וכלימה, אי אפשר הדבר שהוא יבוש לעשות כמעשיהם; — ובכל זאת בושתי אני לעשות את המנהגים המקובלים והרגילים האלה. ואולם החזיון הה׳ הזה מתבאר ע"י השקפתי המיוחדת על מעשי בני האדם: אנכי הסכנתי מעודי לשפוט כל מעשה ומנהג, ראשונה לפי טיבו של המעשה (הנכון הוא אם לא, הנאה הוא או לא), ורק אחרי כן לפי תכליתו ומטרתו; ורק אם לא מצאתי כל דפי בהמעשה כשהוא לעצמו, רק אז הוכשר בעיני להשתמש בו בתור אמצעי להתכלית ידועה. ההשקפה הזאת היתה אח"כ ליסוד עקרי בשטת הדת שלי ובשטת המוסר שלי. ואולם רב־אדם לא כן יחשבו, ויסוד המוסר שלהם הוא: התכלית מקדשת את האמצעים.

יז.

רעות והתפלספות.

במקום מושבי היה לי רע יקר, אוהב דבק מאח, ושמו משה לפידות. גם בשנותינו, גם בעניני למודינו, וגם במסבות חיינו נשוינו; אלא שאנכי הייתי נוטה ושוקק למדעים עוד בקדמות נעורי, והוא, אף כי היה מעמיק וחריף ובעל הגיון ישר, בכל זאת לא אהב לחקור במופלא ממנו. עם רעי זה שוחחתי לעתים קרובות על הדברים הקרובים ללב שנינו, וביחוד על עניני אמונה ומדות המוסר.

אנחנו היינו היחידים בעירנו, אשר ערבנו לבנו לחקור בכל מעשה שאנחנו עושים, ולא רק לעשותו בתור חקוי בלי חשבון ודעת. ויען כי נבדלנו בדעותינו ובמעשינו מכל בני הקהלה, לכן כמובן פרשנו מן הצבור כליל ברבות הימים, ובגלל הדבר הזה הורע מצבנו החמרי (אשר היה תלוי ברעת הקהל) יותר ויותר. אך בכל זאת לא חפצנו למחול על דעותינו היקרות לנו בשביל טובתנו החמרית. נחמנו את נפשנו על הנזק החמרי הזה, ככל יכלתנו, ונרב לשיח על הבלי העולם ועל הדעות המוטעות של המון העם בעניני אמונות ומוסר; וממרום דעותינו הבטנו בגאוה ובוז על ההמון הנבער מדעת.

ביחוד אהבנו להעביר תחת שבט בקרתנו את החסידות המזויפה, את הצביעות. למשל: בעירנו פרצה מחלת האבעבועות ותפל חללים רבים בין ילדי ישראל. ויתאספו ראשי הקהל לחפש אחרי „חטאים", למען דעת בשלמי הרעה הזאת; ואחרי חקירה ודרישה נודע להם כי אלמנה אחת צעירה לימים מתנהגת במנהגי „פריצות" עם פקידי חצר הנסיך. ובכן הובאה הנפש החוטאת הזאת לפני ראשי הקהל; אבל למרות כל האיומים והאזהרות לא יכלו להציל מפיה תורה על עונה. היא הגידה ולא כחדה כי היא מקבלת בסבר פנים יפות ובאותות רצון את הפקידים הסרים אליה לשהות שבר בביתה; אבל במנהגה זה, שהוא רק מנהג הנמוס, איננה רואה כל „פריצות", ולכן

לא תשים אשם נפשה, ראשי הקהל אשר בידם לא היו ראיות אחרות לפשעי האלמנה, כבר אמרו לשלחה בשלום לביתה, והנה אשה באה בימים התפרצה לחדר הקהל בחמה שפוכה ותתן בקולה על ראשי העדה לאמר: „יסרוה בשבטים עד אשר תודה על פשעה! ואם לא תעשו זאת, יחולו עליכם דמי הנפשות הנקיות אשר נקטפו באִבן בעון הפריצה הזאת!" — גם אני ולפידות רעי היינו באותה האספה, ויפן אלי רעי ויאמר: ההרמה באמת כי קנאת המוסר וטובת הכלל מדברות מתוך גרונה של החסידה הזאת? לא, ידידי! היא קוצפת על האלמנה יען כי עודנה צעירה לימים ומוצאת חן בעיני הגברים, תחת אשר היא, הזקנה, לא תוכל עוד לקחת לב איש". אז הגדתי לרעי כי גם מחשבותי כמחשבותיו בענין הזה.

פעם אחרת נסבה שיחתנו על העוני אשר בבית חותנו של רעי. חותנו היה ה„שמש" בבהכ"נ, ובמשכורתו הדלה לא יכל לכלכל את ביתו אלא בדוחק גדול; כי על כן רבת שבעה לה נפשו קללות וגדופים מאשתו, היא חותנת לפידות, על אשר אין ידו משגת לנהל את ביתו בלחם. ביחוד שפכה עליו את חמתה וזעמה בערבי שבתות, אם לא נתן לה כסף די צרכה להכנת השבת הקדוש. ובספר לי רעי את הדבר הזה אמר: „חותנתי מהאמצת לפתותני כי היא מקנאה לכבוד השבת הקדוש; אבל באמת איננה מקנאה אלא לכבוד בטנה הקדושה שאין לאל ידה למלא כרצונה, וקדושת השבת היא רק לכסות עינים לרעבתנותה".

פעם אחרת בלכתנו לשוח על פני הסוללה אשר מסביב לעיר, ובשוחחנו על נטית בני האדם להונות את עצמם ואת אחרים, אמרתי אל רעי: „ידידי! נהיה נא ישרים במשפט, ונעביר נא גם אותנו בעצמנו תחת שבט הבקרת, ככל אשר אנחנו עושים לאחרים. אולי אין אותה ההתבוננות המתפלספת אשר בה אנחנו מבלים את עתנו, ואשר באמת איננה נאוה כלל למסבות חיינו החיצוניות, — אולי איננה אלא תולדה עצלותנו ונטיתנו הטבעית אל הבטלה, נטיה שאנחנו מרבים לה עצמה במחקרינו על הבלי העולם?! הנה אנחנו שמחים בחלקנו, ואיננו מתאוננים

על רוע מצבנו. ומדוע? יען כי יודעים אנחנו שאי אפשר לנו לשנות את מצבנו לטוב, בטרם נתגבר על עצלותנו ועל נטיתנו אל הבטלה. ואולם אף כי מתאמצים אנחנו לפתות אותנו ואת אחרים כי „מבטלים" אנחנו את הבלי העולם, בכל זאת הלא גם נפשנו תתאוה במסתרים לאכול מאכלים יותר טובים וללבוש בגדים יותר יפים; ובכל פלוסופיתנו יבצר ממנו להכחיד ממעמקי לבבנו את התאוה הזאת. הנה אנחנו מוכיחים ולועגים לחברינו, פלוני ואלמוני, על השתקעם בהבלי העוה"ז, כלומר על עזבם את דרכי החיים שלנו ועל בחרם להם עסקים הנאותים לכחותיהם ולכשרונותיהם; — אבל איזה מותר יש לנו מחברינו אלה, אחרי אשר כמונו כמוהם הולכים איש איש אחרי נטיתו, אלא שאנו נוטים אחרי הבטלה, והם נוטים אחרי הבצע והריוח?! ואם באמת ובתמים חפצים אנחנו כי יהי לנו יתרון מן חברינו אלה, נשתדל נא להשיג את היתרון הזה, למצער, ע"י הודאת האמת, ונודה נא כי אנחנו אוחזים בדרכי החיים הפלוסופיים רק כדי לעשות את רצון נטיתנו אל הבטלה; תחת אשר חברינו „המעשיים" אינם מודים בנטיתם אחרי הבצע, והם נותנים לעסקיהם אמתלא של תועלת הכלל".

הדברים האלה עשו רשם כביר על לב לפידות, ובהתלהבותו ענה: דבריך צדקו מאד, ידידי! ואם אין לאל ידנו עתה לתקן את מגרעותינו, אל נא גשלה למצער את נפשנו ואל נא נכחיש במציאות מגרעותינו, כי אם תהיינה נא עינינו פקוחות עליהן, למען נוכל למצא, לאט לאט, את הדרך המועיל לתקונן. —

בשיחות כאלה בלינו, אנחנו הפלוסופים הקיניקים, את עתנו בנעימות, בשפכנו לעגנו פעם על כל העולם ופעם עלינו בעצמנו. למשל, לפידות שם את בגדיו הקרועים והמגואלים למטרה לחצי התוליו: הוא לקח את שרול־בגדו אשר נתק כלה מהבגד, ויהדקהו במחט ממול ערפו, ויפן אלי ויאמר: „האינני דומה עתה לשלחציץ?" ואנכי פזרתי תהלות לנעלי הקרועות, באמרי: „נעלים כאלה, הפתוחות לרוחה, לא תלחצנה את הרגלים".

אני ורעי דָמינו איש לאחיו בנטיותינו ובמנהגי חיינו, ורק בכשרונותינו נבדלנו מעט; אבל ההבדל הזה שוה יתר נעם על שיחותינו. אנכי הייתי מוכשר ביותר לחקרי מדע וגם התאמצתי לדעת כל דבר על בוריו ולרדת לעומקה של כל חכמה, יותר מלפידות. ותחת זאת היה לרעי יתרון ממני בדמיונו החי והכביר, כי על כן היה הוא מוכשר ביותר לעניני שיר ומליצה ולדברנות. והיה בהביעי בשיחותינו איזה רעיון חדש, ומהר רעי לבארו בהמון משלים ולהגשימו בתמונות חיות, כיד הדמיון והמליצה הטובה עליו.

אהבתנו איש לרעהו גדלה ככה עד כי יומם ולילה ישבנו יחדו שקועים בשיחותינו. ובשובנו איש איש אל עיר מגורינו המשותפת מן המקומות אשר שם שמשנו בכהונת „מלמד", בקרנו ראשונה איש את רעהו בטרם נלך לפקוד את נוינו, ושיחותינו לבבונו ככה עד כי ברבות הימים החלונו להזניח בגללן את התפלה בצבור, ולאט לאט חדלנו להתפלל כלה. בראשונה הוכיח לפידות בראיות ברורות כי גם חכמי התלמוד לא התפללו תמיד בצבור בבהכ"נ; ואחר כך השתדל להוכיח כי לא כל התפלות חובה הן, כי יש בהן אחדות שהן רק רשות ואין כל עון להזניחן ולעבור עליהן בשתיקה; ולאחרונה החלונו לקצר גם בהפלות הנחוצות והמחויבות, עד כי לאט לאט חדלנו להתפלל כלה.

פעם אחת טיילנו בסביבות העיר בעת התפלה, ויאמר לפידות: „הגידה נא, ידידי, מה תהי אחריתנו? הן אנחנו איננו מתפללים כלל". — ומה דעתך אתה על אדותינו?" שאלתיו אני. — „אני בוטח בחסד ה'", ענה לפידות, „כי לא יענוש קשה את בניו בגלל עברה קלה כזו". — „אמנם רב חסד הוא ה'", אמרתי אני „אבל רב חסד ו א מ ת, וכל דרכיו מ ש פ ט, ומה יושיענו חסדו אם ישר העוינו?" — „ובכן מה דעתך אתה?" חזר ושאל רעי. ואנכי אשר כבר קניתי לי מספרי הרמב"ם דעות יותר נכונות על חובות האדם לאלהים, עניתי: „תכלית האדם היא רק להשיג את השלמות ע"י הדעת את ה' ועשות כמעשיו. ואולם התפלה נועדה אך לאנשים המוניים, שאינם יכלים לבא

בעצמם לידי הכרת שלמותו של הקב"ה, והם מביעים ע"י התפלות, המהוכנות לפי מדת בינתם, את הכרת שלמותו של הבורא. לכן, לאנשים כמונו היודעים את תכלית התפלה והיכולים להגיע לתכלית זו בדרך בלתי־אמצעי (ר"ל ע"י החקירה), — לנו אך למותר היא התפלה".

הדברים האלה הרגיעו את רוח שנינו, ויהיו בעינינו כתשובה שאין עליה פרכא. ואולם, כדי שלא להעלות עלינו את חמת אנשי קהלתנו, נועצנו לקחת אתנו את „הטלית ותפלין" בבקר בבקר בצאתנו מביתנו, אבל לא ללכת לבהכ"נ כי אם אל הסוללות מחוץ לעיר, זה מקום הטיול החביב עלינו. ע"י ההחבולה הזאת היינו בטוחים מרעה, ואימת האינקויזיציה היהודית לא בעתה אותנו.

אבל קץ הושם לכל דבר בעולם, וגם לחיי הרעות וההתפלספות האלה בא הקץ. גם אני גם רעי הובאנו בעול הנשואין, וה' ברך אותנו בברכת פרי בטן מרבה להכיל, ולכן נטל עלינו לדאג לכלכלת ביתנו, ונהיה „למלמדים" בכפרים שונים. פרנסתנו זו הרחיקה אותנו איש מעל אחיו, ורק שבועות אחדים בשנה ישבנו יחדו.

יח.

חיי מלמד פרטי.

משמרתי הראשונה בתור מלמד, היתה בבית חוכר גס, בכפר פ., רחוק מהלך שעה אחת מעיר מגורי; ומשכורתי היתה חמשה שקלים בשקלי פולין. את העוני, הבערות ודרכי החיים הגסים אשר שררו שם, אי אפשר לתאר כמו. ארוני החוכר היה איש כבן חמשים שנה, בעל פנים גסים מכוסים בשערות אשר צמחו על כל פני לחייו ובעל זקן מגואל, כתוש ושחור כזפת. הוא היה עם הארץ גמור, ולא רק שלא ידע עברית אלא גם השפה

היהודית הורגונית היתה זרה לו, וידבר רק רוסיה, זאת הלשון המדוברת בפי האכרים; ובדברו נשמע קולו כקול נהמה, ורק האכרים אשר אתם התהלך כל הימים יכלו להבין את דבריו. וכמהו כן היו גם אשתו ובניו. וזאת צורת הבית אשר בו גר אדוני: סכה נופלת ועֲשֵׁנה, שחורה מעשן מבית ומחוץ, בלי ארובת עשן, ורק בגגה היה חור אשר דרך בו יצא העשן, והחור הזה נסתם מיד אחרי שהושק התנור לבל ידעך חמו. ובמקום החלונות נקבעו שחיפי עץ דקים משולבים זה על גבי זה ומכוסים בנייר. רק חדר אחד היה בבית הזה, והחדר הזה היה גם חדר המעון, גם חדר המשתה לאכרים, גם חדר הלמוד וגם חדר המשכב. החדר היחידי הזה הושק תמיד יותר מדי, ותמיד היה מלא עשן עד כדי להחנק. באמצע החדר נמתח חבל מן הקצה אל הקצה ועליו תלו מדי הבד המטונפים ויתר הבגדים המגואלים של בני הבית, למען יכלו בעשן כל החיות הקטנות אשר שרצו בהם. וליד הכתנות המזוהמות תלו נקניקים (ווירסטע) ליבשם, והחלבם אשר נמס מחום החדר נִפטף בלי חשך על ראשי בני הבית. באחת הפנות עמדו חביות מלאת כרוב־חמיץ וסלק, ובפנה אחרת עמדו המים הטהורים לצרכי הבית, יחד עם מי השופכים. בחדר הזה לשו, אפו, בשלו, הלבו את הפרה וכו׳.

ובחדר הנהדר הזה יושבים האכרים על הארץ (כי יראו להגביה שבת פן יחנקו בעשן) וסובאים יי״ש והומים ורועשים; ושם בפנה יושב בעל הבית עם זוגתו, ומאחרי התנור יושב אני עם תלמידי המגואלים והערומים למחצה, והנני מלמד אותם תורה מעל „חומש" בלה וקרוע, ומבאר להם את דברי התורה בזרגון יהודי־רוסי. אשרי עין ראתה תמונה יפה ונחמדה כזאת! נקל לשער מה נורא היה גורלי בבית הזה. בתנאי חיים כאלה מצאתי לי נחם רק בשתית יי״ש, כי היי״ש השכיחני את עניי ועמלי.

ומלבד כל „הכבודה" אשר בבית פנימה, באה עוד צרה מן החוץ לשים נוספות על עמלנו ועָנְיֵנו. בכפר ההוא וסביבותיו חנה בעת ההיא גדוד של אנשי צבא מצבאות הרוסים; לכן היה בית ארוני מלא תמיד אנשי צבא שכורים, אשר הרבו לעשות

שערוריות, בנפצם בשברונם את השלחנות והספסלים, ובהשליכם בפני בני הבית בקבוקים וכוסות; ועוד מעשים נוראים כאלה.

לדוגמא אביא בזה מעשה אחד ממנהגיהם היפים של אנשי הצבא האלה. על ביתנו הפקד אחד מאנשי הצבא לשמרו ולהיות לו למחסה עז מפני חבריו המתהוללים. ויהי היום וישב ה„שומר" הזה אל ביתנו, והוא שכור כמנהגו תמיד, ויצו לאדוני הבית לתת לו אכל. ויושם לפניו קערה מלאה דחן מטוגן בחמאה. אבל הוא הדף את הקערה מפניו ויצו להביא עוד חמאה. ויביאו לו חביונה א) מלאה חמאה. אז צוה השכור להביא לו קערה שניה; ויביאו לו. וישם את כל החמאה בקערה, ויער אל תוכה גם בקבוק יי"ש והמון חלב, ואת המאכל הערב הזה תבל בפלפלין, במלח ובטבק אשר הובא לו במדה מרובה עפ"י פקודתו — ואח"כ החל לאכול מהבליל המשונה הזה. אחרי לעטו מלוא כפות אחדות, התהולל כמשפטו, ויך על ימין ועל שמאל ויתלוש את שערות זקנו של אדון הבית, ויך באגרופו על פניו עד כי יצא דם מפיו, ואח"כ הלעיט אותו בעל כרחו מבלילו הנחמד. כה התהולל זמן רב עד אשר לא עצר עוד כח לעמוד בשכרונו, ויפול ארצה כבול־עץ.— מעשים כאלה היו רגילים מאד בפולין בעת ההיא.

בעבור גדוד של אנשי צבא רוסים דרך אחד הכפרים, היו לוקחים להם מאנשי הכפר „מורה דרך" (פראוואדניק) להוליך את הגדוד עד המקום הסמוך. אבל תחת לבקש משלטון הכפר לתת איש כזה, היו תופשים בעצמם בכל מי שפגשו על דרכם ראשונה והכריחו אותו להיות להם למורה דרך. ואחת היה להם מי הוא הנתפש: זקן או נער, זכר או נקבה, בריא או חולה,— כי באמת לא היה להם כל צרך במורה דרך, כי ידעו היטב את הדרך עפ"י מפות הארץ אשר בידם, וכל חפצם היה רק למצא תואנה לעולל עלילות באכזריות רשע. והיה, אם האיש הנתפש בידם לא ידע את הדרך, גם אז כמובן לא תעו בלכתם ובלי עזרתו הגיעו למחוז חפצם; אבל בכל זאת הכו את מורה הדרך מכות נאמנות בגלל

א) „חביונה" היא חבית קטנה (פֿאֶסכֿען) כלשון המשנה.

אשר לא ידע את הדרך.

גם אני נתפשתי פעם אחת בידיהם, ויצווני להורות להם את הדרך. אמנם לא ידעתי דבר, אבל לאשרי מצאתי את הדרך הנכון במקרה, ואבוא אתם בשלום למחוז חפצם; ומלבד האיומים אשר אימו עלי כי אם אַשְׁגֵם מהדרך יפשיטו עורי מעלי (והם היו בני־הכי לעשות הדבר פשוטו כמשמעו), ומלבד מהלומות אגרוף ובעיטות ברגל אשר חלקו לי מעת לעת,— מלבד הדברים האלה לא עשו לי רעה.

גם יתר כהונותי, בתור מלמד פרטי, דמו כרב או במעט אל כהונתי הראשונה הזאת.

במשך ימי מלמדותי קרה מקרה פסיכולוגי נפלא, אשר אנכי הייתי בו הנפש הראשונה, ואשר להלן אספרנו בפרוטרוט. ואולם לעת עתה הנני לספר בזה דבר מקרה אחר הדומה לו, אשר אנכי הייתי בו עד ראיה. וזה הדבר: המלמד אשר בכפר הקרוב היה סהרורי א). ויהי באחד הלילות ויקם ממשכבו, ויקח בידו אחד מחלקי ה„שלחן ערוך" וילך אל שדה הקברות, וישב שם זמן מה ואחר שב למשכבו. בבקר קם משנתו ולא זכר מאומה ממעשהו בלילה, ויגש אל ארגז הספרים להוציא משם את השו"ע „אורח חיים" ללמד בו כמשפטו תמיד. וישתומם מאד בראותו כי מארבעת חלקי השו"ע, אשר היו תמיד שמורים בארגז, נפקד החלק „יורה דעה"; ויבן כי הוא בעצמו הוציא את הס' מהארגז בלילה בלכתו לנדודיו, אבל לא ידע איפה הניחו. ויחל לחפש את הספר בכל הכפר, עד אשר לאחרונה הגיע לשדה הקברות וירא והנה ה„יורה דעה" מונח פתוח לפניו ב„הלכות אבלות". הדבר הזה נחשב בעיניו כסימן רע, ובשובו הביתה היה עצוב מאד. אנשי הבית שאלוהו מדוע רוחו סרה, ויספר להם האיש כל אשר קרהו, ויאמר: ה' אלהים יודע מה שלום אמי! ובראותו כי יגונו לא סר מעליו, בקש מאדונו רשות ללכת לעיר מגורי אמו לראות את שלומה, ויתן לו אדונו סוס, וירכב המלמד על הסוס אל עיר אמו. על דרכו עבר דרך הכפר אשר בו כהנתי

א) נאַכטוואַנדלער; מאָנדזיכטיג. Лунатикъ.

בכהונת מלמד; ובראותי כי האיש נחפז לדרכו כל כך ופניו מפיקים יגון ודאגה, שאלתי למקרהו. ויספר לי האיש ככל הדברים הנז׳. לשמע דבריו התפלאתי מאד, אבל לא על פרטי המעשה, כי אם ביחוד על דבר מחלת הנדידה בלילות בכלל; כי עד עתה לא ראיתי איש נגוע במחלה זו. ואולם המלמד הבטיחני כי מחלתו לא אכפית לו כלל, כי כבר הורגל בה משכבר הימים, ורק מעשה ה„יורה דעה" הפתוח ב„הלכות אבלות", הוא הוא הנוסף עליו רוח עצבת, כי סימן רע הוא בעיניו. וירכב האיש לדרכו הלאה, ויבא אל אמו, וימצאה יושבת ותופרת. אמו שאלתהו לסבת בואו; אך הוא ענה כי נכסף נכסף לראותה, יען כי עברו ימים רבים מעת הפרדו מאתה. אחרי אשר נפש בבית אמו ימים אחדים שב לכפר ארונו; אבל עצבונו ודאגתו לא חלפו כליל ממנו, ווכרון היו"ד „הלכות אבלות" לא נשכח מלבו. ביום השלישי לשובו הכפרה עברה השמועה כי בעיר אמו פרצה בערה גדולה; ויבהל האיש מאד. ויבך מרה ויילל באמרו כי אמו מתה בבערה הזאת. וימהר וירכב העירה וידע לו כי אמנם בא פחדו: אמו נשרפה בבערה ההיא!

יט.

בו ידובר על חברה נסתרה, לכן הוא פרק ארוך.

בעת ההיא נודעתי אל כת „החסידים החדשים" אשר פרצה אז בישראל. „החסידים החדשים" אינם ה„חסידים" המבלים את ימיהם בתשובה, בצומות ובסגופים, ואשר עליהם דברתי באחד הפרקים הקודמים. „החסידים החדשים" הם כת בפני עצמה; הם מתנגדים לדרכי החסידות הנז׳, לפרישות ולסגופים, באמרם כי ע"י ענויי הגוף ידוכאו ויחלשו גם כחות הנפש, ועי"ז תאבד אותה מנוחת הלב ואותה השמחה הנחוצות לעבודת ה׳ מאהבה. לכן

מורים ראשי הכת הזאת להפך, כי צריך לאדם למלא את כל משאלות גופו וליהנות מכל תענוגי העולם, ככל הדרוש להתפתחות הרגשותינו; כי הקב"ה ברא הכל לכבודו. עיקר עבודת ה׳ היא, לפי דבריהם, העבודה שבלב, התפלה בהתלהבות ו„בטול היש"; כי רק אז יוכל האדם להגיע אל תכלית השלמות, אם יחשוב את עצמו לא כבריה בפני עצמה, כי אם כחלק מהאלהות. לכן, תחת אשר החסידים הראשונים בלו כל ימי חייהם רק בנזירות ובפרישות, ויתאמצו לכבוש את הרגשותיהם הטבעיות ולהמית את כחותיהם, — הנה החסידים החדשים מחליטים כי הדרך היותר נאותה אל התכלית הנכספה היא לפתח את ההרגשות הטבעיות ככל האפשר, להשתמש שמוש מרובה בכל כחותיהן ולהשתדל להרחיב את חוג פעולתן יותר ויותר.

והנה אין לכחד כי שני מיני החסידות האלה נוסדים על שטות פלוסופיות ידועות. דרכי החסידים הראשונים הם כנראה דרכי הפילוסופים הסטואיקים, זאת השאיפה לכון את כל מעשי האדם אל תכלית נעלה המתרוממת בבחירה הפשית מעל להאוות החושים. ודרכי החסידים החדשים נוסדו על שטת השלמת האדם. אבל שני מיני החסידות הפריזו על המדה וממילא נטו מעיקרי השטות שעליהן נוסדו. דרכי התשובה של החסידים הראשונים עברו כל חק וגבול; תחת להתאמץ למשול בחושיהם וביצרם ולכונם לפי המדה הדרושה, הם מתאמצים להמית אותם כלה; ותחת אשר הסטואיקים כונו את כל מעשיהם לפי חקי השכל הפשוט, מכוונים הם את כל מעשיהם רק לפי חקי ה ד ת, שהיא אמנם מעין טהור, אבל להם נהפכה למקור משחת. כי מושגי הדת שלהם הם מושגים לא־כנים, וצדקתם היא רק פרי אמונתם הערת ב„שכר ועונש" של אל עריץ המושל כרצונו; — ולכן כל צדקתם נובעת ממקור משחת, ממקור ה„אניות" ודרישת טובתם הפרטית. ולא זו בלבד, אלא שטובתם הפרטית שאליה הם שואפים היא רק טובה ד מ י ו נ י ת, ובדבר הזה נופלים החסידים האלה אף מהאפקורסים (עפיקוראֶר) הגסים, כי האינטרסים של אלה האחרונים שאליהם כונו את כל מעשיהם, הם בכל שפלותם

אינטרסים ממשיים, ולא אינטרסים הנוסדים על דמיון כוזב.— ובאמת, רק אז תוכל הדת להיות למקור הצדקה, אם היא בעצמה (הדת) נוסדת על רעיון הצדקה, ולא בהוסדה על יראת הענש ועל השאיפה לשכר טוב.

ואמנם הכת השניה, החסידים החדשים, עולים על החסידים הראשונים במושגים יותר כנים על אדות הדת והמדות; אבל יען כי גם מושגיהם הם רק תולדות הרגשות חשכות, ולא הולדות הכרה ברורה, לכן יעקשו גם הם את הישרה ויפריזו על המדה. תורת „בטול היש" שלהם מחויבת לשים מעצור לכחות פעולתם או להוליכם בדרך לא נכונה. ומבלתי דעתם עד מה מחכמת הטבע ומחכמת הנפש, ובהתגאותם על היותם חלק מהאלהות, הם עושים המון מעשי תעתועים על חשבון „אלהותם" זו: כל רעיון זר ומשונה העולה על לבם נחשב בעיניהם כ„סוד ה' ליראיו", וכל נטיה חיה — כ„אתערותא דלעילא".

שני מיני החסידים האלה לא נחלקו אמנם לשתי כתות־דתיות, כי באמת לא נבדלו רק בדרכי עבודתם את ה', אבל בכל זה גברה מאד האיבה והמשטמה בין שתי המפלגות האלה, והאחת נתנה את השנית כפורצת גדר הדת, ובאף ובחמה רדפו זו את זו. בראשונה גברה יד הכת החדשה, והפרוש ממשלתה על כל ארץ פולין וגם מחוץ לארץ. ראשי הכת שלחו בכל הארץ ציריהם ומטיפיהם להפיץ את תורתם ולעשות לה נפשות. ויהודי פולין, אשר כרובם נוטים הם אל חיי הבטלה וההתפלספות (כי כל יהודי פולני נקדש מלידה ומבטן להיות ל„רב", ורק אם אין בו כל עקבות כשרונות רוחניים, רק אז הוא פונה אל עסק גשמים), היהודים האלה קבלו באהבה וברצון גדול את התורה החדשה; ומה גם כי התורה הזאת מקילה מאד את הדרך לחיי עוה"ב, כי היא חושבת את הצומות והסגופים וגם את העסק התמידי בלמודי גפ"ת לא רק לבלתי מועיל כי אם גם למפריע ולמכשול לחסידות האמתית הדורשת ביחוד שמחת הנפש ומנוחת הלב ולא „עצבות". לכן הלך מספר אנשי הכת החדשה הלוך ורב מיום ליום. המקומות אשר בהם ישבו ראשי הכת, היו למקומות קדושים, ומארבע כנפות הארץ באו החסידים החדשים אל המקומות האלה ליהנות

מזיו „הצדיקים" ראשי הכת. אז יעזבו החסידים את אבותיהם, את נשיהם וילדיהם, ועלו במקהלות אל מקום משכן ה„רבי" לראות באור פניו ולשמוע מפיו את „תורתו" הקדושה.

ואלה תולדות הכת הזאת, לפי דעתי. כבר אמרתי כי מעת אשר גלו היהודים מעל אדמתם, אין להם קשר אחר המחבר אותם למרות פזורם בארצות שונות, לעם אחד, בלתי אם קשר הדת; כי על כן השתדלו תמיד ראשי האומה הישראלית לאמץ יותר ויותר את הקשר היחידי הזה. ויען כי דברי התורה, אשר בה נכללים כל חקות הדת, נותנים מקום לבאורים שונים, לכן לקחו חכמי ישראל לעזרתם את הקבלה, את התורה שבע"פ, המלמדת את הדרכים שבהם התורה נדרשת ושבהם מוציאים חוקים חדשים מתוך החוקים שנאמרו בתורה בפירוש. הקבלה הזאת לא יכלה להמסר לכל העם כלו, כי אם לחכמי התורה לבדם, אשר היו כעין „ועד של מחוקקים". אבל גם יד הקבלה קצרה מהושיע תשועה מוחלטת, כי גם בתורה שבע"פ נמצאו דברים רבים בלתי מבוארים כל צרכם, ובכל זמן ומקום הורגשה הנחיצות לחוק חקים חדשים ל„צרך השעה", והחקים האלה נתנו מקום למחלוקות ולשנוי דעות. ע"י המחלוקות האלה ודרכי קביעת ההלכות, התרחב חוג פעלו והשפעתו של „ועד המחוקקים", וגם בכמותו גדל ה„ועד" הזה מדור לדור. — עפ"י הדברים האלה נראה כי השלטון הדתי השורר בישראל, הוא, לפי צורתו, שלטון אריסטוקרטי (ר"ל שלטון המסור אך בידי אצילי הרוח של האומה), ולכן הוא צפוי אל כל המגרעות ואל השמוש לרעה העלולים להיות בשלטון אריסטוקרטי. ההמון הגדול, „עמי הארציים", אשר היו טרודים בדאגת פרנסה להמציא לחם לנפשם ולהרבנים הנחוצים להם, לא יכלו כמובן לגלות את אותן המגרעות ואת השמוש שהשלטון האריסטוקרטי הזה משתמש בכחו לרעת העם. אבל, תחת זאת, קמו מעת לעת אנשים מחברי „ועד המחוקקים" בעצמם להוכיח את חבריהם תופשי התורה על ממשלת עריצותם, וגם יש אשר הטילו בספק את אבטוריטותם של „המחוקקים".

בין המתקוממים לשלטון הרבנים נחשב גם משיח השקר

שבתי צבי, אשר חפץ לבטל את כל מנהגי הדת שטפלו הרבנים על החקים העקריים שבתורה. אבל הוא לא יכל לתת להעם, תחת המנהגים והחקים, תורת מוסר מזוקקה הנוסדה על מוסדות השכל (כאשר עשו המתקנים שקדמוהו); כי בימיו כבר היו היהודים שקועים יותר מדי במשפטיהם הקדומים, ושכלם המכוסה בערפלי ההזיה והבערות לא היה מוכשר לקבל תקונים שכליים. לכן נטל עליו לתת לאחיו הזיות והבלים חדשים תחת ההזיות וההבלים העתיקים. ויקרא לעזרתו את הבלי הקבלה. והקבלה כבר הכתה שרשיה עמוק בקרב היהודים בעת ההיא, וביחוד התפשטה התורה החדשה הזאת ע"י ספר ה„זוהר", אשר חבר ר' משה די ליאון (כן היא דעת ר' יש"ר מקנדיא) ואשר יחס אותו להתנא ר' שמעון בן יוחאי. ע"י ה„סודות" הצפונים בספר ה„זוהר" אומרים ראשי המקובלים להגיע ל„קבלה מעשית", כלומר לעשות נפלאות גדולות ולשדד את מערכות הטבע, ואחד המקובלים אשר חי בעת ההיא בפולין, ושמו ר' יואל בעל־שם, נודע לתהלה ע"י רפואותיו וסגולותיו אשר בהן הצליח לגהות מזור מחולים ובעלי מומים. לפי דבריו עשה את כל נפלאותיו בעזרת ה„קבלה המעשית" וה„שמות הקדושים"; אך באמת חולל את נפלאותיו בעזרת הידיעות המדיצינות אשר רכש לו, ובעזרת קסמי־תעתועים.

ור' יואל בעל־שם א) העמיד תלמידים רבים, אשר למדו אל דרכיו, ויצליחו לרפא חולים ולגלות גנבות (בדבר הגנבות יש לשער כי הם בעצמם היו הגנבים ולכן הצליחו על נקלה למצא את הגנבה; או כי עלה הדבר בידם בעזרת מרגליהם אנשי סודם).

אבל נמצא אנשים מתלמידיו אשר לא השתפקו במעשי תעתועים כאלה, כי אם הציבו להם מטרה יותר נעלה. הם ראו כי בכח האמונה, שהעם מאמין בהם, יהי לאל ידם לפעול הרבה גם לטובתם הפרטית וגם לטובת הכלל. ולכן הפצו להאיר את העם על פי דרכם, ולמשול בו בכח ההארה הזאת. בראשונה היתה מחשבתם, כנראה, רק להסיר את המגרעות שנקלטו

א) כנראה טעה שלמה מימון בשם, כי כונתו בודאי אל ר' ישראל בעל שם, ולא אל ר' יואל שלא השאיר אחריו זכרון גדול בישראל.

בתורת הדת והמוסר של היהודים. ביחוד ערכו מלחמה נגד הרבנים ונגד בעלי התשובה הסגפנים. את הראשונים הוכיחו על אשר לקחו להם קרנים בכח „למדנותם" להשתרר על כל העם: על דרכי פלפוליהם המעוקלים אשר בהם הם מביאים ערבוביה בחקות הדת; על עסקם בתורה לשם למוד גרידא ולא לשם מעשה, ועל עשותם את המצוות רק עפ"י חיצוניותן ולא עפ"י כונתן המוסרית. — ואת בעלי התשובה הסגפנים הוכיחו על צדקתם הדמיונית ומוסרם האוילי (כאשר הוכחתי על ידי דוגמאות אחרות באחד הפרקים הקודמים).

„המתקנים" האלה אומרים, כי התנאי הראשון לחסידות אמתית היא השמחה; וכן הם מתירים ויועצים ליהנות מכל מיני התענוגים, במדה הדרושה לנסוך על האדם רוח־עליצות, — כי רק במעמד רוח כזה נכון האדם לפעול פעולות. בעבודת־אלהים נחשבה להם העיקר „הפשטת הגשמיות", כלומר: הסח הדעת מכל הענינים הארציים, וגם מ„ישותם" בעצמם, למען „הדבק" במחשבה באלהים לבדו. במעשה ה„דבקות" הזאת הם נמצאים במצב „בטול היש", וכל מה שהם עושים במצבם זה נחשב בעיניהם, לא כפעולותיהם הם, כי אם כפועל ה'. — ובכן היתה „העבודה" שלהם רק מין הדרת־קדש עיונית („התבוננות") שאיננה נזקקה לזמן מיוחד ולתכנית מיוחדת. ובאמת התירו ראשי הכת לכל איש לעסוק „בהתבוננות" זו בכל שעה הנאותה לפי מדת הכרתו; אלא שבכל זאת יעדו לה מועד בזמן התפלה. ובתפלתם התאמצו ביחוד להפשיט את גשמיותם, כלומר להתעמק כל כך בדמיון שלמותו של הקב"ה, עד שבהעמקה זו הסיחו מדמיונם כל יתר הדברים וגם עצמותם הפרטית, וגופם לא הרגיש אז מאומה, לפי דבריהם.

אבל יען כי קשה מאד לבשר ודם להפשיט את גשמיותו, כי „המחשבות הזרות" מוציאות אותו לרגעים ממצב „ההתבוננות" המפשטה, — לכן חבלו תחבולות מוכניות (נענועים וצעקות) להניס את המחשבות הזרות, ולהמשיך את מצב „הפשטת הגשמיות" בכל עת התפלה. ואמנם מחזה משונה ונלעג מאד הוא לראות את מנהגי האנשים האלה בעת תפלתם: לרגעים הם

מפסיקים את תפלתם בקולות משונים ובתנועות מגוחכות (המכוונים כנגד השטן, כדי לאיים עליו לבל יפריעם מ„התבוננותם")‚ ובמלחמתם זו עם השטן ייעפו וייגעו כל כך, עד כי הם נופלים לארץ כמתעלפים אחרי התפלה. —

ואולם. אף כי דרכי העבודה האלה נאותים בעיקרם לתכליתם, הנה אין לכחד כי עלולים הם גם להפרזות מגונות. ההתעוררות הפנימית, הנולדה ע"י שמחת הנפש, תוכל להתהוות רק לפי מדת ההכרה של האיש. „בטול היש" לפני האלהים יוכל להיות מושכל רק אז, אם כח ההכרה עסוק כל כך בהתבוננות העצם האלהי, עד כי מפני גדל העצם הזה יחָלץ האיש מעצמותו הוא ודבק רק באותו העצם הנעלה לבדו. אבל אם כח ההכרה מוגבל בהתבוננותו, מפני גדל העצם, עד שאיננו יכל להתקדם הלאה, — אז אין כל ספק כי ההתעוררות הפנימית תעצר תחת להתקדם, בהיות כל כחות הנפש מתרכזות בהתבוננות בלתי פוריה כזו.

יש אשר נראה אנשים מבני הכת הזאת יושבים בטל כל היום, ומקטרתם בפיהם, והיה אם נשאלם במה עוסקות מחשבותיהם בכל העת הזאת? וענו ואמרו: אנחנו עוסקים ב„התבוננות"! ואמנם התשובה הזאת היתה תשובה נכונה, לוּ השתדלו האנשים האלה להרחיב את ידיעתם על השלמות האלהית, ע"י עסקם בתמידות בחקרי הטבע. אבל אחרי אשר באמת אין הדבר כן, כי ידיעות הטבע של האנשים האלה דלות ומוגבלות עד מאד, — לכן מובן מאליו הוא כי מצב „התבוננות" בלתי־פוריה כזו (בלתי פוריה — מפני אי־יכלתם ואי־ידיעתם), הוא מצב לא־טבעי. — ואף גם זאת כי הם מהליטים שהפעולות שהם פועלים בעת התפשטות גשמיותם הן פעולות ה' בעצמו. אבל זה יתכן רק, לוּ היו פעולותיהן תולדות דעת־אלהים נכונה ואמתית; אך מכיון שהן רק תולדות הכרה מוגבלת, מאליו מובן כי הם זוקפים על חשבונו של הקב"ה כל מיני שערוריות שהם עושים, כאשר הורה הנסיון בקרב הימים.

אבל איכבה התפשטה הכת הזאת, במהירות גדולה כל־

כך, בכל הארץ? איך זה נתקבלו דעותיהם החדשות באהבה רבה על לבם של חלק גדול מעמנו? הדבר הזה מתבאר על נקלה. הנטיה הטבעית אל הבטלה ואל חיי־הוזים, שהיא מורשה לרוב יהודי פולין המוקדשים ללמוד ולעיון; היבשה המשועממת של למודי גפ"ת שאינם נותנים כל פרי; העול הקשה של החומרות והסיגים והגזרות של הרבנים, אשר תורת החסידים החדשים נראית כמקילה בהם; גם הנטיה להזיה ולפלאות, נטיה המוצאת מזון בתורת החסידות; — כל אלה חוברו יחדו לפלס נתיב „לחסידות" בקרב בני ארצנו, ולהקל לה את פרישת ממשלתה.

ואמנם בראשונה התקוממו הרבנים והחסידים ממין הישן לנגד התורה החדשה, ויתאמצו לגדור הדרך בעדה; אבל סוף סוף גברה יד החסידות החדשה, מפני הטעמים הנ"ל. ואולם האיבה והמשטמה בין שני הצדדים לא חדלה, ותרבינה המחלוקות ועדת ישראל נחצתה לשתי מפלגות: לחסידים ולמתנגדים. —

בימים ההם, בימי „מלמדותי", עוד לא היה לי מושג נכון מהכת הזאת ולא ידעתי מה לחשוב עליה. והנה אנה לי המקרה להודע אל איש צעיר לימים מבני הכת הזאת, אשר עבר דרך עיר מושבי, ואשר כבר זכה לדבר פה אל פה עם ה„רביים". האיש הזה לא היה אמנם בקי בענינים הפנימיים של הכת, ולכן לא יכל לענות על כל השאלות אשר ערכתי אליו; רק זאת אמר לי כי אין דבר נקל מהתקבל לחבר בכת הזאת. כל איש המרגיש בנפשו את החפץ להשתלם ואיננו יודע איך להגיע אל השלמות, או איך להגות מן המסלה את המכשולים המתקוממים לנגד חפצו זה, יקום וילך אל ה„רביים", וע"י הדבר הזה הוא נעשה ממילא לחבר להכת. ובבוא האיש אל „הרבי" איננו צריך להודיעו מאומה מהמגרעות שבמדותיו, מארחות חייו הקודמים וכו' אחרי אשר כל הדברים האלה גלוים וידועים להרבי גם בטרם יגיד. כי אין דבר נעלם מהרבי; לב כל איש ערום נגדו, וכל מצפוני הנפש גלוים לפניו. הוא מגיד מראשית אחרית ועיניו משוטטות בכל הארץ. — „ההורה" אשר הם מטיפים לשומעיהם, איננה „דרשה" המוכנת והערוכה מראש; כי כזאת יעשו רק

המטיפים מלבם, האומרים דברים שהורם רוח מבינתם ולא אשר שם ה' בפיהם, — תחת אשר „תורת" „הרביים" הם דברי אלהים, שנולדים בלבם פתאם, בלי שום הכנה, ע"י הערת רוח מרום, בעת שהם מתפשטים את גשמיותם.

כזאת וכזאת הגיד לי האיש על אדות החסידות וראשיה. דבריו לבבוני מאד, וביחוד התפעלתי מאד מהדמות אשר ערך ל„התורה האלהית" שהרביים מטיפים ע"י התעוררות פתאומית, ואבקש מאתו להגיד לי, לדוגמא, דברים אחרים מ„התורות" האלה. האיש דפק בכפו על מצחו כמו חכה לרוח הקדש, ואחרי כן פנה אלי בהתלהבות עצומה, ובהניעו את זרועותיו החשופות למחצה, פתח ואמר:

„שירו לה' שיר חדש, תהלתו בקהל חסידים". רבנו באר את הפסוק הזה בדרך כזו: כשם שמדותיו של הקב"ה, שהוא השלם בתכלית השלמות, נעלות עד מאד על מדותיו של עצם בעל תכלית, כן גם תהלתו (שבה מתוארות מדותיו) צריכה להיות נעלה ורמה מתהלתו של בשר ודם. והנה עד הנה היינו מהללים את ה' בתור עושה נפלאות גדולות לבדו (כגון גלוי נסתרות, ידיעת עתידות, וכו'), ואולם עתה אחרי אשר גם „צדיקינו" עושים את אותן הנפלאות בעצמן, הנה אין עוד יתרון להקב"ה מהם בתהלה כזו, ולכן עלינו להמציא עתה תהלה חדשה להקב"ה, הראויה רק לו לבדו. וזה שאמר הכתוב „שירו לה' שיר חדש, (כי) תהלתו (שהללנוהו עד כה, הנה נמצאת עתה גם) בקהל ח ס י ד י ם".

התפעלתי עד מאד מדרכי הבאור החדש חזה, ואבקש מהאיש להגיד לי עוד דברי הורה ממין זה. ויוסף האיש ויאמר: „והיה כנגן המנגן ותהי עליו רוח ה'" פירוש הכתוב הזה לפי באור רבינו כן הוא: רוח הקדש איננו שורה על איש שהוא בבחינת פ ו ע ל, כי אם על זה שהוא בבחינת פ ע ו ל, בבחינת כלי נגון. וזה פירוש הכתוב: „והיה כנגן המנגן", כלומר אם „המנגן" (זה הצדיק) ישים את עצמו „כנגן". ככלי שיר הנפעל מאחר; רק אז „ותהי עליו רוח ה'".

„ועתה" הוסיף האיש לאמר „שמע נא את באור דברי

המשנה בפרקי אבות „יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך". רבינו מבארים את המשנה הזאת לאמר: אם יתן איש כבוד לעצמו, אז בודאי לא ישמח בכבוד הזה, כי כבוד כזה מביא לידי גיחוך. אבל גם הכבוד שאחרים נותנים לנו, צריך גם הוא להיות נלעג בעינינו, אחרי אשר הכבוד לא יוסיף מאומה על ערכנו הפנימי, האמתי. וזה שאמר התנא: „יהי כבוד חברך (הכבוד שחברך נותן לך) חביב עליך כשלך" (כלומר ככבוד שאתה נותן לעצמך); כשם שהכבוד האחרון נלעג בעיניך, כן צריך להיות גם הכבוד הראשון. — כמובן התפעלתי מאד מהבאור המחוכם הזה האוצר בקרבו מוסר יקר. —

הדברים אשר הודיעני האיש על אדות „החסידים" הלהיבו את דמיוני עד מאד, ותבער בי אש התשוקה להתחבר אל הכת החדשה. בקצר רוח חכיתי לקץ זמן עבודתי בבית אדוני, וכאשר בא היום שקויתי לו, שמתי לדרך פעמי — לא לעיר מגורי הקרובה, כי אם אל העיר מֶזֶריטש הרחוקה, מקום משכן כבודו של הרבי ר' בֶּר.

שבועות אחדים כתותי את רגלי בדרך עד אשר באתי למחוז חפצי. אחרי הנפשי מעט מעמל הדרך הלכתי אל בית ה„צדיק", בתקותי כי יקבלני כרגע. אבל בבואי אל ביתו הוגד לי כי הצדיק לא יקבלני עתה, אך הקדש הקדישני לסעוד על שלחנו יחד עם יתר האורחים אשר באו לראות את פניו, ובעת הסעודה אזכה לראות את הוד קדושתו ולשמוע מפיו דברי תורה נעלים, אשר בהם אמצא גם דברים המכוונים לי לבדי; באופן שהראיון הזה, אף כי יהיה ראיון כללי, בכל זאת אוכל לחשבו כזכות מיוחדת הנתונה רק לי לבדי.

ביום השבת באתי אל הסעודה הנאדרה, ואמצא בבית הצדיק קָהל אנשים נשואי־פנים אשר באו הנה ממחוזות שונים. לסוף הופיע גם הצדיק בכבודו ובעצמו, והוא איש תואר המעיר יראת הכבוד בלב כל רואיו, כל בגדיו אטלס לבן, גם נעליו לבנות, וגם קופסת הטבק שלו — לבנה (מראה הלבן הוא מראה ה„חסד" אצל המקובלים). הצדיק נתן „שלום" לכל אחד מהאורחים, ואז ישבנו כלנו אל השלחן,

בכל עת הסעודה שררה דומית־קודש בין המסובים. אחרי תם הסעודה נתן הצדיק בשיר קולו, והמנגינה נאדרה ומרוממה את הרוח. אחרי כן שם את כפו על מצחו ויתבונן זמן מה, ואז החל לקרא את כל האורחים בשמם ובשם עירם. כמובן התפלאנו כלנו מאד על הדבר הזה. אז צוה הצדיק לכל אחד מאתנו לאמר לפניו פסוק אחד מתנ"ך, ואחרי אשר עשינו כמצותו, החל הרבי לדרוש דרוש אשר בו הביא בחוברת באומנות גדולה את כל הפסוקים השונים אשר הגדנו לפניו ואשר לוקחו ממקומות שונים מכתבי הקדש; ועוד הפליא לעשות מזאת, כי כל אחד מאתנו דמה למצא באותו חלק של הדרשה, המוסב על פסוקו הוא, רמזים אחדים המכוונים אל עניניו הפרטים ואל מחשבות לבו הוא. הדבר הזה הפליא את לבנו עד מאד.

אבל לא ארכו הימים, והתפעלותי החלה להתקרר, והכבוד הגדול אשר הגה לבי להרבי ולהכת בכלל הלך ומעט מיום ליום. לאט לאט נוכחתי כי באוריהם המחוכמים בשקר יסודם, ומלבד זאת הם סובבים המיד על ציר עיקריהם הנפרזים („בטול היש", וכו'), באופן שהאיש אשר שמע „תורה" אחת מתורתם לא ימצא עוד כל חרש בדברי „תורתם". גם מעשי נפלאותיהם התבארו לי באופן פשוט וטבעי מאד: הידיעות שהם מקבלים מאנשי שלומם וממרגלי חרש הנפוצים בכל המקומות; מדה ידועה של בינה והכרה באנשים הבאים אליהם, יחד עם חכמת הפרצוף ועם השאלות שהם שואלים את כל איש בחריצות יתרה למען גלות מצפוני הלבבות, — כל אלה הועילו לתת את „הצדיקים" כנביאים בעיני ההמון הפותה ולעשות להם שם גדול.

גם כל אנשי הכת נבזו בעיני בגלל דרכי ליצנותם הגסה ועליצותם הפרועה. לדוגמא ממשובתם אביא בזה מעשה אחד. פעם אחת נאספנו בבית הצדיק לתפלת השחרית, כמשפטנו בכל יום, ואיש אחד מבני החבורה בושש מעט לבוא, וכאשר בא שאלוהו חבריו לסבת אחורו, ויגד להם האיש כי אשתו ילדה בת בלילה שעבר, ולכן אחר לבוא. אז החלו האנשים לברכו ב„מזל טוב" בקול שאון גדול; ויצא הצדיק מחדרו וישאל מה קול ההמולה הזאת, ויענוהו החסידים: אנחנו מברכים את פ.

במזל טוב, כי אשתו ילדה לו בת. „בת?!" קרא הצדיק בבוז ובקצף „יותן לו מלקות!" — אבי הבת סרב לקבל עליו פסק דין זה, כי לא יכל להבין מדוע יתן הוא את גוו למכים בגלל חטא שחטאה אשתו בלדתה בת. אבל סרבנותו וטענותיו לא הועילו לו; החסידים תפשו בו וימתחוהו על המפתן וילקוהו כראוי. המעשה הזה ברח את דעת כלם (כמובן חוץ מהנלקה), ואז העירם הצדיק להתפלל, באמרו: „עתה, אחי, עבדו את ה' בשמחה!".

ובכן גמרתי בלבי לעזוב את העיר הקדושה מֶוריטש, ובאחד הימים הלכתי אל הצדיק ואקח את „ברכתי", ואפרד בשלום מכל „אנשי שלומנו", ואסע במחשבה מוחלטת לבלי שוב עוד אל „החסידים".

עתה אדבר נא דברים אחדים על המערכת הפנימית של הכת הזאת.

כפי שהורוני נסיונותי, נוכל לחלק את ראשי הכת (ה„רביים") לארבעה מינים: א) החכמים. ב) הערומים. ג) הגבורים. ד) הטובים. — מובן מאליו הוא כי הראשונים במעלה, המושלים ביתר המינים, הם החכמים. השליטים העליונים האלה הם אנשים נאורים אשר רכשו להם ידיעה עמוקה בחולשות האדם ונטיות המניעות את פעולותיו, ואשר עוד בראשית ימיהם הכירו לדעת כי „טובה חכמה מגבורה": יען כי הגבורה תלויה במקצת גם בחכמה, כי בלי חכמה ובינה לא ידע הגבור איך להשתמש בכחו הגדול, ופעולתו תהי מוגבלת, תחת אשר החכמה איננה תלויה כלל בגבורה. האנשים האלה כוננו את כל מחשבותיהם אל מטרה אחת: למשול ולהתעמר באנשים בני חורין, כלומר להשתמש ברצונם ובכחם של אחרים, באופן שאלה האחרים ידמו כי הם פועלים רק לטובת עצמם בעת אשר באמת הם פועלים גם לטובת הראשים המושלים. אל המטרה הזאת יש להגיע רק ע"י חבור וקשור של כל הכחות לקבוץ אחד בסדר נכון ותכליתי, באופן שעל ידי דחיפה קלה יוכל הקבוץ המסודר הזה לחולל גדולות, ואף אמנם אין כל הונאה ותרמית במעשה הזה, אחרי אשר הנפעלים משיגים באותה שעה גם את מטרתם הפרטית

בדרך יותר קלה, כאמור .

ה ע ר ו מ י ם משתמשים גם הם ברצונם ובכחם של אחרים לטובת עצמם; אבל יען כי הם יותר קצרי עין ויותר בהולים להשיג חפצם, לכן על הרוב הם משתדלים להגיע אל מטרתם על חשבון ה„אחרים" הפועלים ר ק ל מ ע נ ם. ולכן נכללת אומנתם לא רק בזאת שהם מסתירים מה„אחרים" את המטרה שהם רודפים אחריה (כמעשה ה„חכמים"), כי אם גם בהסתירם מה„אחרים" את הנזק שהם גורמים להם (להאחרים) בהבנותם מחורבנם.

ה ג ב ו ר י ם הם אנשים אשר בכחם המוסרי, שנוצר עמהם מלידה או שקנו להם ברבות הימים, הנם מושלים בחולשות של יתר האדם א); ביחוד אם כחם המוסרי היא גבורה שאיננה מצויה באנשים אחרים, כמו למשל כבישת כל התאוות מלבד התאוה האחת שהיא תכלית כל מעשיהם.

ה ט ו ב י ם הם אנשים רפי המזג, אשר כח רצונם נפעל תמיד מאחרים, והמשיגים את מטרתם לא ע"י משלם באחרים כי אם בתתם לאחרים למשול בהם.

ה ח כ מ י ם הם, כאמור, הראשונים במעלה; כי הם מביטים ממרום מעמדם על יתר המינים הנז' ורואים את מעשיהם ותכונתם, תחת אשר האחרונים, העומדים תחתיהם, אינם רואים אותם. לכן מושלים „החכמים" בכל שלשת הנז': הם משתמשים

א) אני ידעתי את אחד ה„גבורים" האלה. זה היה עול־ימים, כבן כ"כ שנה, דל־בשר, מבנה גוו היה רפה ופניו זזורים. הוא עבר במדינת פולין לעשות נפשות לכת החסידים. לאיש הזה היה כח נסתר במראה ובמבט עיניו להטיל אימה על הבריות ולהכריחם לסור למשמעתו, עד כי משל בהם ממשלת עריץ. בבואו אל עיר שאל מיד לסדרי הקהלה, והדבר אשר לא ישר בעיניו צוה לבטל ולעשותו באופן אחר; ופקודותיו נשמרו ונעשו בתכלית הדיוק. ראשי הקהלות חרדו וחלו מפניו, אף כי כרובם היו אנשים זקנים ונכבדים אשר קטנם עבה ממתניו בידיעת התורה. פעם אחת התיצב לפניו אחד מגדולי הלמדנים אשר מאן להאמין באלהותם של „הצדיקים"; אז הביט הגבור עליו במבט־רגז, והמבט הזה החריד ככה את ה„מתנגד", עד כי מרוב בלהתו אחזתו קדחת עזה אשר גם מת בעבור בה ימים אחדים. — את רוח הגבורה והאמץ הזה רכש לו ה„גבור" הנז' ע"י תנוכו בדרכי הסטואיקים שהחל להתחנך בהם עוד בקדמות נעוריו.

בצד הטוב של ה„ערומים", ויחד עם זה הם משתדלים להכשיל כחם, בהערימם עוד מהם; באופן שבעת שהערומים מדמים כי הם מרמים, הנם באמת רק מרומים. — כמו כן משהמשים ה„חכמים" להשגת מטרות נכבדות גם בעזרת ה„גבורים", ויחד עם זה הם משתדלים לעצור בעדם, בשעת הצרך, בהעמידם להם לשטן כחות רבים, רבי הכמות אם גם לא רבי האיכות ככח ה„גבורים". — גם בעזרת ה„טובים" משתמשים ה„חכמים", בשימם את ה„חלשים" האלה למופת לאחרים, בתור סמל ההכנעה והמשמעת, למען יעשו האחרים כמוהם ולא יעיזו לפעול מדעת עצמם ולהיות למכשול להם, לה„חכמים".

השליטים העליונים האלה, „החכמים", מתחילים את דרכי חייהם ב„סטואיציזם", וגומרים באפיקורסות הגונה. בתחלה הם מתנהגים כדרך החסידים הראשונים, מדקדקים במצוות עד מאד, עוסקים בתשובה ובכבישת יצרם, ככל מנהגי „בעלי המוסר". אבל תחת אשר „בעלי המוסר" חושבים את הסטואיציזם למטרה בפני עצמה, הנה הם, „החכמים", חושבים אותו רק לאמצעי להגיע על ידו אל המטרה הכי נכבדה של האדם: אל ה א ו ש ר. לכן, אחרי אשר קנו להם מדרכי הסטואיציזם די צרכם להכליתם, הם מטהרים אל תכליתם העקרית: ל י ה נ ו ת מ ה א ו ש ר. ומנהגי הסטואיציזם, אשר בהם התחנכו, יועילו להם הרבה בבואם ליהנות מהחיים, כי ע"י המנהגים הקשים ההם הוחדו והתעדנו הרגשותיהם לכל מיני התענוגים; תחת אשר הרגשות התענוגים של האפקורסים הגסים הולכות וקהות תמיד. ובהיותם רגילים למשול ביצרם, לא יחפזו לקחת מכל התענוגים המוזדמנים להם (כמנהג האפיקורסים הגסים), כי יש ביכלתם לכלא את רוחם ולדחות את התענוג הבא לידם עד אשר יבחנו את ערכו האמתי לדעת אם כדאי ליהנות ממנו.

ואמנם אי אפשר לאמר כי „הצדיקים" האלה עושים מה שהם עושים בדרך תבונה ובשטה מסוימת הערוכה מראש בהגיון נבון. החלטה כזאת לא נתנה להאמר; יען כי „הצדיקים" א י נ ם א נ ש י מ ד ע. אבל יש לשער כי בתחלה ימריצם מ ז ג ם ה ט ב ע י לעשות מה שהם עושים, ואחרי כן הם נמשכים אחרי

מושגי הדת שלהם, ורק ברבות הימים הם מגיעים אל הכרה ברורה של שטתם בכל טהרתה, אשר נעלמה מהם בעצמם בתחלה, ואז הם משתדלים לרדוף אחרי מטרתם בדרך אשר החלו ללכת עליה מבלי הדעת.

ובכן היתה הכת הזאת (בנוגע למטרתה ולאמצעיה) למין „חברה מסותרה", שהיתה יכולה לפרוש ממשלתה כמעט על כל האומה הישראלית ולחולל בה מהפכה רבת הערך ורבת התוצאות מאד, — לולא הסכילו אחדים מחבריה לעשות פרעות ושערוריות אשר נתנו חרב בידי „מתנגדיה" ואשר הקלו לאויביה לנצחה ולהכשיל כח ממשלתה.

אחדים מבני הכת הזאת הגדישו את הסאה במנהגי „בטולם", זיפרו כל חקות הנמוס במשובתם הפרועה: הם התרוצצו בחוצות ערומים בלי לבוש, עשו צרכיהם בפני כל, ועוד מנהגי „בטול" באלה. גם דברי „תורתם" אשר הטיפו בלי הכנה בהתפשטם את גשמיותם, היו מלאים אולת ורעות רוח וענינים מסוכסכים בלתי מובנים. ואחדים מהם השתקעו כל כך ברעיון התפשטות הגשמיות ו„בטול היש", עד כי יצאו פשוט מדעתם, בחשבם באמת ובתמים כי ה„יש" שלהם איננו עוד במציאות. ומלבד זאת יצא הקצף עליהם בגלל מנהגי הגאוה והבוז אשר התנהגו עם כל איש שאיננו מ„אנשי שלומם"; ביחוד הראו אותות בוז אל הרבנים, אשר אמנם לא נקו ממגרעות אבל בכל זאת הן גדולים ונכבדים הם, ספאת ערכם ומפאת פעולותיהם, הרבה יתר מחבר הבטלנים הבוערים האלה.

אז החלה המלחמה על ה„חסידים" האלה. בראש המלחמה עמד הגאון הנודע לתהלה בכל תפוצות ישראל, ר' אליהו מוילנה. הודות לאבטוריותו של הגאון הזה כשל כחה של הכת, ועתה לא נשאר ממנה כי אם „שבלים בודדות" המפוזרות והמפורדות במדינות אחרות.

כ.

המשך מהקודם ודברים אחדים על „סודות" הדתות.

החברה המסותרה הנז׳ נותנת לי מקום להציע בזה לפני משפט הקורא הנבון את דעתי על ה„סודות" בכלל ועל „סודות הדתות" בפרט.

ה„סודות" בכלל הם הדרכים, האמתים או הנחשבים באמתים, שבהם מבארים את היחס שבין הסבה אל המסובב בעניני הטבע, אם אותו היחס איננו יכל להתבאר לכל אדם בדרך השכל הטבעי. ואלם האמתיות הנצחיות, כלומר באורי היחס שבין הנמצאות, הנוסדים על ההכרה וחקירות שכליות, אף כי אינם נודעים אלא לאנשים מועטים, בכל זאת אינם יכלים להחשב כ„סודות", אחרי אשר אפשר לכל איש לגלותם בהשתמשו בכחות שכלו. — ותהת זה נחשוב לסודות הטבע את פעולות הסימפַּתיה והאנטיפַּתיה, את מיני הרפואות הנקראות בפי הרופאים Specifica, וכדומה מן הדברים אשר נודעו לאנשים אחדים רק במקרה ואשר התאמתו אחרי כן על ידי נסיונות וההתבוננות. הדברים האלה הם „סודות הטבע", יען כי אי אפשר לאדם לגלותם ע"י השמוש בכחות שכלו, אלא רק במקרה או במסורת איש מפי איש. ואולם אם ה„סודות" האלה אינם מתאמתים אחר כן ע"י הנסיון וההתבוננות, ובכ"ז ימצאו אנשים המאמינים בהם, אז תקרא האמונה בסודות האלה בשם אמונה־תפלה או אמונת־שוא (אַבערגלויבען).

הדת היא הברית שבין האדם ובין עצם אחר ממדרגה עליונה. ואולם צריך להניח כי יש יחס טבעי בין האדם ובין אותו העצם הנעלה, באופן שאם ימלאו שני הצדדים אחרי דברי הברית הזאת תגיע תועלת לשניהם. והיה, אם היחס הטבעי הזה הוא יחס אמתי, וההתחייבות של שני הצדדים מחויבת בו, אזי תהי הדת הזאת דת טבעית אמתית; ואם אין — אזי נקרא לה דת טבעית לא־אמתית. — ואם אותה הברית תכרת כמשפט לכל פרטיה ודקדוקיה בין האדם ובין העצם הנעלה (או בין באי

כחו), או הולד מזאת הדת החיובית, או הדת של התגלות אלהות.

היהדות, שהיא גם דת־טבעית גם דת־חיובית (כאשר בארנו בפרקים הקודמים), היתה בתחלה ברית מוסכמת בשתיקה, ואחרי כן ברית כרותה בפירוש בין אנשים ידועים ובין העצם הנעלה על כל, אשר הופיע בכבודו ובעצמו (בחלום ובחזון הנבואה) אל האבות הראשונים, ויודיע להם את רצונו, ואת השכר שיקבלו בעשותם רצונו ואת הענש שיגיע אליהם אם לא יעשוהו; ובהסכם שני הצדדים נכרתה אז הברית הדתית הזאת. וברבות הימים חדש הקב"ה את בריתו זאת עם בני ישראל במצרים, על ידי שליחו ובא־כחו (משה), וההתחייבות של שני הצדדים נקבעו ביתר באור; ולאחרונה אושרה הברית הזאת בכל תקף המשפט, משני הצדדים, ע"י מתן התורה על הר סיני.

הקורא החכם יבין מעצמו כי כל הדברים האלה על אדות הברית בין ה' ובין האדם, אינם דברים כפשוטם, כי הברית הזאת היא רק מליצה ציורית לקרב את הדבר אל השכל. העצם הנעלה איננו יכל להתגלות אלא בתור רעיון אל שכל האדם; ומה שנגלה אל האבות ואל הנביאים (לפי מדרגות השגתם) בצורה גשמית, לא היה הקב"ה בעצמו ובכבודו אלא מין בא־כחו. גם הברית שהקב"ה כורת עם האדם אין תכליתה להשלים חפצם וצרכיהם של שני הצדדים; כי להקב"ה אין כל צרכים, וגם האדם לא ישיג את צרכיו ותועלתו ע"י הברית הזאת, כי אם ע"י שמירתו את היחס (הנוסד על חוקי הטבע) שבינו ובין יתר נמצאי הטבע. ובכן ברור הוא כי הברית הזאת צריכה להיות מחויבת בטבע השכל, מבלי שים לב אל שום תכלית. —

ההבדל בין היהדות ובין הפַּגָנות (היידנטום) הוא, לפי דעתי, בזה, שהראשונה נוסדה על חוקי השכל הברורים והמוכרחים בהחלט, תחת אשר האחרונה נוסדה על חוקי הטבע החמריים שהכרחיותם היא רק אפשרית, ואשר על כן היא מביאה לידי הכרת רבוי אלהות. הפגנות מגשימה בכח הדמיון את כל סבה מיוחדת, כלומר היא מציירת בדמיונה את

הסבות השונות בדמות עצמים שכליים, והיא אותה אותן לאלהות. ובהוכחה לאט לאט, ע"י הנסיון, כי כל הסבות האלה שנהיו אצלה למיני אלהות, תלויות בפעולותיהן זו בזו, ובבחינה ידועה סרה כל אחת מהן אל משמעת חברתה, אז תכין לה הפגנות לאט לאט שטה שלמה של תיאולוגיה, היא התיאולוגיה הפגנית אשר בה מוגבלת בפרוטרוט מעלת כל אחד מהאלילים ופקודתו, ויחוסו אל יתר מיני האלהות.

ואולם היהדות הכינה לה כבר בראשיתה שטה מסוימת, היא שטת האחדות של כל סבות הטבע, והאחדות הזאת היא היסוד לתורת היהדות. ואמנם כל עיקר כונתה של תורת האחדות הזאת היא רק לסדר ולקשור יחד את כל מחזות הטבע השונים, אבל כמובן היא מניחה כדבר המובן מאליו את ידיעת החליפות בסבות הטבע השונות. אפס כי בני ישראל מאהבתם אל השטה ומחרדתם על העיקר היסודי, אחדות הטבע, שישתמר בכל טהרתו, הזניחו כליל את השמוש המדעי בעיקר הזה; לכן היתה דתם אמנם לדת טהורה ונקיה מכל סיג והערובה זרה, אבל גם לדת בלתי פוריה עד מאד, בנוגע להרחבת הידיעות וגם בנוגע לשמושה בחיים המעשיים. והדבר הזה יתן לנו באור נכון להתלונתם התמידית על ראשי הדת שלהם, ולדבר פשעם לעתים קרובות באלהי אבותיהם ולכהם לעבוד אלהים אחרים. הם לא יכלו לכוון את מעשיהם בעת ובעונה אחת גם אל שמירת טהרת העיקר וגם אל השמוש התכליתי בדתם (כמו שעושים עתה העמים הנאורים). ולכן היו מחויבים להחטיא את אחת משתי המטרות האלה. — ולאחרונה באו עוד התלמודיים ויכניסו ביהדות המון חוקים ודינים שאין להם כל תכלית ממשית ומעשית ויעשו את היהדות לדת יבשה וחנוטה, ויהפכו את תורה למשחית.

ובכן, תחת אשר כונת המחוקק הראשון היתה כי הדת הישראלית תעשה את ישראל לעם חכם ונבון מכל העמים, — הנה ע"י השמוש האי־תכליתי עשתה אותם דתם לעם סכל ונבער מדעת יותר מכל הגוים. כי תחת לחבר את ידיעת הטבע

עם ידיעת הדת, באופן שהראשונה (שהיא חמרית) תהי כפופה אל האחרונה (שהיא רוחנית), כיחס החמר אל הצורה, — הנה באמת הזניחה הדת כליל את ידיעת הטבע, וה„עיקר" הנשמר בטהרתו (כלומר עיקר „אחדות הטבע") נשאר בלי כל שמוש מעשי. —

עתה נשים פנינו אל סודות הדת. „סודות" הדת הם ענינים ומעשים הנאותים היטב אל המושגים והעקרים, ואשר כונתם הפנימית היא רבת הערך מאד, אבל לפי צורתם החיצונית הם בלתי־הגונים, נלעגים, או מכוערים. לכן הסתירו אותם מעיני האנשים ההמוניים שאינם יכלים להסתכל בפנימיותו של דבר, ולא הראו להם לא את הענינים והמעשים בעצמם וגם לא את צורתם החיצונית, באופן ש„הסודות" היו סודות כפולים להמון: הסודות הקטנים, זה עצם הדברים והמעשים; והסודות הגדולים — זו כונתם הפנימית.

ממין הסודות האלה היה, למשל, ה א ר ו ן (ארון העדות) שעמד בתחלה במשכן ואחרי כן בקדש הקדשים בבית המקדש; זה הארון אשר לפי עדותם של סופרים עתיקים דמה אל הארגז הקדוש שבקדש הקדשים (Adytum) בהיכלי היונים והרומאים. (גם אצל המצרים אנחנו מוצאים ארונו של השור אפים, אשר אמנם כונה נכבדה צפונה בו, ובכ"ז הסתירוהו מעיני ההמון מפני חיצוניותו הבלתי מהוגנת.) — על ארון העדות אשר היה במקדש שלמה נאמר בפירוש בספה"ק „אין בארון רק שני לחות האבנים". ואולם על הארון אשר היה במקדש השני אנחנו מוצאים בהלמוד מאמר שראוי לשים לב אליו: „בשעה שנכנסו נכרים להיכל ראו כרובים המעורים זה לזה, הוציאום לשוק אמרו ישראל וכו' מיד הזילום". תבנית הכרובים „המעורים זה לזה" היתה דמות מוחשית מההתחברות של כנסת ישראל עם הקב"ה, אבל הסתירוה מעיני ההמון לבל יקל ראשו בה; כי ההמון רואה רק את הצורה החיצונית ולא יבין את כונתה הפנימית. כי על כן עמדו הכרובים מ א ח ר י הפרוכת [א].

א) מיימון טועה כה טעות גדולה: הארון והכרובים ל א ה י ו כ ל ל

ממין זה היו כל המסתורים (סודות) של הדתות העתיקות בכלל. ואולם הסוד היותר גדול בדת הישראלית זה השם יהוה המביע את ההויה המוחלטת מבלי שים לב אל מיני ההויה השונים. יוסף הכהן אומר בספרו „נגד אפיון": „התורה הראשונה של דתנו מלמדת כי אלהים מכיל את כל הנמצאים, הוא העצם השלם בתכלית השלמות, והוא הסבה היחידה לכל ההויה". לפי דעתי יבוארו בדברים האלה דברי ה' אל משה: „אהיה אשר אהיה וגו" זה שמי לעולם וזה זכרי לדור דור"; כונת הדברים האלה לפי דעתי היא, כי הדת הישראלית נוסדה על אחרות האל, שהיא הסבה הבלתי אמצעית לכל המציאות. והדברים האלה מתאימים אל דברי הכתובת הנפלאה על הפירמידה בזאים: „אני מה שהיה, מה שהוה ומה שיהיה; שום בן־תמותה לא הסיר את הצעיף מעל פני". וכן נאמר גם בכתובת על מצבת איזים: „אני כל מה שנמצא" — שם הוי"ה נקרא בפי חכמי התלמוד „שם העצם" א), רצוני לאמר השם הנאה לעצמותו של הקב"ה מבלי שים לב אל פעולותיו. ואולם יתר שמותיו של הקב"ה הם רק כנויים המביעים את מדותיו ותכונותיו, המשותפות גם ליצוריו, והמצויות בו במדה היותר נעלה. למשל „אלהים" פתרונו אדון ושופט; „אל" פירושו חזק ותקיף; „אדני" מלשון אדנות — וכן כל יתר שמותיו. חכמי התלמוד גדשו עוד את הסאה בהחליטם כי כל דברי ספה"ק הם שמותיו של הקב"ה והמקובלים אחזו בהחלטה זו ולא הרפו ממנה, ויבקשו וימצאו בספה"ק לא רק את שמותיו של הקב"ה (לפי ראשי מדותיו שנכללו בעשר ה„ספירות") כי אם גם את צרופי שמותיו ואת צרופי הצרופים עד אין קץ.

אבל יש עוד מין של „סודות־הדת": זו ההכרה כי הדת היא, לפי אשר יבינוה אנשים נאורים, איננה מכילה כל סוד. ההכרה הזאת הוכל לתת מקום לשני מיני השתדלות: ההשתדלות

* במקדש שני, ומאמר התלמוד הנו' (יומא נ"ד) מוסב כמובן על חרבן בית ראשון. גם שכח מיימון כי באותו המקום בתלמוד נאמר: „בשעה שהיו ישראל עולים לרגל היו גוללים להם את הפרוכת ומראים להם את הכרובים המעורים זה בזה ואומרים להם ראו חבתכם לפני המקום כחבת זכר ונקבה"; הרי שלא היו מסתירים את ה„סוד" הזה.

א) השם הזה לא נמצא בתלמוד.

האחת תכליתה להוציא לגמרי מלב העם את הדעה כי יש סודות בדת, ולגלות להם את ה„סודות הגדולים", וממילא לא יהי עוד מקום ל„סודות הקטנים". וההשתדלות השניה הכליתה, להפך, להחזיק בלב העם את האמונה בסודות, ולשמור את הסודות ה„קטנים" עם ה„גדולים".

השתדלות הדת הישראלית, לפי כונת מחוקקה, היא מהמין הראשון. משה והנביאים השתדלו תמיד לשנן לבני ישראל כי עיקר הדת היא לא שמירת המנהגים והצירימוניות החיצוניות, כי אם דעת אלהים (להכיר לדעת כי אלהים הוא עלת העילות וסבת הסבות), ועשות צדק לפי חקות השכל.

ואולם בדתות של הפגנים אנחנו מוצאים עקבות גלויים מההשתדלות של המין השני. אך בכל זאת אינני נוטה להאמין כי הפגנות השתדלה להונות בצדיה, כדעת חוקרים רבים; אדרבא, אני משער כי מחוקקי דתי הפגנות היו על הרוב רמאים מרומים; וההשערה הזאת נאותה יותר לטבע האדם. ובאמת קשה לי לחשוב כי רמאות מסותרה כזו תמסר מאיש לאיש במשך דורות רבים; מסורת כזו למה היא באה? התקצר ערמת הבנים לחולל שטת־רמאות בעצמם ככל אשר עשו אבותיהם? הן יש מושלים רבים אשר לא קראו מימיהם את ספרו של מַקיאבל, ובכל זאת הם יודעים מדעת עצמם להתנהג על פי דרכי השלטון אשר קבע בספרו להלכה.

כת החסידים, אשר עליה דברתי בפרק הקודם, דומה במטרתה ובאמצעיה אל „חברת האיללומינַטים" (ה„מאירים"), אשר במדינת בַּיערן. מטרתה היתה להפיץ אור בין העם ההולכים בחשך; ונפלא הדבר כי לתכלית זו השתמשה בהבלי השוא ובאמונה־תפלה, כלומר דוקא בתחבלות חשוכות. היא השתדלה ביחוד למשוך אליה את הצעירים, ובעזרת דעת הבריות שקנתה בנסיון, השתדלה לעשות את כל אדם למה שנועד מטבעו ולהעמידו במקום הראוי לו. לכל איש מחברי הכת הזאת הותר לדעת ממטרת החברה וממערכתה הפנימית, רק במדה הנחוצה לו להביט על העומדים התחתיו אבל לא אל

העומדים ממעל לו (על ראשי הכת).

וראשי הכת הבינו את האומנות להביא בלב העומדים תחתיהם אמתיות שכליות על ידי תמונות נשגבות, ולהפוך את הדמיונות הציוריים שבלבם לאמתיות שכליות. וכמעט נוכל לאמר עליהם: הם הבינו שיחת חיות ובהמות — זו חכמה נכבדה מאד הנחוצה לכל המורים לעם. — על ידי הסירם את החסידות העצובה, מצאה תורתם החדשה חן עד מאד בעיני בני הנעורים השואפים לחיים ולפעולות. תורת „בטול היש", היא, בעמק כונתה, היסוד לפעולה עצמית; כי על ידי „בטול היש" יבוטלו ויכחדו כל דרכי המחשבה והפעולה שנשרשו באדם על ידי החנוך, ההרגל או על ידי קבלה מאחרים, ואשר על ידם יט כח הפועל של האדם מהדרך הישרה והטבעית, — ובמקומם ילמד לחשוב ולפעול בדרך עצמותי, ברצונו החפשי. ובאמת רק על ידי „בטול היש" במובן כזה, נוכל לשמור ולשכלל את הרגש המוסרי והאֶסתיטי. ורק אז יוכל „בטול היש" להביא רעה, אם לא יבינו אותו כבונתו האמתית; וזאת ראינו מהדוגמאות שהבאתי למעלה מאותה הכת מעצמה.

כא.

מסעי לקניגסברג, לשטטין ולברלין להשתלם בידיעת הבריות.

בראותי כי מצבי החמרי הולך ומתמוטט מיום ליום, מפני שעסקי פרנסתי היו לי לזרא ולכן לא הצלחתי בהם; ובהוכחי כי בארץ מגורי יבצר ממני להשביע את נפשי השוקקה למדעים די חפצי, — גמרתי בלבי ללכת ארצה אשכנז וללמוד שם את חכמת הרפואה ויחד עם זה גם מדעים אחרים.

אבל איך אפיק זממי זה? איך אלך בדרך רחוקה כזו, ובידי אין פרוטה? אמנם ידעתי כי סוחרים אחרים בעירי נכונים לנסוע לקניגסברג; אבל אחרי אשר האנשים האלה לא היו ממכרי, לא יכלתי לקוות כי יחנוני לנסוע אתם בעגלתם חנם. — ואולם אחרי הרבותי לשית עצות בנפשי, מצאתי לי תחבולה טובה

להוציא מחשבתי אל הפועל.

וזאת אשר עשיתי: אני הלכתי אל אחד מידידי, אשר היה גדול בתורה וביראה ונכבד בכל קהלתנו, ואגלה לפניו את זממי ואשאל עצה מפיו. תארתי לפניו את רוע מצבי, ואוכיח לו כי אחרי אשר הבינותי את לבי לעניני מחקר לא אצלה עוד לעסקי הפרנסה הרגילים. ביחוד הטעמתי לפניו, כי עד עתה עשיתי את תורתי קרדום לחפור בה, מה שאיננו מותר לכל הדעות, ולכן חפץ אני ללמוד את חכמת הרפואה למען התפרנס בחכמה חיצונית; ואף גם זאת כי בחכמתי זו אביא תועלת רבה לכל היהודים במדינתנו, כי במקומות האלה אין רופא הגון, ואלה הקוראים לעצמם „רופאים" הנם הדיוטים גמורים המוציאים את האדם מן העולם ברפואותיהם וב„סגולותיהם" המשונות.

דברי, וביחוד הטעמים שנתתי לזממי, פעלו פעולה עזה על לב האיש הצדיק הזה, ויעש את אשר חפצתי. האיש הלך אל סוחר אחד ממכיריו, ויערוך לפניו את ערכה הגדול של מחשבתי, וידבר על לבו לקחת אותי בעגלתו בנסעו לקניגסברג. כמובן לא יכל הסוחר לסרב לאיש חשוב כזה, ויעתר להצעתו.

ובכן נסעתי עם הסוחר קניגסברגה. בבואי שמה הלכתי אל הרופא היהודי ה... ואגיד לו את חפצי ללמוד את חכמת הרפואה, ואבקש מאתו לנהלני בעצתו. אבל הרופא הזה היה טרוד מאד בעסקיו הפרטיים, ולא יכל להשתקע אתי בשיחות מפורטות, ומלבד זאת לא הבין גם את שפתי הבלולה; כי על כן שלחני אל תלמידי האוניברסיטה אשר התגוררו בביתו, למען יטפלו בי.

באתי אל הסטודנטים ואערוך לפניהם את חפצי. אבל אך ראוני הארונים הצעירים האלה, אך שמעו את פתח דברי, וצחוק אדיר התפרץ מפיהם. ואמנם אין לתת בהם דופי על קבלם את פני באופן כזה, כי באמת היה המחזה נלעג וזר עד מאד. שוו נא לנגדכם תמונה כזו: איש פולני־ליטאי כבן כ"ה שנה, בעל זקן מגודל, לבוש בגדים מגואלים וקרועים, ומדבר בשפה נלעגת הבלולה מלשונות עברית, זרגונית, פולנית ורוסית עם השגיאות בחוקי הדקדוק של כל אחת מהלשונות האלה, והאיש הזה מבטיח

לסטודנטים משכילים כי הוא יודע את הלשון האשכנזית וכי קנה לו ידיעות בחכמות שונות. מי זה יתאפק מצחוק למראה מחוה כזה?

ובכן החלו הסטודנטים להתקלס בי, ויקחו את אחד הספרים המונחים על השלחן ויצווני לקרא בו לפניהם. פתחתי את הספר, והנה הוא ספרו האשכנזי של מנדלסן על השארת הנפש („פֵדון"). החלותי לקרא באזני הסטודנטים, ולשמע קריאתי המשונה, מבטאי האשכנזי והטעמתי הזרה, נתנו עוד הפעם בצחוק קולם. אז הציעו לפני לבאר להם את הדברים שקראתי בספר, אבל יען כי לא הבינו עד מה מבאורי האשכנזי המשונה, לכן דרשו ממני לתרגם עברית את דברי הספר. את התרגום העברי עשיתי מבלי התמהמה; והסטודנטים אשר הבינו היטב בשפת עבר, השתוממו מאד על הדבר הזה בראותם כי ירדתי לעמק החקירות של המחבר המהולל וכי הצלחתי לתרגם דבריו באר היטב. אז חדלו מתעלוליהם, וישמעו לדברי בשים־לב, ויחלו לדאג למחסורי. הם נתנו לי בגדים ישנים לכסות מערומי וגם תמכו בידי כל ימי שבתי בקניגסברג, ואחרי כן יעצוני ללכת ברלינה אשר שם יקל לי להשיג מטרתי הנכספה. וכדי שלא להרבות בהוצאות יעצוני ללכת באניה עד שטטין, ומשטטין אסע לפרנקפורט דאָדר, ושם אמצא על נקלה הזדמנות לנסוע לברלין.

ובכן ירדתי באניה ללכת שטטינה, וצידה לדרך לקחתי אתי רק מעט לחם קלוי, דגים מלוחים אחדים ובקבוק יי"ש; כי בקניגסברג אמרו לי כי דרך הים לשטטין לא יארך יותר מעשרה או לכל היותר ארבעה עשר יום. אבל הנבואה הזאת לא באה; רוחות סערה קמו לשטן לאניתי, והמסע ארך כחמשה שבועות. נקל איפא לשער כי בהצטיידות דלה כזו לא בליתי את ימי מסעי הארוך בנעימות. מספר כל הנוסעים באניה היו רק שנים: אני ואשה אשכנזית זקנה אשר שרה כל היום שירי תפלה לתנחומות נפשה. הלשון האשכנזית במבטא הפוטרי של מלחי האניה היתה זרה לי, כמו ששפתי היהודית־פולנית־ליטאית היתה זרה ובלתי מובנת להמלחים. מאכלים חמים לא השגתי בכל ימי המסע. משכבי היה על שקים מלאים חפצים קשים. האניה באה פעמים

אחרות בסכנה גדולה. ובמובן הייתי חולה, כמעט כל ימי המסע, במחלת הים.

לסוף באתי שטטינה. אמנם הוגד לי כי הדרך משטטין לפרנקפורט דאדר דרך ישרה וקצרה היא, ומלהא זוטרתא היא לעבור בה ברגל. אבל איך יוכל איש יהודי פולני כמוני, בלי כסף ובלי צידה לדרך, וגם מבלי דעת את שפת המדינה, ללכת רגלי מעיר לעיר אם גם רק דרך פרסאות אחדות ?!

אבל ההכרח לא יגונה. ובכן נשאתי את רגלי ואצא משטטין. אך בחשבי את דרכי ובהגותי במצבי הנורא התעצבתי אל לבי מאד, ואשב תחת אחד העצים על דרכי ואשא את קולי ואבך מרה. — הדמעות הקלו מעט ממשא לבי, ואתעודד ואלך הלאה. אחרי לכתי פרסאות אחדות, סרתי לפנות ערב אל בית מלון, ואני עיף ויגע מאד. היום היה יום ערב תשעה באב, ומחר אני מחויב לצום כל היום, אחרי אשר כמעט גועתי היום מרעב ומצמא! החלותי למשמש בכיסי, אבל הכים ריק אין בו אף פרוטה אחת, וגם שוה־כסף אין לי לקנות לחם להשיב נפשי השוקקה. לאחרונה זכרתי כי בשקי יש כף־ברזל אשר לקחתי אתי ברדתי באניה, ואוצא את הכף ואגישה אל הפונדקית ואבקש מאתה לתת לי במחירה מעט לחם ושכר; הפונדקית מאנה בראשונה לקחת את הכף מידי, אך אחרי אשר פצרתי בה מאד נעתרה לי ותתן לי כום שכר חמץ במחיר הכף, וגם נתנה לי מקום ללון ברפת על ערמת התבן.

ביום המחרת השכמתי בבקר ואוסיף לעשות דרכי, ואבוא עד עיר מושב יהודים. שם סרתי אל בית הכנסת לבכות ולקונן את הקינות על חרבן ירושלים, יחד עם אחי. אחרי תם סדר הקינות (לעת הצהרים) הלכתי אל השמש דמתא ואחל לשיח אתו. השמש הכיר בי כי „רב" גמור אני, ויאר פניו אלי וימצא לי מקום בבית אחד מאנשי הקהלה לארוחת הערב אחרי הצום, וגם נתן על ידי מכתב אל השמש בעיר הקרובה, אשר בו דבר עלי טובות ויהארני לפניו בתור למדן מופלג ורב נכבד. ומכתב ההמלצה עשה אשר חפץ, כי אנשי העיר הקרובה קבלוני באהבה ובכבוד; הגביר דמתא קראני לאכול על שלחנו ביום השבת,

ובבהכ"נ נתנו לי מקום בראש וגם כל יתר הכבודים הראוים להנתן „לרב". אחרי התפלה לקחני הגביר אל ביתו, ויושיבני אל השלחן על מושב הכבוד, בינו ובין בתו. ובתו היתה נערה כבת י"ב שנה, הדורה בלבושה ומקושטה בעדי עדיים עד מאד. — בעת הסעודה דרשתי דרוש מלא דברי תורה ומוסר, ובעל הבית ורעיתו התפעלו מאד מדרושי, ביחוד מהדברים אשר נשגבו מבינתם. אך פתאם ראיתי לדאבוני כי הנערה הקטנה, בת בעל הבית, מעקמת את שפתותיה ופניה מפיקים רגשי אי־נעימות. בראשונה לא ידעתי פשר הדבר הזה, אבל בשימי עין עלי ועל בגדי המגואלים והקרועים, נפתרה לי החידה. אכן היתה סבה נכונה להתרגזות הנערה! ובאמת איך יכל להיות אחרת? הן זה שבעה שבועות, מעת צאתי מקניגסברג, לא החלפתי את בגדי ולא לבשתי כתונת נקיה על בשרי, ובימי נדודי שכבתי בבתי המלון על מצעי תבן אשר היו למשכב להמון נודדים עניים לפני; ומה יש אפוא להתפלא אם נשאר בבגדי רושם דמ:כר, רושם מעורר געל־נפש?...

אז נפקחו עיני וארא את עניי הגדול בכל עצם שפלותו. אבל מה יכלתי לעשות? איך אֱחלץ מהמצב הנבזה הזה? בלב נשבר ומלא יגון נפרדתי מעל האנשים הטובים האלה, ואוסיף לעשות דרכי ברלינה, בהלחמי בלי חשך עם כל מיני מחסור ועוני.

לסוף באתי ברלינה. קויתי כי בעיר הזאת יבא הקץ לכל מצוקותי וכל חפצי אשלים; אבל תקותי נשארה מעל.

בעת ההיא לא הורשה ליהודים קבצנים לבוא בקרית מלך זו; כי על כן הקימו ראשי קהלת ישראל בית מחסה לעניים („הקדש") ליד שער העיר, הנקרא „שער עמק השושנים", ואל הבית הזה נאספו העניים, עד אשר יחליטו ראשי העדה מה יעשה להם; והיה אם חולים הם או מבקשי עבודה והובאו העירה, ואם לא ושולחו הלאה. — גם אני הובאתי אל „ההקדש" אשר היה מלא מפה אל פה המון נודדים עניים, מקצתם חולים בעלי מומים, ומקצתם ריקים ופוחזים. פניתי כה וכה לראות, אולי יש ביניהם איש אשר אוכל להועץ אתו על אדות עניני

הפרטיים, ואחרי חִפשי מצאתי בהם איש, אשר לפי מלבושו נדמה לי כ„רב". החלותי לשיח עם האיש הזה, ולגדל שמחתי נודע לי מפיו כי אמנם „רב" הוא, וכי הוא בקי בעניני הקהלה הברלינית במדה מספקת. אז השתקעתי אתו בפלפולי דאורייתא, ובתם לבבי ספרתי לו את כל הקורות אותי בארץ מולדתי, ואגיד לו כי יש עם לבבי ללמוד את חכמת הרפיאה בברלין, וגם הראיתיו את פירושי על ס' „מורה הנבוכים" אשר אתי בכתובים. האיש הקשיב לדברי רב קשב, וכנראה לבבתי אותו מאד. אך פתאם נעלם מעֵיני.

לפנות ערב באו ראשי העדה לבקר ולבדוק את באי ההקדש. כל אחד מהעניים נקרא בשם ונשאל לחפצו. ובהגיע תורי הודעתי בתם לבבי לראשי העדה כי חפצי להשאר בברלין וללמוד שם את חכמת הרפואה. אבל ראשי העדה השיבו את בקשתי ריקם, ויתנו לי מעט כסף להוצאות הדרך וילכו להם.

מדוע הקשו ככה ראשי העדה את לבם אלי? הדבר מתבאר באופן כזה: „הרב" העני אשר גליתי את לבי לפניו ב„ההקדש", היה מן האדוקים הקנאים, ואחרי חקרו אותי לדעת את מחשבותי ודעותי, הלך העירה ויודיע לראשי העדה כי אפקורס גמור אני, וכי יש את נפשי להוציא לאור פירוש חדש על „מורה הנבוכים", וכי כונתי האמתית היא לא ללמוד את חכמת הרפואה בתור אומנות ופרנסה, כי אם לעסוק בחכמות בכלל ולהשתלם במדעים. ולמוד המדעים נחשב בעיני האדוקים לעון גדול ולסכנה גדולה לדת ולמוסר הטוב, וביחוד חשורה בעיניהם ההשכלה של „הלמדנים הפולנים", פן ינתקו מוסרותיהם כליל ויצאו להרבות רעה בעברם מאפלת הבערות לאור הדעת. ואף אמנם צדקו במקצת בפחדם זה; כי „הלמדנים הפולנים" דומים לאיש אשר ימים רבים לא בא אֹכל אל פיו, ופתאֹם בא אל שלחן ערוך המלא מעדנים ומשמנים; איש כזה הן יאכל מכל אשר לפניו בתשוקה נמרצה, עד אשר יקלקל את קיבתו.

כהלום ברק עמדתי לשמע הגזרה אשר גזרו עלי ראשי העדה. כמה מצוקות, כמה מחסורים וענויים קשים סבלתי למען בוא אל משאת נפשי, אל העיר ברלין, — ועתה כאשר זכיתי

להגיע אליה ולראות את מלאת תקוותי, והנה המטרה ממני והלאה! עתה בעמדי לפני שערי העיר הנכספה, נגזרה עלי גזרה לשוב על עקבי! — מצוקותי נדמו למצוקות טַנטַלוס שבאגדות היונים, ולא ידעתי עזרה בצרתי.

והמשגיח על ההקדש האיץ בי לצאת מהבית וללכת לדרכי, כי כן חזקה עליו פקודת ראשי העדה, ולא הרפה ממני עד אשר עמדו רגלי מחוץ לשערי העיר.

המנהג אשר נהג המשגיח אתי הדאיב את נפשי עד מאד, ובצאתי משער העיר התנפלתי ארצה, ואשא את קולי ואבך.

היום הזה היה יום הראשון בשבוע, והמונים המונים מאזרחי העיר התהלכו לטייל במסבי העיר. רוב הטַילים לא שמו לב כלל אלי, אל ההולעת הנאנקה; ואולם נמצאו בהם נפשות רחמניות אשר עמדו תחתם למראה היהודי השוכב לארץ ומילל, וישאלוני על מה אני בוכה. אנכי עניתי אותם, אבל הם לא הבינו דברי יען כי דברתי זרגונית וגם יען אשר נחבא קול מלי לרגעים בבכיי ובנאקותי.

כה שכבתי על הארץ זמן מה, עיף ויגע ובלב נשבר, עד כי נשקה בי אש הקדחת. זאת ראו אנשי הצבא העומדים על המשמר בשערי העיר וילכו ויודיעו את הדבר למשגיח ההקדש. המשגיח בא ויקחני אתו הביתה. יום תמים שכבתי ב„הקדש", ולבי שמח בקרבי בתקותי כי מחלתי תכבד מאד, וממילא יארכו ימי שבתי בהקדש, ובימי מחלתי הן אוכל להתודע אל אנשים רבים אשר יתנו לי עצה טובה איך להשיג הרשיום להשאר בברלין. — אבל תוחלתי נכזבה, ביום המחרת קמתי ממשכבי בריא ושלם בכל גופי, בלי כל עקבות קדחת.

ובכן נטל עלי לעזוב את ההקדש. אבל אנה אלך? זאת לא ידעתי בעצמי.

יצאתי משערי העיר ואלך אל אשר ישאוני רגלי, ואפקיד את גורלי ביד המקרה.

כב.

העוני בכל עצם שפלותו. התשועה.

על דרכי באתי לעת ערב אל בית מלון ואסור אליו. שם מצאתי איש יהודי נודד אשר הקבצנות היא אומנתו ופרנסתו. שמחתי מאד כי אִנה המקרה לי את אחד טבני עמי, אשר אוכל לשיח אתו, ואשר יהיה לי למורה דרך.

גמרתי בלבי להתחבר אל הקבצן הזה על דרכו ולסובב אתו יחד על הפתחים למעןְ כלכל את נפשי. ואמנם קשה למצא בעולם התחברות כזו של שני אנשים השונים זה מזה בתכלית השנוי. אני הייתי רב גדול בתורה, והוא — הדיוט גמור. אני כלכלתי את נפשי עד כה בפרנסות הגונות, והוא היה „קבצן" כל ימיו. אני ידעתי מוסר, נמוס ותרבות, והוא לא ידע עד מה מהמנהגים האלה. אני הייתי דל בשר ומבנה־גוי רפה, והוא היה רם הקומה ומסובל בשׂר וראוי לעמוד בשורה הראשונה של אנשי הצבא.

אבל למרות השתנותנו איש מרעהו גם בגשמיות גם ברוחניות, דבקתי בקבצן הזה, אחרי אשר אכףּ עלי המחסור להיות נודד ללחם בארץ נכריה. על דרכנו השתדלתי אני להורותו תורה ומוסר, והוא מצדו השתדל ללמדני את אומנות הקבצנות לכל פרטיה, וביחוד יעצני לקלל קללות נמרצות אם יקפוץ איש את ידו מתת לי נדבה.

אבל למרות כל עמלו לא עשתה תורתו שרש בלבי. דרכי ההפצרה של הקבצנים היו לי לזרא; כי לפי דעתי, האיש המוכרח לבקש עזר ותמיכה מאחרים, צריך להביע את חפצו ורגשותיו בדברים פשוטים מאד. ובנוגע לקללות, נשגבה ממני להבין מדוע ראוי לקללה האיש הממאן לעשות בקשת רעהו? ומלבד זאת מיאה לי כי על ידי הקללות יתמרמר הנשאל עוד יותר והשגת המבוקש תבצר אז עוד יותר.

לכן בסבבי על הפתחים יחד עם חברי היו שפתי נעות

במתחנן בשעה שהוא מתחנן וכמקלל בשעה שקלל הוא; אבל באמת לא הוצאתי אז מפי אלא הברות בלתי מובנות. ואולם בחזרי על הפתחים לבדי לא דברתי דבר, רק רשמי־פני ומעמדי אמרו לכל מה חפצי ומה אני הסר.

חברי היה גוער בי לפעמים על תתי כתף סוררת ללקחו הטוב, ואני נשאתי מוסר הוכחתו בסבלנות מצוינה.

באופן כזה סבונו כחצי שנה במחוז קטן מהלך פרסאות אחרות. אך לאחרונה נועצנו לשים פעמינו לערי פולין.

באנו לעיר פוזנה, ונסר אל בית מלין לעניים, אשר בעליו היה חַיט עני. פה גמרתי בלבי לשים קץ לנדודי, ויעבור עלי מה!

הימים היו ימי הבציר, והקור החל לפרוש ממשלתו על הארץ. אני הייתי ערום ויחף, גם מצב בריאותי התמוטט מאד עקב נדודי קבצנותי אשר בהם לא בא מאכל הגון אל פי, ועל הרוב שברתי רעבוני בלחם נקודים ומים, ובלילה שכבתי על מצע תבן נרקב, ולפעמים גם על הארץ. ומלבד זאת הנה קרבו „הימים הנוראים", ואני אשר בעת ההיא עוד החזקתי בתומתי ובמנהגי דתי, לא יכלתי לשאת את הרעיון הנורא, כי בעת אשר כל אחי יעסקו בהשובה ותקון נפשם, אלך אני בטל בחברת קבצנים.

ובכן גמרתי בהחלט לחדול מהקבצנות, למצער במשך הימים האלה, ואם יכביד המחסור את אכפו עלי עד מאד, אז אשכב לפני דלתות בהכ"נ ולא אסור משם עד אשר תצא נשמתי או עד אשר יכמרו עלי רחמי אחי ושמו קץ למצוקותי.

ממחרת יום בואנו לפוזנה קם חברי ממשכבו ויתכונן לצאת ל„פעלו" כמימים ימימה ויקרא גם לי ללכת אתו. אך אני עניתיו כי אין עתה ברצוני ללכת; ובשאלו אותי באיזו דרך אמצא אפוא לחמי לנפשי, לא ידעתי מה לענות בלתי אם את הדברים: ה' יעזור לי!

אז קמתי ואלך אל בית המדרש. שם מצאתי נערים אחדים אשר מקצתם חזרו על למודם, ומקצתם השתמשו בשעת הכשר, באין ראש הישיבה לנגד פניהם, ויבלו את עתם בשחוק.

לקחתי ספר בידי ואחל לקרא בו. והבחורים, אשר מלבושי המשונה משך עליו את עיניהם, נגשו אלי וישאלוני מאין באתי ומה חפצי פה. אנכי עניתי על שאלותיהם במבטאי הליטאי, ועל כן צחקו הבחורים ויחלו להתל בי. אך אני לא שמתי לב אל תעלוליהם.

אז זכרתי כי לפני שנים אחדות נבחר רב אחד ממדינתי לאב"ד בפוזנה, וכי הרב הזה לקח אתו לסופר את אחד ממכרי. ואשאל את נערי הישיבה על אדות מכרי זה. אבל לדאבוני הוגד לי כי מכרי זה איננו עוד בפוזנה, כי הרב הנז' לקחהו אתו אחרי עלותו לגדולה בהבחרו לאב"ד בהמבורג; אבל בנו, נער כבן י"ד שנה, נשאר בפוזנה בבית הרב החדש שהוא חתן האב"ד הקודם א).

השמועה הזאת העציבתני מאד, אבל דבר בנו של מכרי נתן בלבי תקוה כמעט.

הלכתי איפוא אל הרב החדש, אבל בושתי לבוא הביתה בבגדי הסחבות אשר על בשרי! ואעמוד ליד הפתח ואחכה עד אשר בא איש אל הבית, ואבקש מהאיש לקרוא אלי החוצה את בן מכרי.

הנער הכירני כרגע וישתומם מאד לראות אותי במצב נורא כזה בעיר הזאת. ואנכי אמרתי לו כי לא זו העת לספר לו את כל תלאותי אשר הביאונו למצב כזה, וכי עליו עתה רק להשתדל להקל מעט מעניי ומרודי.

הנער הבטיח לעשות כדברי, וילך אל הרב ויתאר אותי לפניו בתור איש גדול בתורה וביראה, אשר אסונות רבים הביאוהו בעוני ובמצוק.

הרב היה איש יקר רוח, תלמודי חריף, ובעל מזג רך. ויהי כשמעו את דברי הנער ויכמרו רחמיו עלי, ויביאני אל ביתו, וישוחח אתי זמן רב, ויתפלפל אתי בדברי תורה, ויוכח כי בקי אני בכל חדרי התורה.

א) הרב הראשון הוא הגאון ר' רפאל הכהן (המבורגר), וחתנו הוא הגאון ר' הירש חריף.

אחרי כן שאלני הרב לחפצי ולמגמת פני. ואענהו: חפצי בכלל הוא למצא לי משרה בתור מלמד בבית אחד העשירים; אבל לעת עתה אין את נפשי בלתי אם לחג את הימים הנוראים בפוזנה, ולהפסיק למצער במשך הזמן הקצר הזה את מסעי ונדודי.

הרב טוב הלב הרגיע את רוחי באמרו כי לדבר הזה אין לי לדאג כלל, וכי בקשתי היא מלתא זוטרתא שראוי לעשותה. הוא נתן לי כסף ככל אשר נמצא אתו, ויזמינני לאכל על שלחנו בימי השבת, כל עת שבתי בפוזנה, ויצו את נערו להמציא לי מעון הגון.

הנער שב עד מהרה ויוליכני אל מעוני.

אני דמיתי בלבי כי המעון הזה יהי אל נכון הדר קטן וצר בבית אחד העניים. ומה מאד השתוממתי כאשר הובאתי אל בית אחד מזקני הקהלה, אשר שם הוכן לי חדר יפה לשבתי, הוא חדר למודו של בעל הבית; והוא וגם בנו היו מופלגים בתורה.

אחרי אשר בדקתי מעט את „מעוני", הלכתי אל בעלת הבית ואשים בכפה פרוטות אחדות, ואבקש מאתה להכין לי בכסף הזה מרק גרש לארוחת הערב. האשה נתנה בצחוק קולה על תומתי ופתיותי, ותאמר: „לא, אדוני, לא כן התנינו! העל כן המליץ רבנו טוב עליך לפנינו, למען תכין לך בביתנו מרק־גרש במחיר?!" ואז בארה לי כי לא רק דירה יהנו לי בבית כל ימי שבתי בפוזנה, כי אם גם מאכל ומשתה.

שמחתי מאד על האשר הזה אשר לא פללתי לו; אך עוד יותר גדלה עליצותי כאשר הראוני, אחרי ארוחת הערב, את המטה הנקיה שהציעו לי. לא האמנתי למראה עיני, ואשאל פעמים רבות: הבאמת הציעו את המטה הזאת למעני?

באמת אוכל להבטיח, כי מימי, לא לפני המקרה הזה ולא אחריו, לא שבעתי ענג מרובה כזה, כאשר שבעה לה נפשי בשכבי במטה ובחושי כי עצמותי ואברי, שכמעט נשברו מעמל הדרך בששת ירחי העמל, הולכים ושבים לאיתנם הראשון ביצוע הרך הזה.

שנתי המתוקה ארכה מאד, ואך קמתי ממשכבי ביום

המחרת, והנה ציר שלוח מאת הרב בא לקרא לי אליו. בבואי אל הרב שאלני, אם מצא מעוני חן בעיני. מרוב רגשותי ושמחת־גילי נעתקו מלים מפי, ואקרא בהתפעלות רק את הקריאה הזאת: „הלילה שכבתי במטה!" הרב שמח מאד על הדבר הזה, וישלח לקרא להשמש ויאמר אליו: „לך אל החנוני וקח מחנותו, על חשבוני, אטון לבגדים בעד ר' שלמה". ואח"כ פנה אלי ויאמר: „באיזה אטון תחפוץ ?". נפעם מרגשי התודה והכבוד לאיש הנעלה הזה עמדתי כאלם, ולא יכלתי לענות דבר. רק זרם דמעות אשר ירד על לחיי הגיד לו את תשובתי.

הרב צוה להכין לי גם מדי־בד ככל צרכי. שני ימים אחרי כן הלכתי אל הרב, הדור בלבושי החדש, להודות לו על כל הטוב אשר גמלני; אבל מרוב רגשותי לא יכלתי להוציא מפי רק דברים מקוטעים אחדים. הרב עלץ מאד על המחזה הזה, וימאן לקבל את תודתי באמרו, כי הדבר אשר עשה לא יוכל להחשב לחסד גדול, כי רק דבר קטן הוא שאין שוה לדבר עליו.

על־פי הדברים האלה יחשוב הקורא אל נכון כי הרב הזה היה איש עשיר, כי על כן נחשב בעיניו באמת למלתא זוטרתא כל הכסף אשר הוציא עלי. אם כזאת יחשוב הקורא, אינו אלא טועה. ה„שכירות" אשר קבל הרב מבני קהלתו היתה מצומצמת, ואף גם זאת כי הכסף היה מונח בידי אשתו הרבנית (כי הוא הגה כל היום בתורה ולא יכל לעסוק בעניני ממונות), וכאשר הוציא כסף לצרכי צדקה כאלה נטל עליו להעלים את הדבר מאשתו ולאמר לה כי אנשים אחרים נתנו לו את הכסף לצורך זה. הוא בעצמו חי חיי נזירות, צם הפסקות בכל יום, וחוץ מיום השבת לא בא מאכל בשר אל פיו. אך למרות מעוט צרכיו היה שקוע תמיד בחובות, כי לוה תמיד כסף למלא את משאלות רוחו הנדיבה העושה צדקות בכל עת.

הרב הנעלה הזה מת בדמי ימיו, כבן ל"ו שנה, בעיר פיורדה אשר שם לוקח לאב"ד ור"מ ואשר רוב תלמידיו הלכו אחריו אל עיר רבנותו החדשה. דרכי חסידותו הנפרזים, רוב הגותו בתורה ומעוט השנה בלילות, כל א־ה הכשילו כחו עד

מאד ויקטפוהו בעודנו באבו. עד עולם אזכור בהתפעלות וברגש עמוק את זכר איש האלהים הזה!

באחד הימים הלכתי אל מלוני הראשון, לקחת חפצים אחדים אשר עזבתי שם. החיט העני ואשתו, והקבצן, שהיה חברי בקבצנות, ככר חכו בכליון עינים לבואי, כי ככר הגיעה השמועה לאזנם על דבר השנוי הטוב אשר נהיה בחיי.

קבלת הפנים הזאת היתה מחזה מעורר לב. הן זה האיש אשר לפני שלשה ימים בא אל הסכה הדלה הזאת באין אונים ובערום ובחוסר כל; הן זה האיש אשר כל גרי הבית העניים חשבוהו כנבזה וחדל אישים, ואשר גם חברו הקבצן בעצמו הביט עליו בלעג ובוז; — והאיש הזה בא עתה אל אותה הסכה הדלה בעצמה, הדור בלבושו כאחד האבדי"ם, פניו צוהלים ועליזים, ובקומתו הזקופה הוא קורא ליראת הכבוד!

כל אנשי המלון הביעו את שמחתם ותמהונם על התמורה הזאת. הפונדקית העניה הגישה אלי את תינוקה אשר נשאה על זרועותיה, ובדמעות עינים חלתה את פני לברכהו. וחברי הקבצן בקש ממני ברגש סליחה ומחילה על מנהגיו הגסים אתי, ויאמר: „אכן מאושר אני כי היה לי חבר נכבד כמוך, אבל אומלל אהיה עד מאד אם לא תאבה לסלוח לי את פשעי נגדך שחטאתי בגדל הדיוטותי".

אני דברתי אליהם דברים טובים ונחומים, נתתי לתינוק את ברכתי, ולחברי — את כל הכסף אשר נמצא בכיסי, ואצא מהמלון נפעם ונגרש עד מאד.

ובין כה וכה נודע שמי לתהלה בכל הקהלה, עקב המנהג אשר התנהג הרב אתי וגם עקב הכבוד אשר נתן לי בעל ביתי החדש; כי האיש הזה היה למדן גדול, וברוב שיחותיו ופלפוליו אתי נוכח כי חריף ובקי אני. ושמי גדול ככה בכל הקהלה, עד כי כל חכמי העיר באו לראות אותי, את האורח המהולל, ולהתפלפל אתי. וככל אשר הוסיפו לדעת אותי כן גדל כבודי בעיניהם.

העת הזאת היתה בודאי התקופה היותר מאושרה והיותר כבודה בכל ימי חיי.

וצעירי הקהלה החליטו באספתם לקצוב לי שכר, למען אלמדם את ס׳ „מורה הנבוכים״. אבל ההחלטה הזאת לא יצאה אל הפועל, יען כי אבות הצעירים האלה פחדו פן יטו בניהם מהדרך הישר ע״י הלמוד הזה, ופן יקלו בדתם בהחלם לחקור בעניני אמונה. אמנם הודו הזקנים האלה כי אני איש צדיק ורב ארוק, למרות נטיתי לחקרי הדת; אבל בכח המשפט של בניהם לא בטחו כל כך, וידאגו פן יעברו מהקצה האחד אל השני, מאמונה־תפלה אל הכפירה בעיקר. ואולי צדקו הזקנים בדאגתם זו.

ויהי מקץ ארבעה שבועות לשבתי בפוזנה, ויבא אלי בעל ביתי ויאמר אלי כדברים האלה: „הרשני נא, ר׳ שלמה, להציע לפניך הצעה. אם חפץ אתה לעסוק בעצמך בתורה, תוכל לשבת בביתי ככל אשר תחפוץ. אבל אם יש את נפשך להפיץ מעינותיך חוצה ולהועיל בחכמתך לאחרים, הנה יש בזה איש עשיר ונכבד ולו בן יחיד, ואדיר חפץ האיש לקחת אותך אל ביתו למלמד לבנו. האיש הזה גיסי הוא; ולכן אם לא תאבה לעשות זאת למעני, עשה למעני ולמען רבנו שהוא מחותנו של הנער והוא דואג מאד לחנוכו״.

בשמחה נאותי להצעה זו. הייתי למלמד בבית גיסו של בעל ביתי, בתנאים טובים מאד, במשך שנתים ימים. כל בני הבית כבדוני והוקירוני מאד; איש מהם לא עשה דבר מבלי שאל בעצתי, וכלם הביטו אלי ביראת הכבוד, וכמעט נחשבתי בעיניהם כיצור נעלה, לא כבן אדם.

כה עברו עלי שתי השנים האלה בשלוה ואושר. אך בכל זאת אירעו לי במשך הזמן הזה מאורעות אחדים שאינני יכל לעבור עליהם בשתיקה.

ראשונה גדל ככה כבודי בעיני בני הבית הזה, עד כי עשו אותי לנביא, כנגד רצוני; הדבר היה כן: תלמידי היה חתן לבת רב אחד שהיה גיסו של האב״ד דפוזנה. לחג השבועות הובאה הכלה לבית הורי החתן, כנהוג בימי מועד. אז ראינו והנה הכלה (אשר היתה כבת י״ב שנה) היא קרת המזג עד מאד, ופניה מפיקים עקבות השחפת. גליתי את הסוד הזה לאחי ארוני ואומר לו כי לפי דעתי לא תשלים הנערה את שנתה. אחרי החג

שבה הנערה אל אבותיה, ומקץ שני שבועות בא מכתב אל אבי החתן כי מתה הכלה.

בגלל הדבר הזה נחשבתי, לא רק בעיני בני הבית, כי אם גם בעיני כל אנשי הקהלה, לנביא היודע עתידות. ואולם אנכי, אשר לא חפצתי כלל להונות את הבריות, התאמצתי להוציא את הדעה הזאת מלב האנשים האלה המשמרים הבלי־שוא, ואבטיחם כי כל איש שהתבונן מעט בחיים היה יכל להגיד מראשית אחרית זו. אבל לשוא שחתי את דברי: האנשים עמדו על דעתם כי נביא אני, ועלי היה אפוא לקבל את התואר הזה.

פעם אחרת קרה מקרה, כי בבית אחד הכינו דגים בערב שבת, וכאשר גזר הטבח דג אחד נדמה לו, כי הדג השמיע קול. כל אנשי הבית נבהלו ונרעשו מהמעשה הזה ויבאו אל הרב לבקש תורה מפיו מה לעשות בדג האלם שנועז להוציא הגה מפיו. הרב האמין לתומו כי הדג הזה הוא „גלגול" של אחת הנפשות, ויצו לעטוף את הדג בתכריכים ולקברו בכבוד גדול.

המעשה הזה היה לשיחה בפי כל, וגם בבית אדוני הרבו לשיח בו. ואנכי אשר כבר חדלתי להאמין בהבלים כאלה, עקב ההגיון בספר מורה הנבוכים, אמרתי בצחוק: לו נתנו לי את הדג, תחת לקברו בתכריכים, כי עתה אכלתיו למען דעת טעמו של דג מ„גולגל" כזה.

דברי לצנותי אלה נודעו עד מהרה בכל הקהלה, ותופשי התורה קצפו קצף גדול ויתנו אותי לאפיקורס, ויחלו לרדפני באש קנאתם. אבל הכבוד הגדול אשר כבדוני בבית אדוני, היה לי למשגב עז, ויישם לאַל את כל רדיפותיהם.

רוח הקנאה של אויבי הלהיב עוד יותר את אש התשוקה למחקרים חפשיים העצורה בעצמותי, ובדעתי כי קצרה יד אויבי מעשות לי רעה, שלחתי רסן מעל פני וארחיק ללכת במנהגי החפשיים: עברתי זמן הפלה, מנעתי רגלי מבית הכנסת, וכדומה.

לאחרונה הגרשתי עוד את סאת עונותי, עד כי העליתי עלי את חמת כל היראים התמימים, ואיש לא יכל עוד להצילני

מכף רודפי. הדבר היה כן: בכותל הביאה של בית הקהל בפוזנה היה תקוע קרן צבי משכבר הימים. על הקרן הזאת אמרו כל היהודים פה אחד כי האיש אשר יגע בה ימות כרגע, וגם העידו על זאת מעשים שהיו. אנכי לעגתי לאמונת הבל זו, ופעם אחת בעברי עם אחרים מאנשי הקהלה על פני קרן הצבי, אמרתי אליהם: „אתם פתאים פוזנאים מאמינים, כי האיש אשר יגע בקרן הזאת ימות כרגע. ועתה ראו נא, הנה אני ערב את לבי לגעת בה!" וכאשר אמרתי כן עשיתי.

האנשים לבשו חרדות בהאמינם באמת ובתמים כי אהיה כרגע לגל של עצמות. אבל בראותם כי לא מתי, נהפכה חרדתם לשנאה עזה, ואהי בעיניהם כמחלל את קדשיהם.

למראה הפנטיזם הנורא הזה התגברה השוקה בלבי ללכת ברלינה ולהשמיד בעזרת ההשכלה את שרידי אמונות ההבל אשר עוד קננו בלבי. כאשר הודעתי חפצי זה לאדוני פצר בי מאד להשאר עוד בביתו, ויבטיחני להיות למגן לי נגד רודפי. אבל כלה ונחרצה היתה מאתי לנסוע ברלינה, לכן לא נעתרתי לדברי תחנוניו, ואפרד מאדוני ומכל משפחתו בשלום, ואסע במרכבת הפוסטה לברלין.

תכן הענינים להלק הראשון.

Maimon, Salomon
Toldoth Shelomoh Maimon